

Izvještaj o rezultatima ispitivanja javnog mnijenja o percepciji i iskustvu diskriminacije

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

DISKRIMINACIJA
DISKRIMINACIJA

SADRŽAJ

1. ISPITIVANJE NA UZORKU OPĆE POPULACIJE GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE	
SAŽETAK	7
1.1. OPIS METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA	8
1.2. PRIKAZ GLAVNIH REZULTATA ISTRAŽIVANJA	9
RAZUMIJEVANJE POJMA DISKRIMINACIJE	9
PROCJENA PRISUSTVA DISKRIMINACIJE	21
ISKUSTVA SA DISKRIMINACIJOM	25
POREĐENJE BIH SA DRUGIM ZEMLJAMA EU	34
UPOZNATOST SA ZAKONOM O ZABRANI DISKRIMINACIJE	41
SOCIJALNA DISTANCA I RAŠIRENOST DISKRIMINACIJE	46
2. ISPITIVANJE NA VULNERABILNIM GRUPAMA U BIH	47
2.1. WEB ANKETA SA ISPITANICIMA LGBTIQ POPULACIJE GRAĐANA	47
SAŽETAK	47
2.1.1. OPIS METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA	48
2.1.2. GLAVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA	49
RAZUMIJEVANJE POJMA DISKRIMINACIJE	49
PROCJENA PRISUSTVA DISKRIMINACIJE	51
ISKUSTVA SA DISKRIMINACIJOM	54
UPOZNATOST SA ZAKONOM O ZABRANI DISKRIMINACIJE	60
2.2. KVALITATIVNA ANALIZA: GRUPNE DISKUSIJE SA ISPITANICIMA ROMSKE NACIONALNOSTI, I SA OSOBAMA SA INVALIDITETOM ILI ONESPOSOBLJENJEM	63
2.2.1. OPIS METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA	63
2.2.2. GLAVNI NALAZI I SAŽECI GRUPNIH DISKUSIJA	65

UVOD

Postoji više načina da ubijete nekoga. Možete ga izbošiti nožem, uzeti mu hljeb iz usta, ne izlečiti ga kada je bolestan, prisiliti ga da živi u užasnoj kući, natjerati ga u samoubojstvo, mučiti radom, otjerati u rat. Tek neke od ovih stvari su zabranjene u našoj zemlji.

Bertolt Brecht

Od 2009. godine kada je u BiH (konačno) usvojen Zakon o zabrani diskriminacije, pred domaćim sudovima vodi se, prema podacima NVO "Vaša prava", trinaest slučajeva na osnovu diskriminacije.¹ Relativno mali broj, imajući u vidu da većina građana vjeruje da je diskriminacija izražen problem u društvu, čak i više nego prije pet godina; da je Zakon na snazi već dvije godine, kao i da je u međuvremenu Evropski sud za ljudska prava u Strazburu proglasio neke odredbe u BH ustavu diskriminatornim.²

U najširem smislu, diskriminacija se može definisati kao bilo koji oblik razlikovanja ili nejednakog tretmana osobe ili društvene grupe, na osnovu spola, roda, seksualne orijentacije, nacionalne, rasne, vjerske pripadnosti, ekonomskog ili bilo kog drugog statusa ili osnove.³

Istraživanje koje je pred vama daje odgovore na pitanja kako BH građani definišu diskriminaciju, da li je prepoznaju i gdje, da li su, i na koji način, spremni da reaguju u situaciji kada su oni lično, ili neko u njihovoj okolini, diskriminirani. Utisak je da većina nas vjeruje da diskriminacija postoji, razmišlja o ovom problemu, ali se malo toga poduzima da bi se ona spriječila i/ili sankcionisala. U tom smislu, poznavanje postojećeg Zakona o zabrani diskriminacije i mehanizmima zaštite koje predviđa, kao i svijest o posljedicama i efektima koje diskriminacija ima po naše živote i svakodnevnicu, od krucijalnog su značaja kako bi se svi aktivnije uključili u rešavanje ovog problema.

Generalno, BH građani diskriminaciju doživljavaju kao "ponižavanje, potcjenjivanje, omalovažavanje ili kao ponašanje koje je negativno, koje je direktno usmjereno protiv ljudskog dostojanstva, te kojim se narušavaju ljudska prava." No, zanimljivo je da odgovori i na ovo osnovno pitanje variraju u zavisnosti od pozicije u društvu – da li su ispitanici pripadnici "manjine" ili "većine"; da li su lično iskusili diskriminaciju ili ne. Tako, na primjer, uzorak ispitanih pripadnika LGBTIQ populacije diskriminaciju definiše kao "nejednak tretman prema ljudima zbog njihovih određenih osobina, ili kao ograničavanje prava i sloboda pojedincima i grupama". Za osobe sa invaliditetom, prve asocijacije na diskriminaciju su "pristupačnost i prilazi (kolicima), obezvređivanje, razlikovanje od „normalnih“, i inkluzija". Za Rome, diskriminacija prvenstveno označava "odbačenost, poniženje, nasilje i nečiji stav o manjoj vrijednosti drugoga."

Identiteti koje ispitanici prepoznaju kao najčešće osnove diskriminacije su nacionalni, etnički, vjerski, kao i pripadnost manjinama i seksualna orijentacija. Ispitanici koji pripadaju nacionalnim manjinama smatraju da je diskriminacija na ovom osnovu najrašireniji oblik diskriminacije u BiH

¹ Broj se odnosi isključivo na slučajeve koje pred sudovima vodi NVO Vaša prava. Dodatne podatke bi trebalo tražiti od institucije Ombudsmena BiH, kao i samih tužilaštava na opštinskom, kantonalnom i ostalim nivoima.

² Vidjeti slučaj Sejdić, Finci VS BiH. http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/?id=1008

³ UN Declaration on Human Rights, Article 7; CEDAW; ECHR, Article 14.

– njih 74,5% je prepoznaje u svojoj lokalnoj zajednici. Kada je riječ o diskriminaciji na osnovu etničke pripadnosti, ispitanici Romi je osjećaju najviše na polju zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva. Kada je riječ o ličnim iskustvima i doživljenoj diskriminaciji, etnička pripadnost je takođe bila najčešći osnov (12,8%) – dešavala se od strane osoblja u zdravstvenim institucijama (9,4%); na radnom mjestu (4,5%), od strane zaposlenih u obrazovnim institucijama (11,0%) i prilikom otvaranja bankovnog računa, odnosno dobijanja kredita (12,7%).

Čak 70,8% bh građana smatra da je diskriminacija na osnovu vjerske pripadnosti izražen problem u društvu, što je nezabilježen slučaj u drugim evropskim zemljama u kojima je rađena ova vrsta istraživanja. Za LGBTIQ osobe, diskriminacija je najprisutnija u oblasti medija, javnog informisanja i zapošljavanja u državnim preduzećima i javnim ustanovama. Prema njihovom mišljenju, najmanje šanse da nađu posao ili da se adekvatno obrazuju imaju LGBTIQ osobe, *,'oboljeli od teških bolesti, Romi, osobe s invaliditetom/onesposobljenjem i starije osobe.'* Više ispitanika, osoba sa invaliditetom, naglasilo je i problem višestruke diskriminacije – ne samo zbog invaliditeta, već i zbog spola, pripadnosti manjinskom narodu i sl. Oblasti javnog života u kojima je diskriminacija najprisutnija, prema generalnom uzorku ispitanika, jeste zapošljavanje (kako u državnom/javnom sektoru, tako i u privatnom), pravosuđe i uprava, te sudski postupci.

Iako ovi podaci sami za sebe zvuče alarmantno, situacija postaje još ozbiljnija kada se uzme u obzir da većina ispitanih nije upoznata sa Zakonom o zabrani diskriminacije i da (što je još opasnije) većina ne vjeruje u njegovu efikasnost. Od onih koji su se odlučili reagovati na diskriminaciju, njih 28,4% žalilo se unutar organizacije ili institucije u kojoj su bili diskriminirani; njih 24,7% obratilo se nadređenom osobe od strane koje su bili diskriminirani. Oko petina ispitanih (20,5%) navodi da je prijavila slučaj diskriminacije, ili su podnijeli tužbu nekoj od vladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava. Tek 1,3% obavijestio je medije o slučaju diskriminacije. Na žalost, njih 43,8% navelo je da nakon toga *ništa nije desilo*.

No, jako je bitno shvatiti da diskriminacija nije samo problem "manjine", niti samo osobe koja se nađe u toj situaciji. Niti je samo postojanje zakona dovoljno za suočavanje sa diskriminacijom. Ključno je da oni koji nisu isključeni, koji su "većina" budu svjesni da oko njih postoje ljudi koji imaju drugačije pozicije i potrebe. Koliko smo, na primjer, svjesni da slijepa osoba ne može prijaviti nasilje u porodici, jer policija ne priznaje pečat umesto potpisa? Koliko smo svjesni šta za jednu Romkinju znači komentar na pijaci **„Ko će šta kod ovih cigana, kupiti nešto?“** Koliko smo svjesni pogubne činjenice za naše društvo da većina ne bi prihvatila LGBTIQ osobu ili Roma za susjeda ili komšiju?

Moramo biti svjesni da ukoliko se problem diskriminacije svede na isključivo na one koji je direktno proživljavaju i osjećaju, nijedan zakon niti konvencija neće zaživjeti; nećemo se približiti izgradnji međusobnog povjerenja i poštovanja; niti ćemo natjerati državu da shvati da se mora prilagođavati *različitim* potrebama svojih građana, a ne građani njoj.

---

1. ISPITIVANJE NA UZORKU OPĆE POPULACIJE GRAĐANA BiH - SAŽETAK

Na stranicama koje slijede predstavljene su rezultati ispitivanja iskustva i percepcije diskriminacije u Bosni i Hercegovini. Dobijeni podaci se odnose na iskustvo i percepciju diskriminacije u svakodnevnom životu građana BiH i prikazani su iz različitih uglova. Tom prilikom se nastojao obezbijediti uvid u više faktora koji mogu značajno uticati na ispitivane pojave i stavove o njima. Uz sve statističke nalaze, nastojali smo pružiti i njihova objašnjenja i interpretacije koje omogućavaju razumljivije iščitavanje dobijenih podataka i koja daju osnovnu sociološku interpretaciju dobijenih podataka. Tako se polazni cilj istraživanja pokazuje kao smislen. Predstavljene podaci omogućavaju da se preduzmu relevantne konkretne aktivnosti u razrješavanju problema diskriminacije u BiH.

Osnovne tendencije koje pokazuju dobijeni i analizirani rezultati govore u prvom redu da ispitani stanovnici Bosne i Hercegovine diskriminaciju doživljavaju prije svega kao ponižavanje, potcjenjivanje, omalovažavanje ili kao ponašanje koje je negativno, koje je direktno usmjereno protiv ljudskog dostojanstva, te kojim se narušavaju ljudska prava.

Dobijeni rezultati ukazuju na to da građani smatraju da je diskriminacija značajno prisutan problem u Bosni i Hercegovini. Percepcija raširenosti diskriminacije je nešto veća u BiH u odnosu na mjesto u kojem ispitanici trenutno žive. Osim toga, pripadnici brojčano manjinskih naroda i nacionalnih manjina smatraju da je diskriminacija prisutnija u odnosu na pripadnike brojčano većinskog naroda.

Ispitanici smatraju da je oblast zapošljavanja (posebno u javnim i državnim preduzećima i ustanovama, ali i privatnim preduzećima) najopterećenija diskriminacijom, kao i oblasti rada pravosuđa, te rad različitih nivoa uprave. Istovremeno, zabrinjavajući je podatak to što ispitanici smatraju da je diskriminacija danas prisutnija i raširenija nego što je bila prije pet godina. Takav utisak ispitanika odnosi se gotovo na sve oblasti koje su procjenjivali.

Kada su u pitanju osnove prema kojima je moguće diskriminirati ljude, čini se da u BiH dominira sljedeće: pripadnost nacionalnoj manjini, etnička pripadnost, seksualna orijentacija i vjerska pripadnost. Pripadnici brojčano manjinskih naroda, odnosno nacionalnih manjina problem diskriminacije po nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti opažaju kao prisutniji problem u odnosu na one koji su pripadnici brojčano većinskog naroda.

Većina ispitanika nije imala lična iskustva s diskriminacijom. Ispitanici smatraju da su entitetske vlade najodgovornije za sprečavanje diskriminacije u BiH.

U okviru ovog istraživanja poredili smo podatke iz Bosne i Hercegovine sa podacima koji su dobijeni u sličnim istraživanjima u zemljama Evropske Unije. Podaci variraju ovisno od toga o kojim je kriterijima diskriminacije riječ, ali u cjelini gledano percepcija raširenosti diskriminacije u BiH ne odstupa značajno od podataka o raširenosti diskriminacije u Evropskoj Uniji. Izuzetak je diskriminacija prema vjerskoj pripadnosti, za koju participanti iz BiH smatraju da je prisutanija u njihovoj zemlji, u odnosu na procjene ispitanika iz drugih EU zemalja.

Na kraju, ono što svakako brine je što rezultati ovog istraživanja pokazuju je da su građani BiH u prvom redu neupućeni u Zakon o Zabrani diskriminacije u BiH, te da ne vjeruju da ovaj zakon može biti efikasan u borbi protiv diskriminacije.

1.1. OPIS METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno putem ispitivanja javnog mnijenja na reprezentativnom uzorku od 1500 građana BiH, starijih od 18 godina. Uzorak na kojem je sprovedeno ispitivanje javnog mnijenja je probabilistički, višestapno stratificiran po entitetima, geografskim regionima, veličini opština i tipu naselja. Uzorak je reprezentativan, kako za BiH, tako i za oba entiteta, te pojedine regione. Zbog toga se rezultati koji su prezentovani u ovom izvještaju mogu generalizovati na populaciju građana Bosne i Hercegovine.

Terenski dio istraživanja je sproveden u drugoj polovici mjeseca januara 2011. godine. Ispitivanje javnog mnijenja sprovedla je profesionalna agencija za ispitivanje javnog mnijenja – Prism Research.

Osnovni sociodemografski podaci uzorka ovog istraživanja predstavljeni su u Tabeli 1.

Tabela 1. *Struktura uzorka ispitanika*

N= 1500		N	%
Entitet	F BiH	901	60.1
	RS	555	37.0
	Distrikt Brčko	43	2.9
Spol	Muški	718	47.9
	Ženski	782	52.1
Obrazovanje	Bez osnovne/Nezavršena osnovna škola	143	9.5
	Završena osnovna škola	260	17.3
	Srednja škola/gimnazija	849	56.6
	Viša škola (6. stepen)	106	7.1
	Fakultet (7. stepen)	134	8.9
	Magisterij/Doktorat	6	.4
	Ne želi odgovoriti	2	.1
Dob	18-24	209	14.0
	25-29	134	8.9
	30-39	258	17.2
	40-49	292	19.5
	50-59	224	14.9
	60-65	141	9.4
	66+	242	16.1

Radni status	Stalno zaposleni	388	25.9
	Privremeno zaposleni	102	6.8
	Trenutno nezaposleni/trražite posao	330	22.0
	Penzioner	331	22.1
	Domaćica	195	13.0
	Student	121	8.1
	Nešto drugo	32	2.1
	Ne zna	0	0.0
	Ne želi odgovoriti	1	.1
Nacionalnost	Bošnjačka/Muslimanska	755	50.4
	Srpska	519	34.6
	Hrvatska	168	11.2
	Bosanska	32	2.1
	Neka druga	24	1.6
	Ne zna/Ne želi odgovoriti	2	.1
Religijska uvjerenja	Muslimanom-muslimankom	770	51.3
	Katolikom-katolkinjom	180	12.0
	Pravoslavcem-pravoslavkom	504	33.6
	Protestantom-protestantkinjom	4	.2
	Jevrejkom-jevrejkom	0	0.0
	Ateistom-ateistkinjom	20	1.3
	Nešto drugo	13	.9
	Ne zna	2	.2
	Ne želi odgovoriti	7	.5

1.2. PRIKAZ GLAVNIH REZULTATA ISTRAŽIVANJA

RAZUMIJEVANJE POJMA DISKRIMINACIJE

Prvo pitanje koje smo postavili ispitanicima odnosi se na njihovo shvatanje (ili doživljaj) pojma diskriminacije. Od ispitanika se tražilo da kažu na šta prvo pomisle kada čuju riječ diskriminacija. U Tabeli 2. date su frekvencije odgovora ispitanika, tako što su bilježena prva tri odgovora koja su ispitanici davali. Iako su mogući odgovori unaprijed kodirani, oni nisu ponuđeni, odnosno pročitani ispitanicima. Ipak, većina odgovora koje su ispitanici davali bila je unaprijed kodirana.

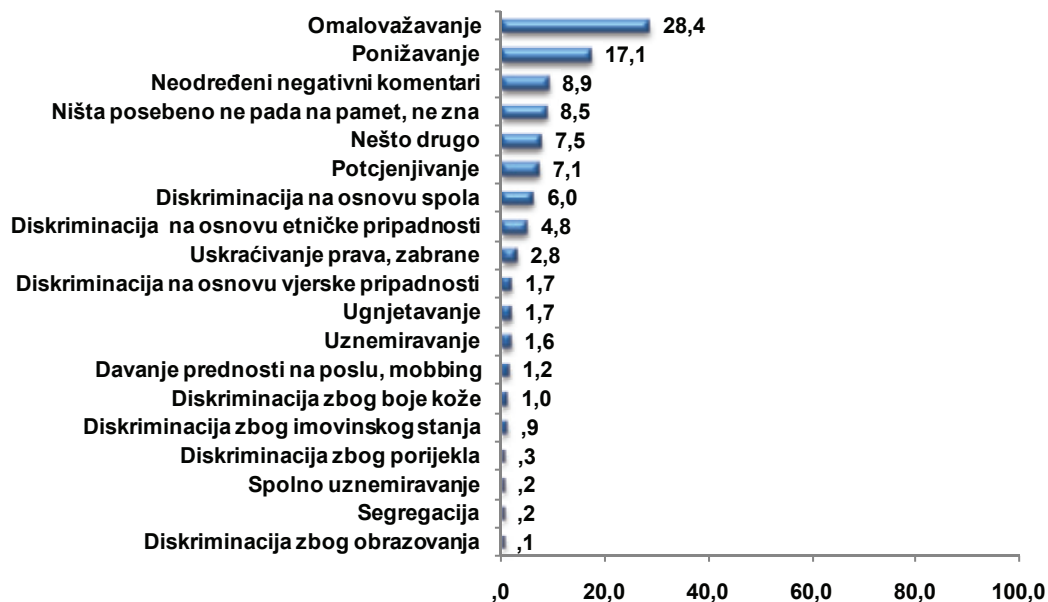
Tabela 2. Šta vam prvo padne na pamet kada čujete riječ diskriminacija?

Odgovori	1. izbor		2. izbor		3. izbor	
	N	%	N	%	N	%
Omalovažavanje	425	28.4	2	0.2	3	0.2
Ponižavanje	257	17.1	163	10.8	1	0.1
Potcjenjivanje	106	7.1	80	5.4	65	4.3
Diskriminacija na osnovu spola	91	6.0	22	1.5	10	0.7
Diskriminacija na osnovu nacionalne pripadnosti	72	4.8	53	3.6	10	0.7
Diskriminacija na osnovu vjerske pripadnosti	26	1.7	46	3.1	29	2.0
Diskriminacija zbog boje kože	15	1.0	13	0.9	20	1.3
Uskraćivanje prava, zabrane	41	2.8	42	2.8	14	0.9
Diskriminacija na poslu, mobbing	18	1.2	19	1.2	17	1.1
Diskriminacija zbog imovinskog stanja	14	0.9	15	1.0	10	0.7
Diskriminacija zbog porijekla	5	0.3	7	0.5	5	0.3
Diskriminacija zbog obrazovanja	1	0.1	18	1.2	13	0.9
Ugnjetavanje	25	1.7	17	1.2	14	0.9
Uznemiravanje	24	1.6	23	1.6	21	1.4
Spolno uznemiravanje	3	0.2	2	0.1	8	0.6
Segregacija	3	0.2	5	0.4	2	0.1
Neodređeni negativni komentari	133	8.9	13	0.9	12	0.8
Nešto drugo	113	7.5	8	0.5	2	0.2
Ništa posebno ne pada na pamet	127	8.5	1	0.1		
Total	1500					

Kako vidimo iz dobijenih rezultata, najveći broj ispitanika je u okviru prvog izbora davao odgovore koji se mogu podvesti pod omalovažavanje (28,4%), ponižavanje (17,1%) i potcjenjivanje (7,1%). Kategorija koja po svojoj zastupljenosti prati dvije navedene je ona koja ukazuje na različite neodređene opise, koji ukazuju da se radi o nečemu negativnom i društveno neprihvatljivom (8,9%). Ukoliko se pogledaju i vrijednosti drugih izbora ispitanika, vidjećemo da većina ispitanih diskriminaciju doživljava kao ponižavanje, potcjenjivanje i omalovažavanje; ne podcjenjivanje ili ponižavanje prema nekim posebnim kriterijima, već uopšteno.

Sljedeći grafički prikaz (Grafički prikaz 1.) prikazuje procenete zastupljenosti svih kodiranih odgovora koje su ispitanici dali kao prve tri asocijacije na riječ „diskriminacija“.

Grafički prikaz 1. Šta vam prvo padne na pamet kada čujete riječ diskriminacija?

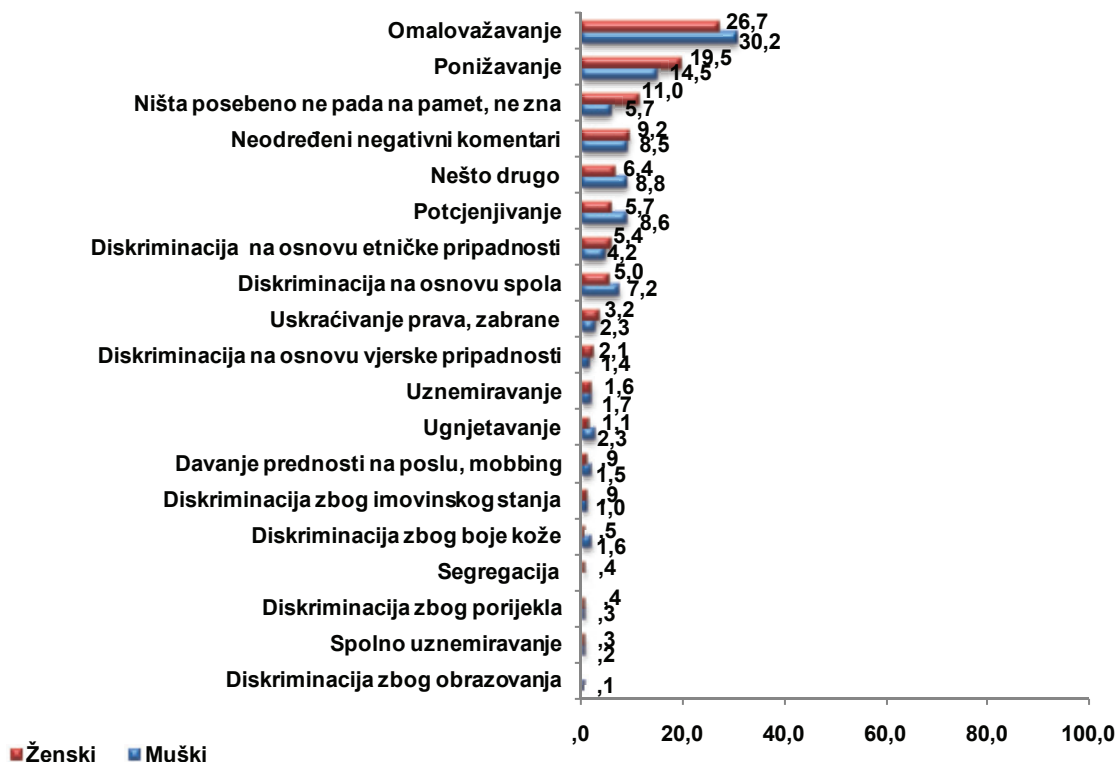

Analizom zastupljenosti svih oblika diskriminacije koje su ispitanici spomenuli kao prve tri asocijacije na riječ „diskriminacija“, uočava se da ispitanici kao najčešću asocijaciju na riječ „diskriminacija“ navode omalovažavanje (28,4%), zatim ponižavanje (17,1%) i neodređene negativne komentare (8,9%). Relativno visok procent ispitanika navodi da nemaju nikakvu asocijaciju na ovu riječ (8,5%).

7,5% ispitanika navodi odgovore koji nisu predviđeni upitnikom, odnosno nisu unaprijed kodirani. Najviši procenti ovih ispitanika navode sljedeće asocijacije: ugroženost i nepoštivanje prava (15,6%), nepravdu (15,4%) i kriminal (13,2%).

Isti odgovori ispitanika analizirani su i iz ugla spola ispitanika (Grafički prikaz 2.), njihove dobi, kao i određenih varijabli koje omogućavaju da se odgovori ispitanika detaljnije sagledaju i preciznije procijene.

Grafički prikaz 2. Šta Vam prvo padne na pamet kada čujete riječ diskriminacija? – Prema spolu/ Samo prvi odgovor!

Analizom prema spolnim kategorijama uočavaju se rezultati slični onim koju dobijeni analizom odgovora cijelog uzorka ispitanika. Ispitanici oba spola najčešće navode omalovažavanje i ponižavanje kao asocijacije na riječ „diskriminacija“. Treći najzastupljeniji odgovor kod muških ispitanika jesu neodređeni negativni komentari, dok ženski ispitanici navode da im ništa ne pada na pamet kao treći najzastupljeniji odgovor.

Tabela 3. Prikazuje odgovore ispitanika analizirane prema dobnim kategorijama. Ispitanici do 60 godina starosti najčešće navode omalovažavanje kao asocijaciju na riječ „diskriminacija“. Ispitanici stariji od 60 godina najčešće navode ponižavanje.

Na osnovu navedenih rezultata, možemo s velikom vjerovatnošću zaključiti da spol i dob ispitanika nisu faktori koji značajno utiču na shvatanje pojma „diskriminacija“. U shvatanju ovog pojma dominiraju sljedeće odrednice: omalovažavanje, ponižavanje i potcjenjivanje, jer su upravo ovi termini prve asocijacije ispitanika na pojam diskriminacije.

Tabela 3. Šta Vam prvo padne na pamet kada čujete riječ diskriminacija?
(prema kategorijama starosti) – Samo prvi odgovor!

	Dobne kategorije													
	18-24		25-29		30-39		40-49		50-59		60-65		66+	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Omalovažavanje	65	31.3	43	32.1	73	28.3	97	33.2	57	25.4	35	25.0	55	22.7
Ponižavanje	29	14.0	17	12.6	41	15.9	47	16.0	37	16.4	31	21.9	55	22.8
Potcjenjivanje	20	9.5	12	9.1	18	7.0	20	6.8	14	6.3	8	5.5	15	6.0
Diskriminacija na osnovu spola	13	6.2	15	11.4	20	7.7	12	4.3	10	4.5	9	6.5	11	4.5
Diskriminacija na osnovu nacionalnosti	9	4.3	7	5.2	15	5.9	16	5.5	9	4.2	6	4.0	10	4.0
Diskriminacija na osnovu vjerske pripadnosti	8	3.6	1	.6	4	1.5	4	1.3	5	2.4	2	1.6	2	1.0
Diskriminacija zbog boje kože	3	1.6	3	2.3	2	.8	3	.9	2	.7	1	.8	1	.5
Uskraćivanje prava, zabrane	6	3.0	3	2.3	10	3.7	7	2.6	8	3.5	2	1.6	5	2.0
Diskriminacija na poslu, mobbing	4	2.1	1	.8	2	.8	4	1.3	3	1.4	2	1.6	1	.5
Diskriminacija zbog imovinskog stanja	2	1.1	1	.8	4	1.5	3	.9	2	.7	1	.8	1	.5
Diskriminacija zbog porijekla	1	.5	2	1.4	1	.4	0	0.0	1	.3	0	0.0	0	0.0
Diskriminacija zbog obrazovanja	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	1	.3	0	0.0	0	0.0
Ugnjetavanje	0	0.0	2	1.6	7	2.6	4	1.3	3	1.4	3	2.4	6	2.5
Uznemiravanje	4	2.1	1	.6	6	2.1	2	.9	6	2.8	1	.8	4	1.5
Spolno uznemiravanje	2	1.0	0	0.0	0	0.0	1	.4	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Segregacija	1	.5	0	0.0	2	.7	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Neodređeni negativni komentari	11	5.4	8	5.6	22	8.5	25	8.5	19	8.4	15	10.6	34	14.1
Nešto drugo	15	7.4	14	10.8	15	5.9	21	7.3	28	12.5	14	9.6	5	2.0
Ništa posebno ne pada na pamet, ne zna	13	6.3	4	2.7	17	6.6	26	8.9	20	8.7	10	7.3	37	15.4
Total	209	100.0	134	100.0	258	100.0	292	100.0	224	100.0	141	100.0	242	100.0

Asocijacije na riječ „diskriminacija“ analizirane i su i s obzirom na pripadnost manjini prema nacionalnosti, vjerskim uvjerenjima, seksualnoj orijentaciji, invalidnosti ili onesposobljenosti ispitanika ili nekoj drugoj karakteristici. S obzirom na to da mali broj ispitanika pripada ovakvim manjinskim grupama, matematički nije opravdano analizirati razlike, niti procentualno ih prikazivati. Radi početnog uvida u rezultate, podaci koji se odnose na doživljaj pojma diskriminacije od strane ispitanika s obzirom na to da li pripadaju određenoj manjinskoj grupi prikazani su u Tabeli 4.

Tabela 4. Šta Vam prvo padne na pamet kada čujete riječ „diskriminacija“?

Pripadnik manjine s obzirom na...	Najčešće asocijacije na riječ "diskriminacija"						
		Omalovažavanje		Ponižavanje		Potcjenjivanje	
		N	%	N	%	N	%
Nacionalnost	Da	26	27.3	25	26.3	3	3.2
	Ne	399	28.4	232	16.5	103	7.4
Vjerska pripadnost	Da	25	27.9	25	28.1	3	3.8
	Ne	401	28.4	232	16.4	103	7.3
Seksualna orijentacija	Da	0	0.0	1	60.7	0	0.0
	Ne	425	28.4	255	17.1	106	7.1
Invalidnost/ Onesposobljenost	Da	6	17.4	8	22.0	2	6.9
	Ne	419	28.6	249	17.0	104	7.1
Druga karakteristika	Da	1	14.4	3	44.6	0	0.0
	Ne	424	28.4	253	17.0	106	7.1

Nakon pitanja o asocijacijama vezanim za diskriminaciju, ispitanicima je postavljeno pitanje o tome kako oni sami definiraju taj pojam. U upitniku je trebalo zabilježiti prva tri odgovora koja ispitanik navede. Definicije diskriminacije koje su dobijene od samih ispitanika nisu se u većoj mjeri razlikovale od njihovih početnih asocijacija na ovaj pojam. Drugim riječima, dobijene definicije diskriminacije samo potvrđuju ranije dobijene nalaze o tome šta za građane BiH jeste diskriminacija, šta ona podrazumijeva i kako je doživljavana od strane građana BiH.

Kao prvi odgovor na pitanje da se objasni šta znači diskriminacija, dominiraju omalovažavanje (30,4%) i ponižavanje (19,3%). Treći najzastupljeniji (prvi) odgovor je u ovom slučaju „nešto drugo“ (8,8%), a za njim slijedi segregacija (7,6%). Visoka zastupljenost odgovora „segregacija“ jasno ukazuje na to da ispitanici razumiju da diskriminacija, između ostalog, predstavlja i određena razdvajanja, neravnopravnost ili odvojenosti među stanovnicima jedne društvene zajednice. Potcjenjivanje je, također, visoko zastupljeno kao prvi odgovor na ovo pitanje (7,4%). Rezultati za ostale odgovore prikazani su u Tabeli 5.

Grafički prikaz 3. predstavlja rezultate analize zastupljenosti svih ponuđenih odgovora unutar sva tri odgovora ispitanika. Ovakvom analizom potvrđeno je da ispitanici diskriminaciju najčešće definiraju kao omalovažavanje, ponižavanje i potcjenjivanje. Najzastupljeniji odgovor je, u ovom slučaju, ponižavanje (32,3%), a slijede omalovažavanje (31,1%) i potcjenjivanje (20,6%).

Tabela 5. *Kako biste svojim riječima objasnili šta znači diskriminacija? – Samo prvi odgovor*

Odgovori	N	%
Omalovažavanje	455	30.4
Ponižavanje	290	19.3
Nešto drugo	132	8.8
Segregacija	114	7.6
Potcjenjivanje	111	7.4
Neodređeni negativni komentari	85	5.7
Diskriminacija na osnovu spola	80	5.4
Diskriminacija na osnovu nacionalnosti	70	4.7
Uskraćivanje prava, zabrane	38	2.5
Ugnjetavanje	29	1.9
Diskriminacija na osnovu vjerske	26	1.8
Diskriminacija na poslu, mobbing	20	1.3
Diskriminacija zbog obrazovanja	18	1.2
Diskriminacija zbog imovinskog stanja	12	0.8
Diskriminacija zbog boje kože	10	0.7
Diskriminacija zbog porijekla	5	0.3
Spolno uznemiravanje	4	0.2
Uznemiravanje	1	0.1

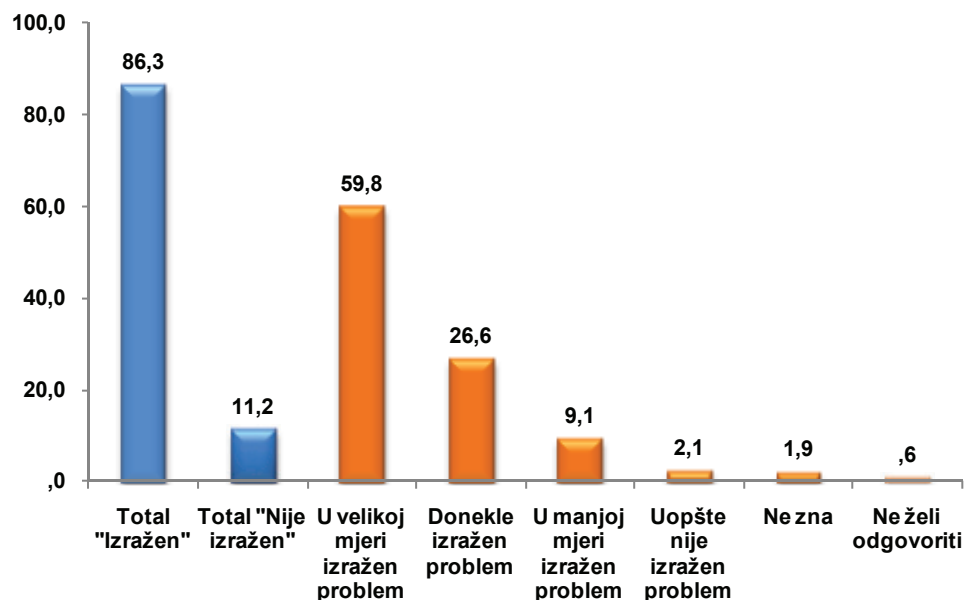
Grafički prikaz 3. *Kako biste svojim riječima objasnili šta znači diskriminacija?* – Prvi, drugi i treći odgovor

Nakon što su građanima postavljena pitanja o njihovim asocijacijama i definicijama pojma diskriminacije, pročitana im je zakonska definicija diskriminacije, te je od njih zatraženo da prilikom odgovaranja na sljedeća pitanja iz upitnika imaju u vidu ovu definiciju diskriminacije. Na taj način nastojalo se osigurati da svi ispitanici imaju isti referentni okvir prilikom odgovaranja na pitanja o percepciji i iskustvu diskriminacije u BiH.

Kada je riječ o prisutnosti diskriminacije, najviši procent ispitanika (86,3%) smatra da je diskriminacija problem koji je trenutno prisutan u BiH. Većina ispitanika (59,8%) smatra da je diskriminacija u velikoj mjeri izražen problem u ovoj zemlji. Grafički prikaz 4. detaljnije prikazuje odgovore ispitanika na ovo pitanje.

Grafički prikaz 4. *Možete li mi reći u kojoj mjeri je trenutno raširena diskriminacija u BiH?*

U Tabeli 6. prikazani su podaci o tome u kojem stepenu ispitanici smatraju da je diskriminacija prisutan problem u BiH.

Kao što vidimo, većina ispitanika i muškog (59,4%) i ženskog spola (60,1%) smatraju da je diskriminacija problem koji je u velikoj mjeri prisutan u BiH. Niski procenti ispitanika oba spola smatraju da ovaj problem uopće nije prisutan u zemlji. Većina ispitanika svih dobni kategorija također smatra da je diskriminacija u BiH prisutna u velikoj mjeri.

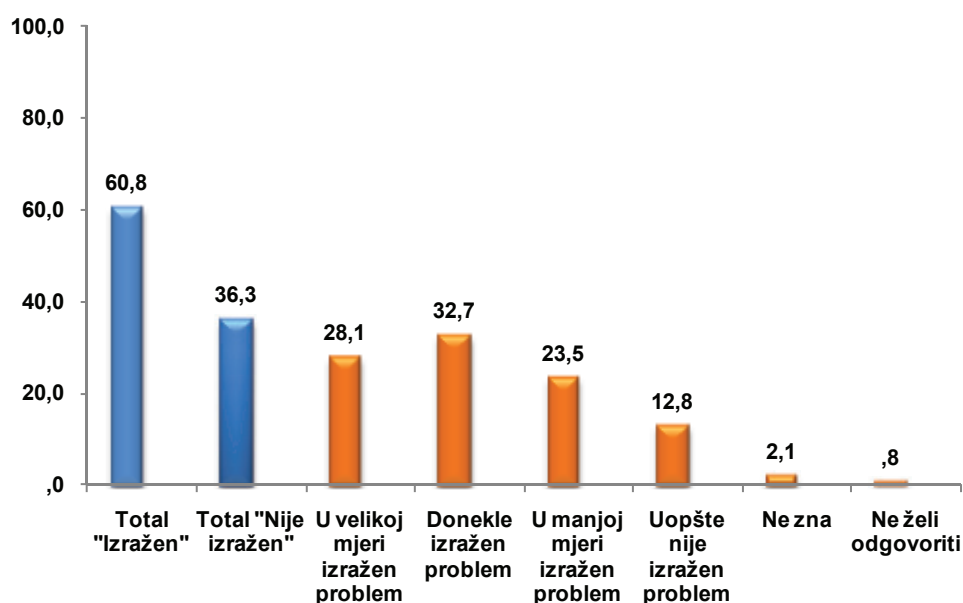
Na osnovu ovog zaključujemo da građani smatraju da je diskriminacija značajno izražen problem u Bosni i Hercegovini.

Tabela 6. *Možete li mi reći u kojoj mjeri je trenutno raširena diskriminacija u BiH?*
Prema spolu i dobi

Možete li mi reći u kojoj mjeri je trenutno raširena diskriminacija u BiH?									
	Spol		Dob						
	Muški	Ženski	18-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-65	66+
	%								
U velikoj mjeri izražen problem	59.4	60.1	55.8	66.3	55.0	61.6	65.9	58.0	58.0
Donekle izražen problem	26.3	26.8	25.2	21.5	30.5	25.8	23.7	28.2	28.9
U manjoj mjeri izražen problem	10.2	8.1	11.3	10.3	10.4	8.7	7.3	9.7	7.1
Uopšte nije izražen problem	2.1	2.0	3.6	1.9	1.8	2.6	1.7	.8	1.5
Ne zna	1.2	2.5	3.0	0.0	1.6	1.3	.7	2.5	3.6
Ne želi odgovoriti	.7	.5	1.1	0.0	.7	0.0	.7	.8	1.0
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kada je riječ o mjestu u kojem žive, većina ispitanika (60,8%) smatra da je u njemu diskriminacija prisutna, odnosno izražena. Najviši procent ispitanika (32,7%) smatra da je problem diskriminacije donekle izražen u mjestu u kojem trenutno žive. Visoki procenti ispitanika smatraju da je ovaj problem u njihovom mjestu življenja prisutan u velikoj mjeri (28,1%), kao i da je prisutan u manjoj mjeri 23,5%).

Grafikički prikaz 5. *Možete li mi reći u kojoj mjeri je diskriminacija raširena u ovom mjestu u kojem trenutno živite?*

U Tabeli 7. prikazani su rezultati analize ovog pitanja prema spolu i dobi. Nisu utvrđene značajnije razlike prema spolu. I muški i ženski ispitanici (32,8% i 32,7%, respektivno) najčešće navode da je diskriminacija donekle prisutan problem u mjestu u kojem žive. Ispitanici dobi od 25 do 29 godina, te oni od 40 do 49 godina u najvišim procentima smatraju da je problem diskriminacije u velikoj mjeri prisutan u mjestima gdje oni trenutno žive (30,2% i 31,0%, respektivno).

Tabela 7. *Možete li mi reći u kojoj mjeri je diskriminacija raširena u ovom mjestu u kojem trenutno živite?* Prema spolu i dobi

Možete li mi reći u kojoj mjeri je diskriminacija raširena u ovom mjestu u kojem trenutno živite?									
	Spol		Dob						
	Muški	Ženski	18-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-65	66+
	%								
U velikoj mjeri izražen problem	28.1	28.0	23.7	30.2	28.7	31.0	27.2	30.7	25.7
Donekle izražen problem	32.8	32.7	38.0	24.6	38.0	27.0	34.8	31.5	32.8
U manjoj mjeri izražen problem	24.1	22.9	21.4	30.6	20.8	28.2	22.7	17.7	22.7
Uopšte nije izražen problem	12.6	13.0	10.0	13.7	10.7	12.5	13.2	16.1	15.3
Ne zna	1.5	2.6	3.7	0.0	1.5	1.3	1.8	2.4	3.5
Ne želi odgovoriti	.8	.8	3.2	.8	.4	0.0	.4	1.6	0.0
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Na osnovu izloženog, možemo zaključiti da građani smatraju da je diskriminacija prisutna u mjestu gdje žive, ali smatraju da je prisutna u manjoj mjeri u odnosu na datu procjenu za nivo države. Moguće je da je percepcija građana iz određenog razloga pristrasna u korist vlastitog mjesta. Bez obzira na to, možemo zaključiti da većina ispitanika diskriminaciju smatra problemom koji je izražen u BiH.

Tabela 8. upoređuje rezultate odgovora na pitanja o prisustvu diskriminacije u BiH i njenom prisustvu u mjestu življenja ispitanika, u odnosu na to da li ispitanici pripadaju nacionalnoj manjini ili joj ne pripadaju.

Tabela 8. Procjena raširenosti diskriminacije u BiH prema pripadnosti nacionalno većinskom/manjinskom stanovništvu

	Diskriminacija u BiH		Diskriminacija u mjestu življenja	
	Pripadnost nacionalnoj manjini			
	Da	Ne	Da	Ne
U velikoj mjeri izražen problem	57.7	59.9	37.7	27.4
Donekle izražen problem	29.1	26.4	36.8	32.5
U manjoj mjeri izražen problem	9.8	9.1	15.6	24.0
Uopšte nije izražen problem	1.2	2.1	6.7	13.2
Ne zna	1.1	1.9	3.1	2.0
Ne želi odgovoriti	1.0	.6	0.0	.8

Kada se rezultati posmatraju u odnosu na BiH, dobijeni podaci pokazuju da slični procenti ispitanika, bez obzira na to da li pripadaju većinskom ili manjinskom narodu, smatraju da je diskriminacija u velikoj mjeri ili donekle izražena u BiH (86,9% ispitanika koji pripadaju nacionalnoj manjini, naspram 86,3% ispitanika koji pripadaju nacionalnoj većini). Međutim, posmatrajući prema mjestu življenja, viši procent ispitanika koji pripadaju nacionalnoj manjini (74,5%) diskriminaciju smatra izraženom u mjestu gdje živi, u odnosu na ispitanike koji ne pripadaju manjinama (59,9%).

Dakle, i na ovom je mjestu potvrđeno da se diskriminacija i njeno prisustvo procjenjuju značajnijim problemom za Bosnu i Hercegovinu, nego za mjesto u kojem ispitanici trenutno žive.

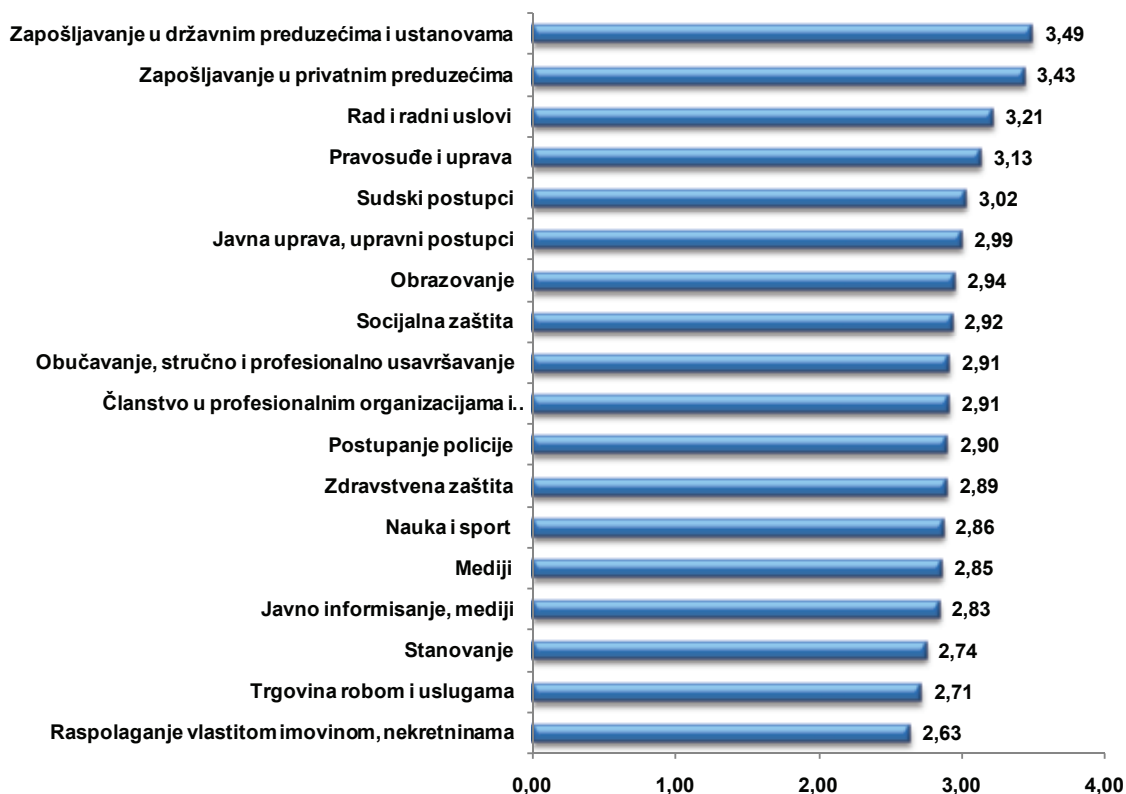
Analizom značajnosti razlika u rezultatima između ispitanika koji pripadaju nacionalnoj manjini i onih koji ne pripadaju nacionalnoj manjini, utvrđena je statistički značajna razlika samo kada je riječ o diskriminaciji u mjestu življenja ispitanika. Preciznije rečeno, utvrđeno je da ispitanici koji pripadaju nacionalnoj manjini u većoj mjeri smatraju da je diskriminacija prisutna u njihovom mjestu življenja u odnosu na ispitanike koji ne pripadaju nacionalnoj manjini.

PROCJENA PRISUSTVA DISKRIMINACIJE

Od ispitanika ovog istraživanja zatraženo je da procijene u kolikoj je mjeri diskriminacija prisutna u različitim oblastima, povezanim sa zapošljavanjem, obrazovanjem, javnim sektorom, sudstvom i sličnim, u najširem smislu. Ispitanici su spomenuto, za svaku oblast, trebali procijeniti na skali od 1 do 4, gdje „1“ znači „Nimalo“, a „4“ znači da je diskriminacija „U velikoj mjeri“ raširena u toj oblasti.

Na Grafičkom prikazu 6¹. prikazani su rezultati procjene prisustva diskriminacije u različitim oblastima. Na osnovu tih rezultata uočava se da ispitanici smatraju da je diskriminacija najprisutnija u oblasti zapošljavanja u državnim preduzećima i ustanovama. Slijedi oblast zapošljavanja u privatnim preduzećima. Nakon toga, slijede oblasti rada i radnih uslova, pravosuđa i uprave, te sudskih postupaka. Ispitanici smatraju da je diskriminacija u najmanjoj mjeri prisutna u oblasti raspolaganja vlastitom imovinom i nekretninama.

Grafički prikaz 6. *Molimo vas da nam za sljedeće oblike diskriminacije kažete da li su po vašem mišljenju jako rašireni, donekle rašireni, prilično rijetki ili jako rijetki u Bosni i Hercegovini?*

Na osnovu navedenog moguće je zaključiti da građani smatraju da je diskriminacija najizraženija u oblastima koje su ključne za uspješno funkcionisanje kako pojedinca, tako i države u cjelini, prije svega oblasti zapošljavanja i rada, te oblasti sudstva i pravosuđa. Ispitanici smatraju da je problem diskriminacije prisutan u gotovo svim oblastima društva i života, ali ih vjerovatno problemi diskriminacije u oblasti zapošljavanja, rada i pravosuđa najviše pogađaju, ili se s ovim oblicima diskriminacije najčešće susreću.

¹ Grafički prikaz prikazuje prosječne vrijednosti dobijene za svaku česticu, odnosno svaku navedenu oblast na osnovu odgovora ispitanika. Kao mjera prosjeka korištena je aritmetička sredina.

Od ispitanika u ovom istraživanju zatraženo je da procijene u kojoj mjeri je svaka oblast diskriminacije raširena u BiH, te da procijene koliko su te oblasti diskriminacije bile raširene u BiH prije pet godina. Ispitanici su navedeno procjenjivali na skali od 1 do 4, gdje „1“ znači „Jako rijetki“, a „4“ znači „Jako rašireni“. Podaci prikazani u Tabeli 9. sadrže rezultate procjene prisustva diskriminacije u BiH danas u odnosu na period od prije pet godina². Ono što rezultati nedvojbeno pokazuju jeste da građani smatraju da je u većini navedenih oblasti problem diskriminacije prisutan u većoj mjeri danas nego prije pet godina. Istina, razlike u vrijednostima za svaku pojedinačnu oblast koja je procjenjivana nisu velike. Ispitanici procjenjuju da je u diskriminacija u oblasti dobi i spola ostala ista u odnosu na period od prije pet godina. Na koncu, ispitanici smatraju da je diskriminacija malo manje raširena kada je riječ o imovinskom stanju, boji kože, stepenu obrazovanja i bračnom statusu.

Tabela 9. *Molimo vas da nam za sljedeće oblike diskriminacije kažete da li su po vašem mišljenju jako rašireni, donekle rašireni, prilično rijetki ili jako rijetki u Bosni i Hercegovini? Ako poredite sadašnju situaciju sa situacijom od prije 5 godina, da li biste rekli da su sljedeći oblici diskriminacije više ili manje izraženi u Bosni i Hercegovini?*

Oblast diskriminacije	Procjena danas	Procjena stanja prije 5 godina
	M	
Pripadnost nekoj od nacionalnih manjina	3.08	3.00
Etnička, nacionalna pripadnost	3.08	2.98
Seksualna orijentacija	3.03	2.94
Vjerska pripadnost ili uvjerenje	3.00	2.89
Političko uvjerenje	2.96	2.88
Invaliditet, onesposobljenost	2.90	2.85
Imovinsko stanje	2.90	2.91
Godine starosti	2.82	2.82
Članstvo u sindikalnim organizacijama	2.82	2.79
Zdravstveno stanje	2.80	2.77
Spol	2.62	2.62
Boja kože ili rasa	2.45	2.46
Stepen obrazovanja	2.69	2.72
Bračni status	2.49	2.51

U narednoj tabeli (Tabela 10.) prikazani su rezultati o tome kako ispitanici procjenjuju prisustvo diskriminacije, u odnosu na pripadnost nacionalnoj manjini.

² Oznaka „M“ u tabeli podrazumijeva da su prikazani rezultati predstavljaju aritmetičke sredine dobijene za svaku od navedenih oblasti.

Tabela 10. Molimo vas da nam za sljedeće oblik diskriminacije kažete da li su po vašem mišljenju jako rašireni, donekle rašireni, prilično rijetki ili jako rijetki u Bosni i Hercegovini? – Prema pripadnosti nacionalnoj manjini

Oblast diskriminacije	Pripadnost nacionalnoj manjini	
	Da	Ne
	Aritmetička sredina	
Pripadnost nekoj od nacionalnih manjina	3.48	3.05
Vjerska pripadnost ili uvjerenje	3.47	2.97
Etnička, nacionalna pripadnost	3.34	3.06
Seksualna orijentacija	3.21	3.02
Imovinsko stanje	3.19	2.88
Političko uvjerenje	3.05	2.95
Godine starosti	3.04	2.80
Članstvo u sindikalnim organizacijama	3.04	2.80
Invaliditet, onesposobljenost	2.96	2.90
Spol	2.94	2.60
Zdravstveno stanje	2.85	2.80
Stepen obrazovanja	2.79	2.69
Bračni status	2.75	2.47
Boja kože ili rasa	2.67	2.43

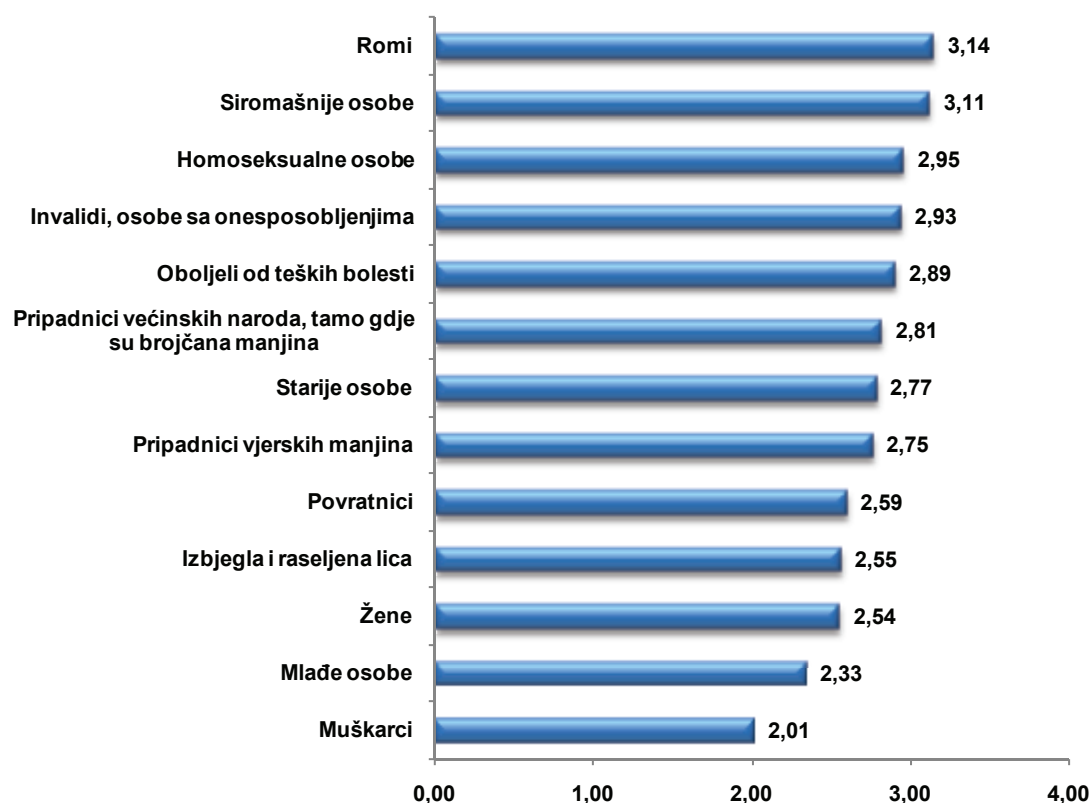
Ispitanici koji pripadaju nekoj od nacionalnih manjina u BiH smatraju da je diskriminacija zastupljenija u svim navedenim oblastima, u odnosu na ispitanike koji ne pripadaju nacionalnim manjinama. Ispitanici koji pripadaju nacionalnim manjinama smatraju da je diskriminacija upravo prema ovom osnovu, odnosno prema pripadnosti nacionalnoj manjini najrašireniji oblik diskriminacije u BiH. Odmah nakon ovog oblika slijedi diskriminacija na osnovu vjerske pripadnosti, a nakon toga i na osnovu etničke pripadnosti. Prema ispitanicima koji ne pripadaju nacionalnim manjinama, u najvećoj je mjeri raširena diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti, a slijede pripadnost manjinama i seksualna orijentacija.

Nalazi pripadnika nacionalno većinskog i manjinskog stanovništva su saglasni. I jedni i drugi opažaju značajno prisustvo diskriminacije po gotovo svim navedenim kriterijima. Jedina razlika je u tome da pripadnici brojčano manjinskih naroda, odnosno nacionalnih manjina, problem diskriminacije u svim oblastima smatraju raširenijim, prisutnijim u odnosu na one koji su pripadnici brojčano većinskog naroda.

Ispitanicima ovog istraživanja postavljeno je pitanje o tome koliko je, prema njihovom mišljenju, diskriminacija prisutna kada je riječ o pripadnicima određenih specifičnih društvenih grupa. Ispitanici smatraju da je najraširenija diskriminacija prema osobama koje pripadaju romskoj populaciji ($M= 3,14$). Nakon toga, ispitanici procjenjuju da su u najvećoj mjeri diskriminirane siromašnije osobe ($M= 3,11$), i homoseksualne osobe ($M= 2,95$). Čini se da su, prema procjenama ispitanika, u BiH najmanje prisutne spolna i dobna diskriminacija, iako su i one prisutne u relativno velikoj mjeri.

Grafički prikaz 7. prikazuje rezultate procjena ispitanika o diskriminaciji različitih društvenih grupa.

Grafički prikaz 7. Koliko je u našem društvu trenutno raširena diskriminacija pripadnika svake od sljedećih grupa koje ću vam sada pročitati?

U sljedećoj tabeli (Tabela 11.) prikazani su rezultati procjena ispitanika o diskriminiranosti različitih društvenih grupa, u odnosu na pripadnost ispitanika nacionalnoj manjini.

Utvrđeno je da ispitanici koji pripadaju nekoj manjinskoj nacionalnoj grupi statistički značajno češće navode da je diskriminacija prema - Romima, pripadnicima vjerskih manjina i pripadnicima većinskih naroda tamo gdje su oni brojčana manjina - raširena u BH društvu. U vezi sa ostalim navedenim društvenim grupama, aritmetičke sredine između ispitanika koji pripadaju nacionalnim manjinama, i onih koji pripadaju nacionalnoj većini ne razlikuju se statistički značajno.

Tabela 11. *Koliko je u našem društvu trenutno raširena diskriminacija pripadnika sljedećih grupa? – Prema pripadnosti nacionalnoj manjini*

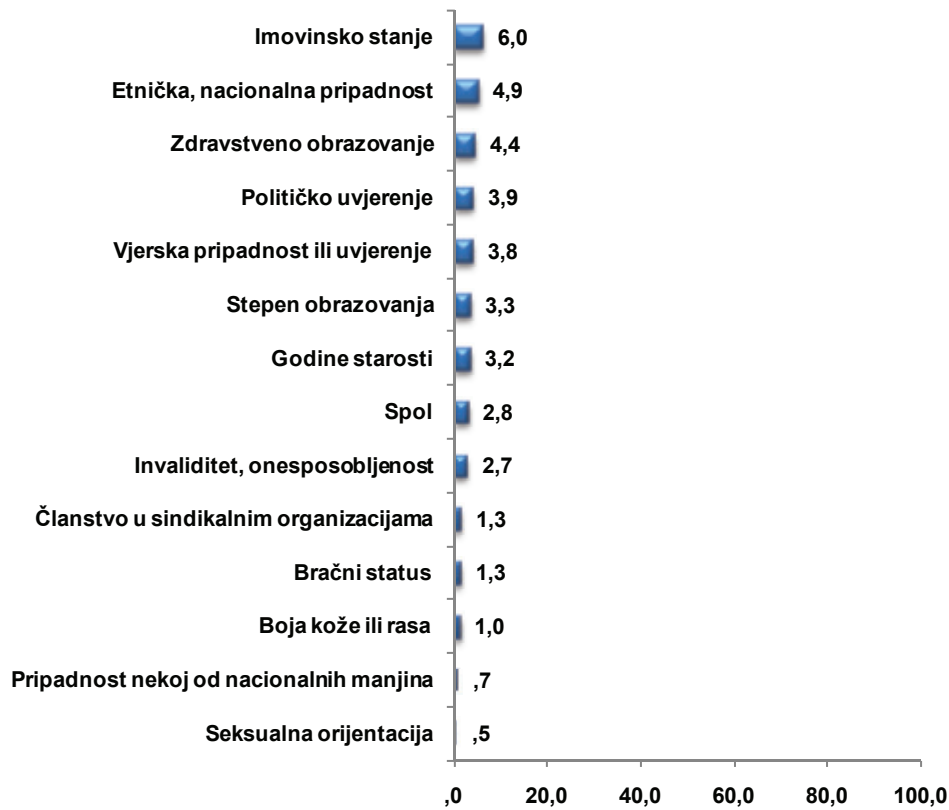
Koliko je u našem društvu trenutno raširena diskriminacija pripadnika sljedećih grupa?		
Društvene grupe	Pripadnost nacionalnoj manjini	
	Da	Ne
	Aritmetička sredina	
Romi	3.32	3.12
Siromašnije osobe	3.15	3.11
Pripadnici vjerskih manjina	3.14	2.73
Pripadnici tri većinska naroda, tamo gdje su brojčana manjina	3.09	2.79
Homoseksualne osobe	3.09	2.94
Invalidi, osobe sa onesposobljenjima	2.90	2.93
Oboljeli od teških bolesti	2.90	2.89
Starije osobe	2.85	2.77
Povratnici	2.75	2.58
Izbjeglja i raseljena lica	2.72	2.54
Žene	2.54	2.54
Mlađe osobe	2.32	2.33
Muškarci	2.01	2.01

ISKUSTVA SA DISKRIMINACIJOM

Ispitanicima ovog istraživanja postavljen je niz pitanja koja se odnose na njihova neposredna i posredna iskustva sa diskriminacijom.

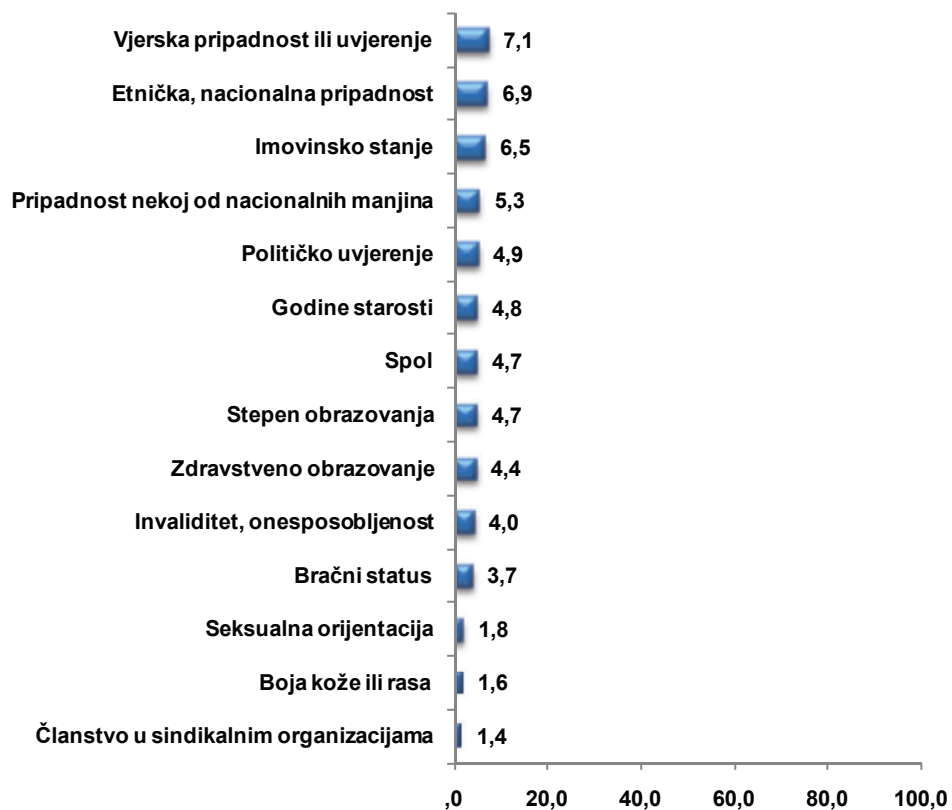
Kao prvo, od ispitanika je zatraženo da ocijene da li su u proteklih 12 mjeseci oni lično bili diskriminirani, ili uznemiravani na osnovu različitih karakteristika, odnosno u različitim oblastima diskriminacije. Odgovori ispitanika prikazani su na Grafičkom prikazu 8. Veoma niski procenti ispitanika izvještavaju o ličnim iskustvima diskriminacije. Iako veoma nizak, najviši procent ispitanika (6,0%) susretao se sa diskriminacijom na osnovu imovinskog stanja. Slijede diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti (4,9%) i zdravstvenog stanja (4,4%). Najniži procenti ispitanika navode da su imali iskustvo sa diskriminacijom zbog vlastite seksualne orijentacije (0,5%), što je logičan rezultat s obzirom na nizak procent ispitanika pripadnika LGBT populacije.

Grafički prikaz 8. *Da li ste u proteklih 12 mjeseci vi lično bili diskriminirani, ili uznemiravani na osnovu bilo koje karakteristike koju ću vam sada pročitati?*

Ispitanicima je, također, postavljeno i pitanje o tome koliko su puta u proteklih 12 mjeseci svjedočili diskriminaciji druge osobe (Grafički prikaz 9.). I u ovom slučaju, procenti koje ispitanici navode veoma su niski. Najviši procent ispitanika (7,1%) navodi da su svjedočili diskriminaciji na osnovu vjerske pripadnosti. Slijede diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti (6,9%), te diskriminacija na osnovu imovinskog stanja (6,5%). Ispitanici u najnižem procentu navode da su svjedočili diskriminaciji na osnovu članstva u sindikalnim organizacijama (1,4%).

Grafički prikaz 9. *Da li ste u proteklih 12 mjeseci bili svjedok da je neko drugi bio diskriminisan/a, ili uznemiravan/a na osnovu bilo koje karakteristike koju ću vam sada pročitati ?*

Unutar ovog istraživanja, ispitanici su procjenjivali kolike su šanse da osobe određenih specifičnih karakteristika (npr. LGBT osobe, Romi, oboljele osobe i dr.), uprkos jednakim kvalifikacijama, dobiju posao, budu promovirane na poslu, ili primljene kao učenici ili studenti u određenu obrazovnu instituciju, u odnosu na osobe koje ne pripadaju ovim grupama. Procentualni odgovori ispitanika prikazani su u sljedećoj tabeli (Tabela 12.).

Najviši procenti ispitanika smatraju da osobe oboljele od teških bolesti (78,0%), Romi (77,9%), te invalidi i osobe sa različitim onesposobljenjima (77,5%) imaju manje šanse u odnosu na osobe jednakih kvalifikacija i obrazovnog nivoa, a koje ne pripadaju ovim grupama, da dobiju posao, unapređenje ili da budu primljeni na fakultete i druge obrazovne institucije. Visoki procenti ispitanika smatraju da manje šanse imaju, također, i LGBT osobe (57,8%) i osobe druge nacionalnosti u odnosu na većinu (54,2%)

Tabela. 12. *Da li biste rekli da osobe sljedećih karakteristika, sa jednakim kvalifikacijama i obrazovanjem, imaju veće, manje ili iste šanse da dobiju posao, budu promovisani na poslu ili primljeni u školu, fakultet, trening nego neko drugi?*

	Imaju veće šanse		Imaju manje šanse		Imaju jednake šanse		Ne zna		Ne želi odgovoriti	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Homoseksualne osobe	29	2.0	867	57.8	373	24.9	145	9.7	86	5.7
Osobe druge nacionalnosti u odnosu na većinu	69	4.6	814	54.2	531	35.4	63	4.2	23	1.5
Romi	18	1.2	1168	77.9	221	14.8	63	4.2	30	2.0
Oboljeli od teških bolesti	21	1.4	1170	78.0	214	14.3	61	4.1	34	2.3
Invalidi, osobe sa raznim	27	1.8	1163	77.5	238	15.9	52	3.4	20	1.4
Žene	65	4.3	525	35.0	854	56.9	41	2.7	16	1.0
Povratnici	57	3.8	575	38.4	777	51.8	62	4.1	29	1.9
Izbjegli i raseljena lica	90	6.0	540	36.0	779	52.0	56	3.7	35	2.3
Starije osobe	42	2.8	1129	75.3	267	17.8	41	2.8	21	1.4
Mlađe osobe	415	27.7	279	18.6	741	49.4	45	3.0	21	1.4
Osobe druge vjeroispovijesti u odnosu na većinu	83	5.5	714	47.6	604	40.3	70	4.7	28	1.9
Muškarci	337	22.5	171	11.4	918	61.2	60	4.0	14	.9

Ispitanicima ovog istraživanja postavljeno je i pitanje u vezi s tim da li su u proteklih 5 godina, zbog nekih svojih karakteristika, bili diskriminirani u određenim specifičnim situacijama (npr. prilikom traženja posla, na radnom mjestu, od strane ljudi zaposlenih u zdravstvenim institucijama i sl.).

Rezultati su prikazani u sljedećoj tabeli (Tabela 13.)

Tabela 13. *Da li ste vi lično bili diskriminirani najmanje jednom u posljednjih 5 godina, od januara 2006 do sada, na osnovu nekih vaših karakteristika u vrlo specifičnim situacijama?*

	N	%
Prilikom traženja i dobijanja posla	178	11.8
Od strane zaposlenih u zdravstvenim institucijama	142	9.5
Na radnom mjestu	113	7.5
Od strane zaposlenih u opštinskim, kantonalnim, državnim ili entitetskim službama	79	5.3
Od strane zaposlenih u zavodima za zapošljavanje, i centrima za socijalni rad	75	5.0
Od strane zaposlenih u obrazovnim institucijama	52	3.5
Prilikom pokušaja otvaranja bankovnog računa, dobijanja kredita	40	2.7

Najviši procent ispitanika (11,8%) izvještava o diskriminaciji prilikom traženja i dobijanja posla. Slijede diskriminacija od strane zaposlenih u zdravstvenim institucijama (9,5%), i diskriminacija na radnom mjestu (7,5%). Ispitanici najrjeđe navode da su u proteklih 5 godina bili diskriminirani prilikom pokušaja otvaranja bankovnog računa, odnosno dobijanja kredita (2,7%).

Ispitanici, generalno, najčešće navode da su u proteklih 5 godina bili diskriminirani na osnovu neke druge karakteristike u odnosu na one ponuđene upitnikom. Među odgovorima ponuđenih upitnikom (Tabela 14.), ispitanici su prilikom dobijanja posla najčešće bili diskriminirani na osnovu etničke pripadnosti (12,8%). Diskriminacija od strane osoblja u zdravstvenim institucijama najčešće se događala zbog etničke pripadnosti (9,4%) i spola (9,4%) ispitanika. Etnička pripadnost je, također, najčešće navođena kao osnova za diskriminaciju na radnom mjestu (4,5%), diskriminaciju od strane zaposlenih u obrazovnim institucijama (11,0%) i prilikom otvaranja bankovnog računa, odnosno dobijanja kredita (12,7%). Najviši procent ispitanika navodi da su, od strane zaposlenih u opštinskim, kantonalnim, državnim ili entitetskim službama, najčešće bili diskriminirani na osnovu statusa izbjeglice ili raseljenog lica (6,5%). Ispitanici koji su bili diskriminirani u Zavodima za zapošljavanje i Centrima za socijalni rad najčešće su to doživjeli zbog vlastitog spola (9,8%).

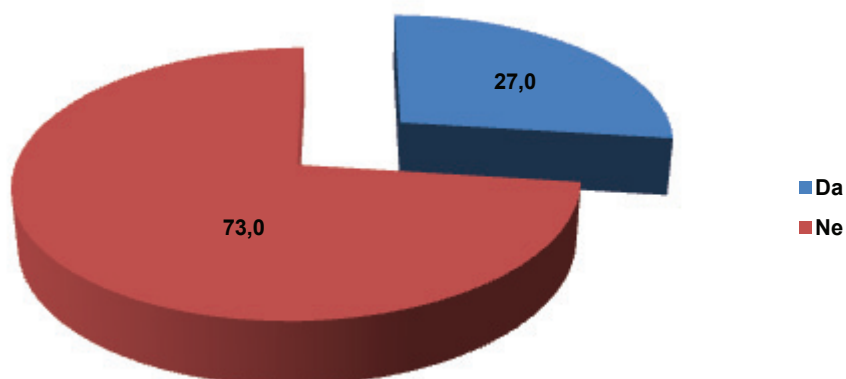
Tabela 14. Na osnovu kojih od navedenih karakteristika ste bili diskriminirani?

	Nacionalna etnička	Spol	Status izbjeglice,	Invaliditet ili	Seksualna orijentacija	Vjerska pripadnost	Neka druga karakteristika	Ne zna, ne želi odgovoriti
	%							
Prilikom traženja i dobijanja posla	12,8	10,0	5,5	1,3	,0	5,5	65,0	1,8
Od strane zaposlenih u zdravstvenim institucijama	9,4	9,4	3,6	,7	,0	3,3	67,2	10,7
Na radnom mjestu	4,5	1,3	1,5	5,2	,0	2,9	80,7	3,8
Od strane zaposlenih u opštinskim, kantonalnim, državnim ili entitetskim službama	4,4	3,2	6,5	2,7	,0	1,0	73,2	10,5
Od strane zaposlenih u zavodima za zapošljavanje, i centrima za socijalni rad	5,6	9,8	3,9	,0	,0	6,5	70,4	5,8
Od strane zaposlenih u obrazovnim institucijama	11,0	,0	3,1	2,4	,0	3,1	76,8	9,1
Pilikom pokušaja otvaranja bankovnog računa, dobijanja kredita	12,7	3,6	6,8	6,1	,0	1,5	69,3	3,0

Ispitanicima koji su se lično suočili sa diskriminacijom u bilo kojoj od navedenih oblasti postavljeno je pitanje u vezi s tim da li su, nakon toga, poduzeli neke korake kako bi zaštitili svoja prava (Grafički prikaz 10.). Većina ispitanika (73,0%) nije ništa poduzela nakon vlastitog iskustva s diskriminacijom.

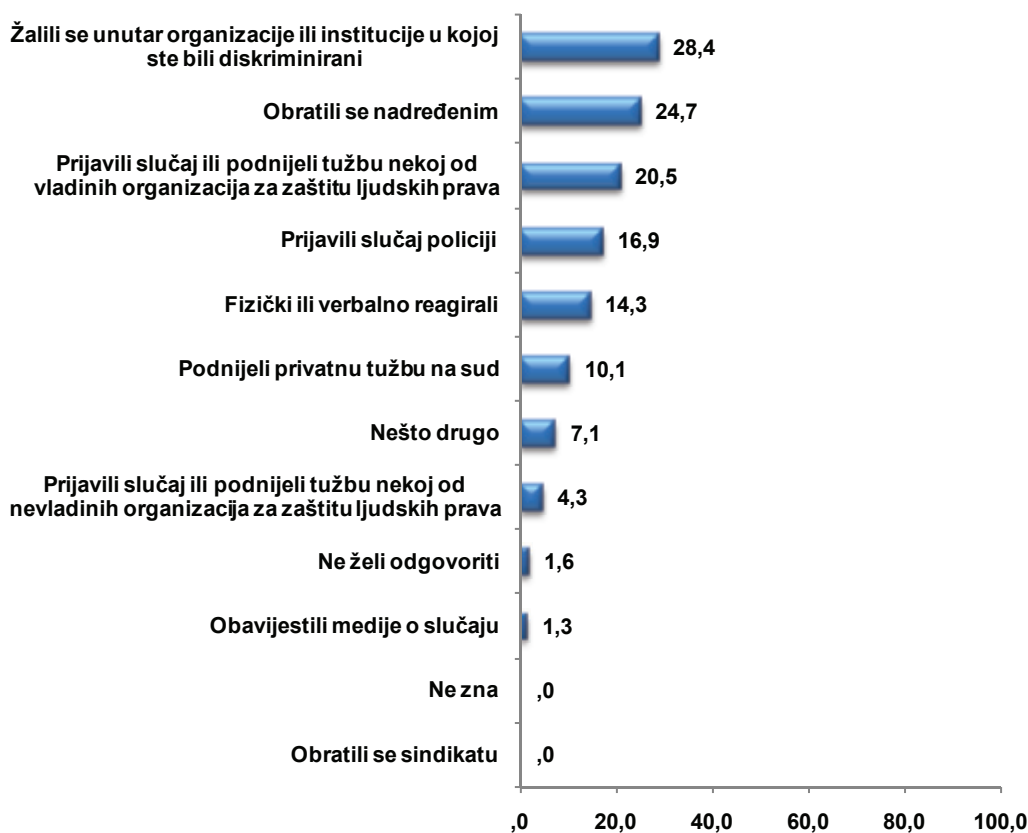

Grafički prikaz 10. *Ako ste bili diskriminirani barem po jednom gore navedenom osnovu, da li ste poduzeli neke korake nakon toga da zaštitite svoja prava?*

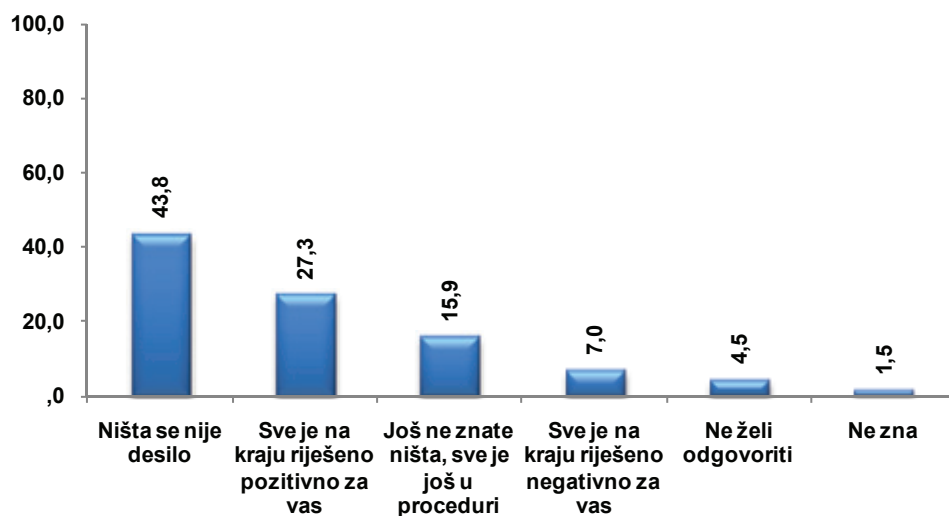
Ispitanicima koji su poduzeli nešto nakon što su lično doživjeli diskriminaciju, postavljeno je pitanje o tome šta su tačno poduzeli (Grafički prikaz 11.). Najviši procent ovih ispitanika (28,4%) navodi da su se žalili unutar organizacije ili institucije u kojoj su bili diskriminirani. Oko četvrtina ispitanika (24,7%) obratila se nadređenom osobe od strane koje su bili diskriminirani. Oko petina ispitanika (20,5%) navodi da je prijavila slučaj diskriminacije, ili su podnijeli tužbu nekoj od vladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava. Niko od ispitanika ne navodi da su se u vezi sa spomenutim obraćali sindikatu. Nizak procent ispitanika (1,3%) obavijestio je medije o slučaju diskriminacije.

Grafički prikaz 11. Šta ste sve poduzeli?

Kada je riječ o posljedicama, odnosno rezultatima poduzimanja određene akcije nakon ličnog iskustva sa diskriminacijom, najviši procenat ispitanika (43,8%) navodi da se nakon toga ništa nije desilo. Nešto više od četvrtine ispitanika (27,3%) navodi da je na kraju sve riješeno pozitivno za njih. 7,0% ispitanika navodi da je sve riješeno negativno za njih. Detaljniji rezultati prikazani su na Grafičkom prikazu 12.

Grafički prikaz 12. Šta se desilo nakon što ste poduzeli nešto?

Od ispitanika je zatraženo da procijene i to koje institucije i organizacije oni smatraju najodgovornijim za sprečavanje diskriminacije u BiH (Grafički prikaz 13.). Najviši procent ispitanika (21,5%) smatra da su vlade entiteta najodgovornije za sprečavanje diskriminacije u BiH. Slijede opštinska vlast (16,3%) i Vijeće ministara BiH (13,8%). Najniži procenti ispitanika odgovornim smatraju Ombudsmena BiH (2,2%), nevladine organizacije (2,7%) i Parlament, odnosno skupštine entiteta (2,8%).

Grafički prikaz 13. Koja od navedenih institucija ili organizacija je po vašem mišljenju, najodgovornija za sprečavanje diskriminacije u BiH?

POREĐENJE BIH SA DRUGIM ZEMLJAMA EU

U dijelu koji slijedi izvršena su podređenja rezultata dobivenih ovim istraživanjem sa podacima iz sličnog istraživanja diskriminacije, koje je sprovedeno na nivou zemalja Evropske unije.

U sljedećim tabelama prikazani su komparativni podaci istraživanja sprovedenog u zemljama Evropske unije, kroz poznato istraživanje - EU barometar.

Tabela 15. Procjena raširenosti diskriminacije prema etničkoj pripadnosti – EU barometar

	TOTAL	vrlo rašireno	malo rašireno	prilično rijetko	vrlo rijetko	ne postoji	ne znam	rašireno	rijetko
EU 27	26756	16%	45%	25%	7%	3%	4%	61%	32%
BE	1000	23%	48%	22%	5%	-	2%	71%	27%
BG	1009	10%	30%	28%	14%	12%	6%	40%	42%
CZ	1033	15%	42%	32%	7%	2%	2%	57%	39%
DK	1001	26%	51%	19%	3%	2%	1%	77%	22%
D-W	1092	10%	45%	31%	8%	2%	4%	55%	39%
DE	1523	11%	43%	32%	8%	12%	4%	53%	40%
D-E	431	11%	37%	35%	9%	-	8%	48%	44%
EE	1007	8%	33%	30%	13%	12%	4%	41%	43%
IE	1007	10%	36%	26%	18%	4%	6%	46%	44%
EL	1000	26%	45%	19%	19%	1%	-	71%	28%
ES	1007	15%	51%	23%	8%	1%	2%	66%	31%
FR	1078	25%	54%	15%	1%	-	5%	79%	16%
IT	1048	18%	53%	19%	5%	1%	4%	71%	24%
CY	501	19%	51%	20%	8%	1%	1%	70%	28%
LV	1012	5%	29%	34%	16%	11%	5%	34%	50%
LT	1022	4%	22%	34%	23%	10%	7%	26%	57%
LU	504	11%	35%	38%	10%	1%	5%	46%	48%
HU	1000	33%	46%	15%	3%	1%	2%	79%	18%
MT	500	37%	40%	14%	3%	1%	5%	77%	17%
NL	1079	28%	52%	15%	3%	-	2%	80%	18%
AT	1001	15%	48%	23%	6%	3%	5%	63%	29%
PL	1000	5%	28%	37%	13%	9%	8%	33%	50%
PT	1020	9%	48%	28%	6%	4%	5%	57%	34%
RO	1023	11%	35%	23%	14%	10%	7%	46%	37%
SI	1022	11%	39%	33%	11%	3%	3%	50%	44%
SK	1037	10%	39%	36%	11%	1%	3%	49%	47%
FI	999	12%	60%	25%	2%	-	1%	72%	27%
SE	1006	19%	59%	18%	2%	-	2%	78%	20%
UK	1317	16%	42%	30%	5%	1%	6%	58%	35%
HR	1000	8%	33%	30%	20%	5%	4%	41%	50%
TR	1003	17%	31%	25%	12%	7%	8%	48%	37%
MK	1009	27%	27%	18%	18%	5%	5%	54%	36%

Tabela 15_BiH. Procjena raširenosti diskriminacije prema etničkoj pripadnosti - BiH

	Total	Jako rašireni	Donekle rašireni	Prilično rijetki	Jako rijetki	Ne zna	Rašireno	Rijetko
BiH	1500	34,4	40,8	13,0	9,3	2,4	75,2	22,3

Kada posmatramo etničku/nacionalnu pripadnost kao osnovu za diskriminaciju, vidimo da je u BiH ukupno 34,4% ispitanika mišljenja da je diskriminacija po ovom kriteriju jako raširena, dok njih 40,8% smatra da je to donekle raširena. U poređenju sa podacima iz zemalja EU vidimo da je procent onih koji smatraju da je diskriminacija po etničkoj pripadnosti u BiH raširen problem iznad prosjeka (75,2%). Dobijena procjena u BiH je po svojoj vrijednosti na sedmom mjestu među evropskim zemljama u kojima je izvršeno slično istraživanje. Vidimo da je BiH nešto iza Holandije (80%), Francuske (79%), Danske (77%), ali da je prema dobijenoj procjeni daleko iznad Hrvatske (41%), Slovenije (50%) ili Litvanije (26%) i Poljske (33%).

Tabela 16. Procjena raširenosti diskriminacije prema spolu – EU barometar

	TOTAL	vrlo rašireno	malo rašireno	prilično rijetko	vrlo rijetko	ne postoji	ne znam	rašireno	rijetko
EU 27	26756	7%	33%	38%	15%	3%	4%	40%	53%
BE	1000	9%	30%	41%	18%	1%	1%	39%	59%
BG	1009	4%	16%	30%	26%	19%	5%	20%	56%
CZ	1033	12%	33%	39%	12%	3%	1%	45%	51%
DK	1001	5%	26%	47%	20%	1%	1%	31%	67%
D-W	1092	4%	25%	40%	26%	2%	3%	29%	66%
DE	1523	5%	25%	41%	24%	2%	3%	30%	65%
D-E	431	9%	26%	43%	18%	2%	2%	35%	61%
EE	1007	5%	28%	32%	16%	14%	5%	33%	48%
IE	1007	3%	17%	36%	31%	7%	6%	20%	67%
EL	1000	14%	35%	30%	19%	2%	-	49%	49%
ES	1007	7%	38%	35%	14%	3%	3%	45%	49%
FR	1078	10%	44%	36%	6%	-	4%	54%	42%
IT	1048	8%	38%	33%	12%	4%	5%	46%	45%
CY	501	9%	39%	29%	18%	3%	2%	48%	47%
LV	1012	5%	24%	39%	17%	10%	5%	29%	56%
LT	1022	6%	27%	34%	17%	9%	7%	33%	51%
LU	504	4%	21%	47%	22%	3%	3%	25%	69%
HU	1000	13%	44%	29%	10%	2%	2%	57%	39%
MT	500	10%	24%	34%	20%	5%	7%	34%	54%
NL	1079	6%	32%	46%	14%	-	2%	38%	60%
AT	1001	6%	22%	40%	18%	11%	3%	28%	58%
PL	1000	5%	25%	44%	13%	8%	5%	30%	57%
PT	1020	5%	30%	44%	12%	5%	4%	35%	56%
RO	1023	6%	32%	27%	16%	11%	8%	38%	43%
SI	1022	7%	33%	38%	16%	3%	3%	40%	54%

SK	1037	5%	31%	41%	18%	2%	3%	36%	59%
FI	999	4%	27%	56%	11%	1%	1%	31%	67%
SE	1006	8%	44%	37%	9%	-	2%	52%	46%
UK	1317	8%	35%	40%	10%	1%	6%	43%	50%
HR	1000	8%	34%	29%	19%	6%	4%	42%	48%
TR	1003	12%	29%	26%	17%	8%	8%	41%	43%
MK	1009	16%	28%	21%	23%	7%	5%	44%	44%

Tabela 16 BiH. Procjena raširenosti diskriminacije prema spolu - BiH

	Total	Jako rašireni	Donekle rašireni	Prilično rijetki	Jako rijetki	Ne zna	Rašireno	Rijetko
BiH	1500	17,7	30,9	27,9	18,6	4,9	48,6	46,5

Kada posmatramo spolnu pripadnost kao osnov diskriminacije, vidimo da je u BiH ukupno 17,7% ispitanika mišljenja da je diskriminacija prema ovom kriteriju jako raširena, dok njih 30,9% smatra da je donekle raširena. U poređenju sa podacima iz zemalja EU vidimo da je, u cjelini gledano, broj onih koji smatraju da je diskriminacija prema spolu raširen problem nešto iznad EU prosjeka (48,6%). BiH je, prema ovom rezultatu, najsličnija Kipru (48%) i Grčkoj (49%), a ne razlikuje se u velikoj mjeri niti od susjedne Hrvatske (42%).

Tabela 17. Procjena raširenosti diskriminacije prema seksualnoj orijentaciji – EU barometar

	TOTAL	vrlo rašireno	malo rašireno	prilično rijetko	vrlo rijetko	ne postoji	ne znam	rašireno	rijetko
EU 27	26756	12%	35%	32%	11%	3%	7%	47%	43%
BE	1000	11%	34%	36%	13%	3%	3%	45%	49%
BG	1009	5%	17%	22%	17%	12%	27%	22%	39%
CZ	1033	4%	18%	48%	22%	5%	3%	22%	70%
DK	1001	9%	29%	44%	15%	1%	2%	38%	59%
D-W	1092	8%	28%	41%	17%	2%	4%	36%	58%
DE	1523	8%	28%	40%	18%	2%	4%	36%	58%
D-E	431	9%	24%	38%	23%	2%	4%	33%	61%
EE	1007	8%	20%	29%	16%	13%	14%	28%	45%
IE	1007	9%	21%	32%	23%	5%	10%	30%	55%
EL	1000	22%	42%	23%	11%	2%	-	64%	34%
ES	1007	10%	34%	35%	14%	2%	5%	44%	49%
FR	1078	16%	45%	29%	3%	1%	6%	61%	32%
IT	1048	15%	46%	23%	9%	2%	5%	61%	32%
CY	501	25%	41%	21%	7%	1%	5%	66%	28%
LV	1012	11%	29%	26%	13%	10%	11%	40%	39%
LT	1022	12%	24%	24%	14%	7%	19%	36%	38%
LU	504	10%	29%	38%	14%	1%	8%	39%	52%
HU	1000	15%	29%	32%	12%	4%	8%	44%	44%
MT	500	22%	35%	23%	10%	2%	8%	57%	33%
NL	1079	13%	41%	36%	8%	-	2%	54%	44%
AT	1001	7%	34%	35%	13%	4%	7%	41%	48%

PL	1000	16%	34%	23%	7%	8%	12%	50%	30%
PT	1020	13%	45%	26%	7%	4%	5%	58%	33%
RO	1023	19%	30%	16%	12%	8%	15%	49%	28%
SI	1022	16%	31%	31%	12%	5%	5%	47%	43%
SK	1037	6%	21%	39%	22%	5%	7%	27%	61%
FI	999	7%	43%	40%	6%	1%	3%	50%	46%
SE	1006	10%	47%	35%	5%	-	3%	57%	40%
UK	1317	10%	30%	39%	9%	1%	11%	40%	48%
HR	1000	20%	33%	20%	14%	5%	8%	53%	34%
TR	1003	18%	19%	20%	14%	10%	19%	37%	34%
MK	1009	28%	16%	12%	14%	9%	21%	44%	26%

Tabela 17 BiH. Procjena raširenosti diskriminacije po seksualnoj orijentaciji - BiH

	Total	Jako rašireni	Donekle rašireni	Prilično rijetki	Jako rijetki	Ne zna	Rašireno	Rijetko
BiH	1500	29,0	23,5	20,5	14,8	12,2	52,4	35,4

Kada posmatramo seksualnu orijentaciju kao osnovu za diskriminacije, možemo primijetiti da 29,0% ispitanih smatra da je ona jako raširena, dok 23,5% ispitanika smatra da je donekle raširena. Ukupan broj onih koji smatraju da je diskriminacija s obzirom na ovaj kriterij prisutna (jako ili donekle) je 52,4%, što je nešto više u odnosu na registrovani evropski prosjek, koji iznosi 47%. Zemlja sa najnižim registrovanim stepenom procijenjenog prisustva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije je Češka (22%). U Hrvatskoj je zabilježen sličan procenat kao u BiH – 53% ispitanika smatra da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije raširena u ovoj zemlji.

Tabela 18. Procjena raširenosti diskriminacije prema dobi – EU barometar

	TOTAL	vrlo	malo	prilično	vrlo	ne	ne	rašireno	rijetko
EU27	26756	16%	42%	27%	10%	2%	3%	58%	37%
BE	1000	12%	41%	31%	13%	2%	1%	53%	44%
BG	1009	17%	41%	16%	22%	9%	6%	58%	27%
CZ	1033	29%	45%	19%	4%	2%	1%	74%	23%
DK	1001	3%	33%	41%	17%	1%	2%	39%	58%
D-W	1092	10%	36%	34%	16%	1%	3%	46%	50%
DE	1523	12%	36%	34%	15%	1%	2%	48%	49%
D-E	431	20%	36%	31%	11%	-	2%	56%	42%
EE	1007	9%	42%	26%	10%	9%	4%	51%	36%
IE	1007	9%	27%	31%	22%	5%	6%	36%	53%
EL	1000	20%	40%	26%	12%	2%	-	60%	38%
ES	1007	16%	45%	25%	10%	1%	3%	61%	35%
FR	1078	21%	47%	25%	5%	-	2%	68%	30%
IT	1048	15%	39%	27%	12%	3%	4%	54%	39%
CY	501	11%	43%	26%	16%	2%	2%	54%	42%
LV	1012	20%	47%	19%	7%	4%	3%	67%	26%
LT	1022	14%	45%	23%	11%	4%	3%	59%	34%

LU	504	7%	30%	39%	18%	2%	4%	37%	57%
HU	1000	33%	46%	15%	4%	1%	1%	79%	19%
MT	500	14%	30%	29%	19%	3%	5%	44%	48%
NL	1079	18%	48%	26%	7%	-	1%	66%	33%
AT	1001	10%	36%	32%	12%	6%	4%	46%	44%
PL	1000	13%	38%	29%	11%	5%	4%	51%	40%
PT	1020	9%	44%	30%	8%	5%	4%	53%	38%
RO	1023	13%	42%	20%	10%	8%	7%	55%	30%
SI	1022	14%	38%	31%	11%	3%	3%	52%	42%
SK	1037	20%	44%	24%	8%	1%	3%	64%	32%
FI	999	11%	52%	32%	4%	-	1%	63%	36%
SE	1006	12%	43%	36%	8%	-	1%	55%	44%
UK	1317	18%	43%	27%	6%	1%	5%	61%	33%
HR	1000	15%	32%	26%	18%	5%	4%	47%	44%
TR	1003	9%	24%	29%	19%	11%	8%	33%	49%
MK	1009	29%	31%	17%	15%	4%	4%	60%	32%

Tabela 18 BiH. Procjena raširenosti diskriminacije po godinama starosti - BiH

	Total	Jako rašireni	Donekle rašireni	Prilično rijetki	Jako rijetki	Ne zna	Rašireno	Rijetko
BiH	1500	23,2	40,4	20,7	13,0	2,7	63,6	33,7

U slučaju diskriminacije na osnovu dobi, vidimo da 23,2% ispitanih građana BiH smatra da je ona jako raširena, a njih 40,4% smatra da je donekle raširena. Ukupan broj onih koji smatraju da je diskriminacija prema dobi prisutan i raširen problem (u bilo kom obliku i mjeri) je 63,6%, što je nešto više u odnosu na evropski prosjek, koji iznosi 58%. Prisustvo diskriminacije s obzirom na dob najviše je u Francuskoj (68%), Latviji (67%) i Holandiji (66%). U isto vrijeme možemo vidjeti da je u BiH zabilježena viša procjena prisustva diskriminacije nego u susjednim zemljama, npr. u Hrvatskoj (47%) i Sloveniji (39%)

Tabela 19. Procjena raširenosti diskriminacije prema religijskom uvjerenju – EU barometar

	TOTAL	vrlo rašireno	malo rašireno	prilično rijetko	vrlo rijetko	ne postoji	ne znam	rašireno	rijetko
EU27	26756	9%	30%	37%	16%	4	4%	39%	53%
BE	1000	15%	39%	32%	11%	1%	2%	54%	43%
BG	1009	3%	16%	30%	22%	19%	10%	19%	52%
CZ	1033	2%	10%	47%	32%	7%	2%	12%	79%
DK	1001	14%	41%	33%	9%	1%	2%	55%	42%
D-W	1092	6%	27%	43%	19%	2%	3%	33%	62%
DE	1523	6%	26%	43%	20%	2%	3%	32%	63%
D-E	431	4%	20%	43%	27%	2%	4%	24%	70%
EE	1007	3%	15%	34%	21%	19%	8%	18%	55%
IE	1007	4%	15%	35%	32%	8%	6%	19%	67%
EL	1000	15%	36%	29%	16%	4%	-	51%	45%

ES	1007	5%	27%	38%	23%	3%	4%	32%	61%
FR	1078	17%	41%	33%	4%	-	5%	58%	37%
IT	1048	10%	35%	37%	10%	3%	5%	45%	47%
CY	501	7%	33%	30%	5%	2%	3%	40%	55%
LV	1012	2%	11%	33%	30%	18%	6%	13%	63%
LT	1022	3%	11%	31%	30%	19%	6%	14%	61%
LU	504	6%	24%	41%	20%	1%	6%	30%	63%
HU	1000	4%	19%	36%	29%	9%	3%	23%	65%
MT	500	10%	25%	33%	18%	7%	7%	35%	51%
NL	1079	15%	44%	32%	7%	-	2%	59%	39%
AT	1001	11%	36%	34%	10%	5%	4%	47%	44%
PL	1000	5%	19%	41%	20%	10%	5%	24%	61%
PT	1020	3%	24%	47%	14%	7%	5%	27%	61%
RO	1023	4%	23%	29%	24%	13%	7%	27%	53%
SI	1022	8%	31%	38%	16%	4%	3%	39%	54%
SK	1037	1%	11%	33%	37%	14%	4%	12%	70%
FI	999	4%	30%	45%	10%	-	2%	34%	64%
SE	1006	10%	43%	36%	2%	-	3%	53%	44%
UK	1317	11%	34%	37%	10%	1%	7%	45%	47%
HR	1000	8%	26%	33%	22%	7%	4%	34%	55%
TR	1003	16%	26%	26%	16%	9%	7%	42%	42%
MK	1009	18%	21%	18%	26%	12%	5%	39%	44%

Tabela 19 BiH. Procjena raširenosti diskriminacije po religijskom uvjerenju - BiH

	Total	Jako rašireni	Donekle rašireni	Prilično rijetki	Jako rijetki	Ne zna	Rašireno	Rijetko
BiH	1500	30,4	40,5	16,6	9,6	2,9	70,8	26,3

Kada je riječ o diskriminaciji na osnovu religijskog uvjerenja, 30,4% građana smatra da je ovaj oblik diskriminacije jako raširen, dok njih 40,5% smatra da je donekle raširen. Ukupan procent onih koji smatraju da je diskriminacija po religijskom uvjerenju izražen problem u BiH iznosi 70,8%. Registrovani evropski prosjek je u ovom slučaju 39%. Situacija u BiH u vezi s tim u velikoj mjeri odstupa od evropskog prosjeka, zauzimajući prvo mjesto među evropskim zemljama u kojima je izvršeno slično istraživanje.

Tabela 20. Da li ste imali direktno iskustvo sa diskriminacijom? Prema različitim kriterijima, EU barometar

	Total	Etničko	Spol	Seksualna	Godine	Religijska	Invaliditet/	Drugi	Ne	Ne
EU27	26756	3%	3%	1%	6%	1%	2%	3%	83%	1%
BE	1000	3%	4%	2%	5%	2%	4%	4%	82%	0%
BG	1009	6%	2%	1%	5%	2%	1%	2%	85%	3%
CZ	1033	3%	4%	1%	11%	1%	2%	2%	82%	0%
DK	1001	3%	4%	1%	5%	2%	1%	3%	86%	0%
D-W	1092	2%	2%	1%	5%	1%	1%	3%	86%	1%
DE	1523	2%	2%	1%	5%	1%	2%	3%	87%	0%

D-E	431	1%	3%	2%	5%	1%	3%	2%	87%	0%
EE	1007	5%	2%	1%	6%	1%	2%	2%	82%	2%
IE	1007	3%	3%	3%	3%	1%	1%	3%	87%	2%
EL	1000	1%	2%	1%	2%	0%	1%	0%	94%	-
ES	1007	2%	4%	2%	5%	0%	1%	3%	85%	-
FR	1078	3%	3%	1%	5%	1%	2%	5%	83%	1%
IT	1048	4%	7%	4%	5%	3%	2%	3%	76%	2%
CY	501	1%	2%	0%	1%	1%	1%	5%	90%	-
LV	1012	3%	2%	0%	8%	1%	2%	2%	84%	1%
LT	1022	1%	2%	1%	5%	0%	2%	2%	88%	1%
LU	504	4%	4%	1%	5%	2%	3%	4%	83%	0%
HU	1000	3%	8%	1%	8%	1%	2%	1%	80%	1%
MT	500	1%	3%	-	2%	0%	1%	2%	90%	3%
NL	1079	2%	2%	1%	5%	2%	2%	1%	88%	0%
AT	1001	5%	6%	2%	7%	5%	2%	4%	76%	2%
PL	1000	0%	1%	1%	4%	1%	1%	2%	87%	4%
PT	1020	1%	3%	3%	4%	1%	1%	2%	85%	3%
RO	1023	1%	2%	0%	5%	1%	1%	2%	85%	5%
SI	1022	2%	4%	1%	8%	1%	2%	6%	83%	2%
SK	1037	2%	3%	0%	9%	0%	1%	6%	81%	2%
FI	999	1%	2%	1%	5%	1%	1%	3%	88%	0%
SE	1006	3%	7%	1%	9%	1%	3%	2%	79%	1%
UK	1317	4%	3%	1%	8%	2%	3%	4%	79%	1%
HR	1000	2%	2%	0%	5%	1%	1%	4%	87%	1%
TR	1003	6%	4%	1%	2%	2%	1%	1%	81%	6%
MK	1009	8%	5%	1%	8%	6%	3%	6%	72%	3%

Tabela 20 BiH. Da li ste imali direktno iskustvo sa diskriminacijom? Prema različitim kriterijima, BiH

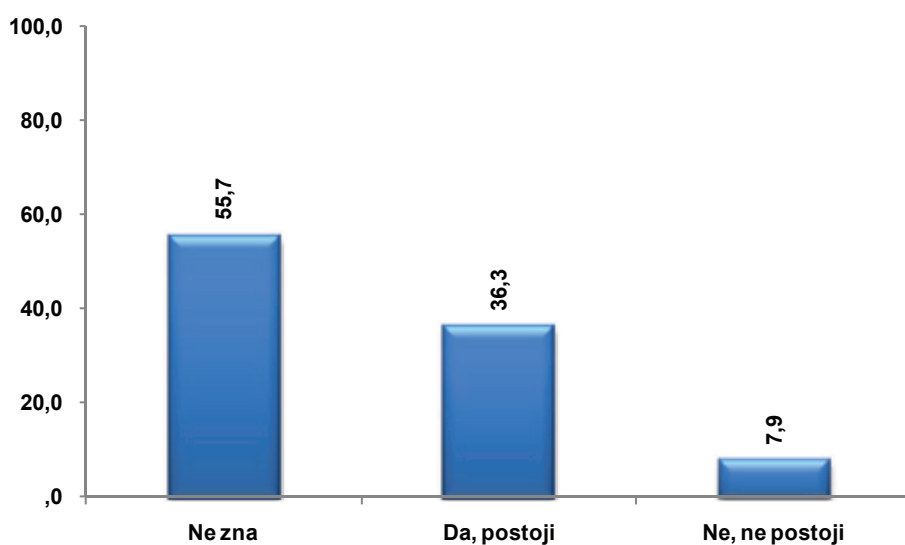
	Total	Etnička, nacionalna pripadnost	Spol	Seksualna orijentacija	Političko uvjerenje	Dob	Vjerska pripadnost ili uvjerenje	Invaliditet, onesposobljenost	Nisu imali direktno iskustvo s diskriminacijom
BiH	1500	4,9	2,8	,5	3,9	3,2	7,1	2,7	81,1

81,1 % ispitanika iz BiH nije imalo priliku da lično doživi diskriminaciju. Najviši procent ispitanika koji su imali direktno iskustvo sa diskriminacijom bili su diskriminirani na osnovu vlastitih vjerskih uvjerenja (7,1%). Slijede nacionalna pripadnost (4,9%), te politička uvjerenja (3,9%). U odnosu na Hrvatsku, kao susjednu zemlju, možemo reći da je u BiH izraženije direktno iskustvo sa diskriminacijom prema gotovo svim navedenim kriterijima. Jedini izuzetak jeste kriterij dobi, gdje je prosjek u BiH nešto niži (3,2%) u odnosu na susjednu Hrvatsku (5%).

UPOZNATOST SA ZAKONOM O ZABRANI DISKRIMINACIJE

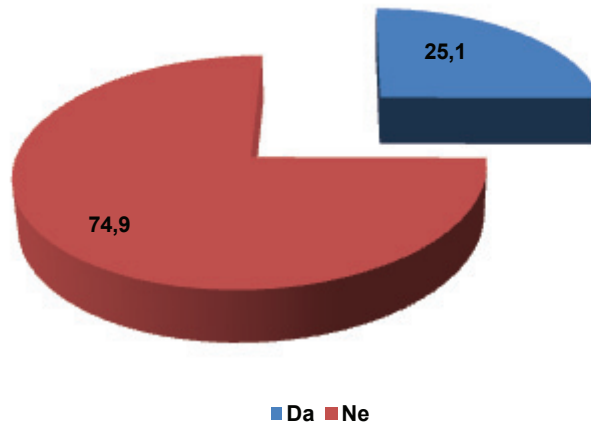
Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je i taj da se utvrdi da li su, i uolikoj mjeri, građani BiH upoznati sa postojanjem Zakona o zabrani diskriminacije u BiH i njegovim odredbama. Grafikon 14. prikazuje rezultate analize odgovora ispitanika na ovo pitanje. Na osnovu grafika, moguće je uočiti da nešto više od trećine (36,3%) ispitanika zna da u BiH postoji Zakon o zabrani diskriminacije. Čak 55,7% ispitanika ne zna da li spomenuti Zakon postoji u BiH, dok 7,9% ispitanika misli da takav zakon uopšte ne postoji u državi.

Grafički prikaz 14. *Da li znate da li u BiH postoji Zakon o zabrani diskriminacije?*

Ispitanicima koji su upoznati sa postojanjem ovog zakona postavljeno je pitanje o tome da li su upoznati sa odredbama ovog zakona. Rezultati na Grafiku 15. pokazuju u kojem su stepenu građani upoznati sa odredbama Zakona o zabrani diskriminacije. Oko četvrtina ispitanika (25,1%) koji znaju da Zakon o zabrani diskriminacije postoji u BiH u određenoj je mjeri upoznata sa njegovim odredbama.

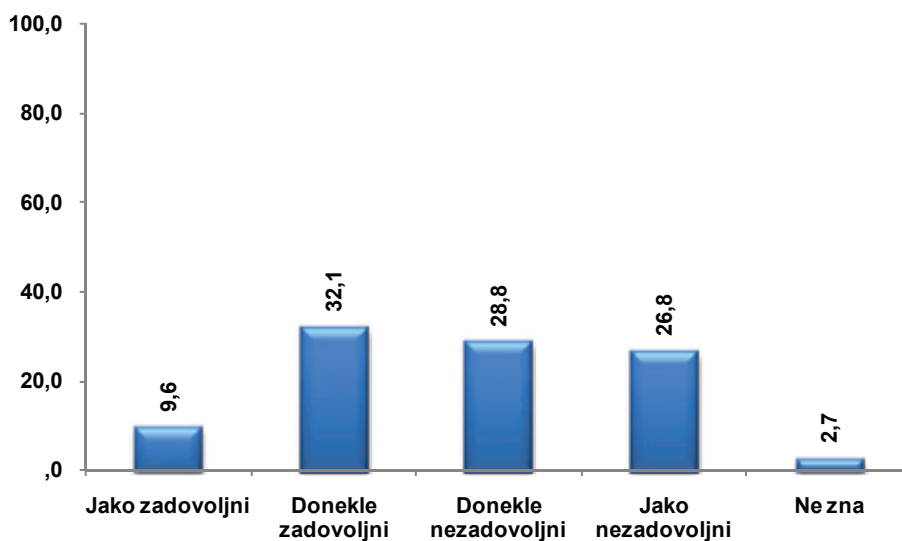
Grafik 15. Da li ste upoznati sa tim Zakonom, odnosno njegovim odredbama?

Ispitanicima koji su upoznati sa Zakonom o zabrani diskriminacije postavljeno je pitanje koliko su zadovoljni rješenjima Zakona (Grafik 16.). Nešto manje desetine ispitanika (9,6%) navodi da su jako zadovoljni odredbama; najviši procent ispitanika (32,1%) navodi da su donekle zadovoljni odredbama Zakona o zabrani diskriminacije. Nešto više od četvrtine ispitanike (26,8%) navodi da su jako nezadovoljni odredbama spomenutog Zakona.

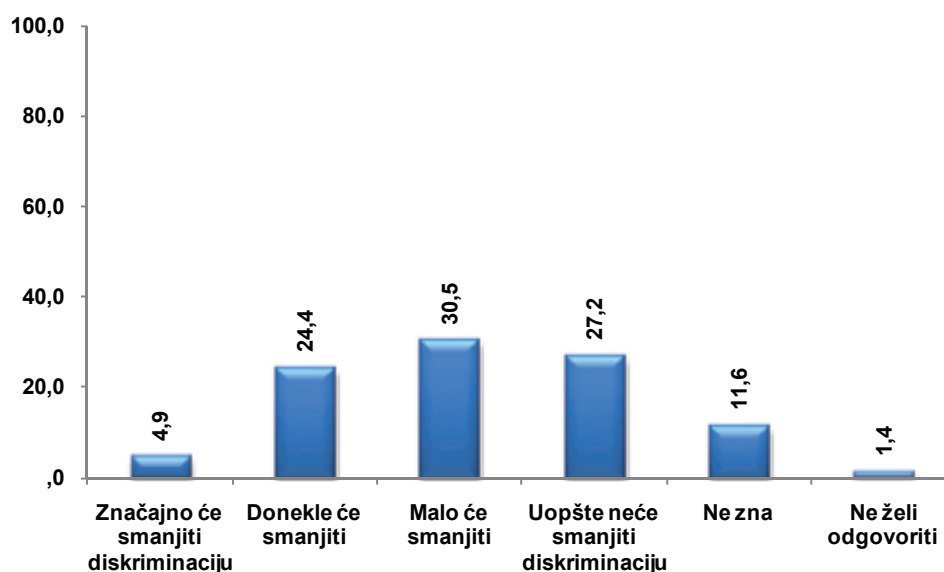
Imajući u vidu ove podatke, možemo sa pravom zaključiti da je većina građana BiH, u prvom redu, neupućena u Zakon o zabrani diskriminacije, te da je kod upućenih relativno visok stepen nezadovoljstva tim Zakonom.

Grafik 16. U kojoj ste mjeri zadovoljni Zakonom, odnosno njegovim odredbama?

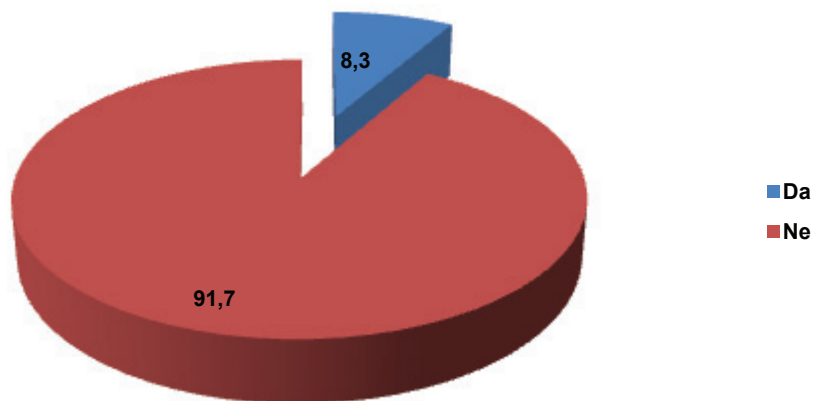
Od ispitanika je zatraženo i da iskažu stav o tome u kojoj mjeri smatraju da će Zakon o zabrani diskriminacije u BiH dovesti do smanjenja diskriminacije. Većina ispitanika smatra da će spomenuti Zakon malo (30,5%) ili da uopšte neće (27,2%) smanjiti diskriminaciju. Oko trećina (29,3%) ispitanika smatra da će ovaj Zakon značajno ili donekle smanjiti diskriminaciju. Rezultati prikazani na Grafiku 17. pokazuju da velika većina ispitanika smatra da Zakon, neće smanjiti nivo diskriminacije u BiH.

Grafik 17. U kojoj mjeri smatrate da će Zakon o zabrani diskriminacije u BiH dovesti do smanjenja diskriminacije?

Kada je riječ upoznatosti sa mehanizmima koje Zakon o zabrani diskriminacije pruža, svega 8,3% ispitanika navodi da poznaju neke od ovih mehanizama (Grafik 18.).

Grafik 18. Da li su vam poznati neki mehanizmi koje Zakon o zabrani diskriminacije pruža građanima BiH?

Nema značajnih razlika između pripadnika brojčano manjinskih i većinskih naroda (Tabela 21.) kad je u pitanju upoznatost sa postojanjem Zakona o zabrani diskriminacije. Jedino možemo zaključiti da je kod pripadnika brojčano manjinskih naroda ipak registrovan nešto veći stepen opšte upoznatosti sa postojanjem Zakona koji zabranjuje diskriminaciju, ali ova razlika nije statistički značajna.

Što se tiče stepena upoznatosti sa odredbama Zakona o zabrani diskriminacije, vidimo da i u ovom slučaju postoji određena, ali ne i statistički značajna, razlika u korist brojčano manjinskog stanovništva.

Tabela 21. *Upoznatost sa Zakonom o zabrani diskriminacije prema pripadnosti većinskom/manjinskom narodu, odnosno pripadnicima etničkih manjina.*

		Pripadnost nacionalnoj manjini	
		Da	Ne
		%	
Da li znate da li u BiH postoji Zakon o zabrani diskriminacije?	Da, postoji	37.3	36.3
	Ne, ne postoji	6.5	8.0
	Ne zna	56.3	55.7
Da li ste upoznati sa tim Zakonom, odnosno njegovim odredbama?	Da	31.3	24.7
	Ne	68.7	75.3

U Tabeli 22. upoređen je stepen zadovoljstva rješenjima iz Zakona o zabrani diskriminacije, sa stavovima ispitanika u vezi s tim da li će ovaj zakon dovesti do smanjenja diskriminacije, te sa upoznatosti ispitanika sa mehanizmima koje ovaj Zakon predviđa.

Na osnovu podataka koji se odnose na stepen zadovoljstva sa odredbama Zakona o zabrani diskriminacije, možemo zaključiti da je nešto veći procent ispitanika koji pripadaju brojčano manjinskom narodu koji su nezadovoljni odredbama Zakona (65,6%) u odnosu na ispitanike koji pripadaju brojčano većinskom narodu (54,6%).

Analiza rezultata odgovora ispitanika u vezi sa očekivanjima od Zakona o zabrani diskriminacije

pokazala je da su prema njegovim efektima skeptičniji pripadnici brojčano manjinskih naroda. Procent njihovih odgovora viši je i u okviru kategorije “uopšte neće smanjiti” i kategorije “malo će smanjiti”, u odnosu na pripadnike brojčano većinskih naroda. To je vjerovatno indirektan pokazatelj opšteg smanjenog povjerenja pripadnika brojčano manjinskih naroda u zaštitu od diskriminacije putem Zakona.

Konačno, ispitanici koji u mjestu življenja čine brojčano većinski narod su u nešto višoj mjeri (8,3%) upoznati sa nekim mehanizmima Zakona o zabrani diskriminacije u odnosu na ispitanike koji pripadaju brojčano manjinskim narodima (7,9%).

Tabela 22. *Stepen zadovoljstva Zakonom o zabrani diskriminacije.*

		Pripadnost nacionalnoj manjini	
		Da	Ne
		%	%
U kojoj mjeri ste zadovoljni rješenjima iz tog zakona?	Jako zadovoljni	7.0	9.8
	Donekle zadovoljni	27.4	32.5
	Donekle nezadovoljni	40.3	27.7
	Jako nezadovoljni	25.3	26.9
	Ne zna	0.0	3.0
	Ne želi odgovoriti	0.0	0.0
U kojoj mjeri smatrate da će Zakon o zabrani diskriminacije u BiH dovesti do smanjenja diskriminacije?	Značajno će smanjiti diskriminaciju	2.5	5.0
	Donekle će smanjiti	26.4	24.3
	Malo će smanjiti	40.3	29.8
	Uopšte neće smanjiti diskriminaciju	20.3	27.6
	Ne zna	8.5	11.9
	Ne želi odgovoriti	2.1	1.4
Da li su vam poznati neki mehanizmi koje Zakon o zabrani diskriminacije pruža građanima BiH?	Da	7.9	8.3
	Ne	92.1	91.7

SOCIJALNA DISTANCA I RAŠIRENOST DISKRIMINACIJE

Ispitanici ovo istraživanja su na skali od 1 do 10, gdje veći broj označava viši stupanj prihvatanja, procjenjivali svoj stepen ugone, ili neugode, time da im osobe određenih specifičnih karakteristika budu susjedi. Rezultati analize odgovora ispitanika na ovo pitanje prikazani su u Tabeli.

Iz Tabele 23. vidimo da u slučaju homoseksualaca i lezbijki postoji najniži stepen prihvatanja kao susjeda ili komšije (M = 5,40). Sljedeću najnižu vrijednost ima kategorija Roma, sa stepenom prihvatanja M = 8,04. Najviši stepen otvorenosti se pokazuje prema osobama sa invaliditetom/ onesposobljenjem (M = 9,33). Također se pokazuje da nacionalna pripadnost ili vjeroispovijest nisu ispitanicima naročito značajni kriteriji kada je riječ o tome koga žele imati za susjeda ili komšiju.

Tabela 23. *Molim vas da mi kažete kako bi se vi lično osjećali...?*

	N	M
Da kao susjeda ili komšiju imate homoseksualca ili lezbijku	1500	5.40
Da vam je Rom susjed ili komšija	1500	8.04
Da za susjeda ili komšiju imate osobu koja je drugačije vjeroispovijesti nego vi	1500	9.14
Da za susjeda ili komšiju imate osobu koja je druge nacionalnosti	1500	9.15
Da kao susjeda ili komšiju imate osobu sa invaliditetom ili onesposobljenjem	1500	9.33

Što se tiče podataka iz Hrvatske, zabilježene su nešto niže vrijednosti prihvatanja druge vjeroispovijesti, prihvatanja romske manjine, ali su u isto vrijeme Romi najnepoželjnija kategorija za socijalne odnose.

---

2. ISPITIVANJE NA VULNERABILNIM GRUPAMA U BIH

2.1. WEB ANKETA SA ISPITANICIMA LGBTIQ³ POPULACIJE GRAĐANA

SAŽETAK

Asocijacije ispitanika na riječ „diskriminacija“ u polovini slučajeva mogu se grupirati u kategoriju koja podrazumijeva nejednak tretman u različitim oblastima i različite zabrane. Neke od asocijacije su *i neznanje i predrasude, te netrpeljivost i nasilje*. Većina ispitanika diskriminaciju definira kao nejednak tretman prema ljudima zbog njihovih određenih osobina, ili kao ograničavanje prava i sloboda pojedincima i grupama. Tri četvrtine ispitanika smatraja da je diskriminacija jako raširena u BiH, a većina smatra da je, također, raširena i u mjestu u kojem žive.

Ispitanici smatraju da je diskriminacija, iako prisutna u svim oblastima života, najprisutnija u oblasti medija, javnog informisanja, i zapošljavanja u državnim preduzećima i javnim ustanovama. Svi ispitanici smatraju da je diskriminacija prema seksualnoj orijentaciji, prema etničkoj i vjerskoj pripadnosti i spolu raširena u BiH. Ispitanici procjenjuju da je diskriminacija u BiH danas raširenija nego prije 5 godina. Većina ispitanika smatra da je ona u BiH raširena prema sljedećim društvenim grupama: LGBT osobama, siromašnim, Romima, oboljelim od teških bolesti, invalidima i osobama sa onesposobljenjima, ženama, povratnicima, izbjeglicama i raseljenim licima, starijim osobama, pripadnicima većinskih naroda tamo gdje su oni manjina, te pripadnicima vjerskih manjina.

Svi ispitanici su u 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju imali lična iskustva diskriminacije, uglavnom na osnovu seksualne orijentacije, spola i etničke pripadnosti. Također, svi su svjedočili tome da je neko drugi bio diskriminisan, najčešće na osnovu seksualne orijentacije. Ispitanici smatraju da najmanje šanse da budu zaposleni, unaprijeđeni ili primljeni kao studenti ili učenici na određene obrazovne institucije imaju, ovim redoslijedom: LGBT, oboljeli od teških bolesti, Romi, osobe s invaliditetom/onesposobljenjem i starije osobe. Polovina ispitanika navodi da su bili diskriminirani prilikom traženja i dobijanja posla, i to najčešće zbog vlastite seksualne orijentacije. Iako su svi ispitanici doživjeli diskriminaciju, samo šest ispitanika poduzelo je određene mjere nakon tog iskustva. Te mjere najčešće su podrazumijevale prijavljivanje slučaja policiji, podnošenje tužbe, te fizičke ili verbalne reakcije. Od ovih šest ispitanika, pet navodi da se nakon toga ništa nije promijenilo, dok preostali još uvijek ne zna posljedice vlastite akcije.

Gotovo svi ispitanici ovog istraživanja upoznati su sa postojanjem Zakona o zabrani diskriminacije u BiH. Većina ispitanika smatra da će Zakon u maloj mjeri ili nimalo neće smanjiti diskriminaciju u BiH. Polovini ispitanika poznati su mehanizmi koje ovaj zakon pruža građanima s ciljem zaštite

---

³ *LGBTIQ je skraćenica za pripadnike i pripadnice rodnih i seksualnih manjina – lezbejske, gay, biseksualne, transrodne (transeksualne), interseks i queer osobe.*

od diskriminacije. Ispitanici smatraju da su sve institucije vlasti odgovorne za sprečavanje diskriminacije. Najodgovornijima se ipak smatraju pravosudni organi na entitetskom nivou

Iako ovi ispitanici pokazuju nizak nivo socijalne distance općenito, rezultati pokazuju da bi se oni najmanje ugodno osjećali ukoliko bi za susjeda ili komšiju imali osobu romske nacionalnosti.

2.1.1. OPIS METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA

Istraživanje sa pripadnicima seksualnih i rodni manjina sprovedeno je tehnikom web anketiranja. Prije samog istraživanja, kontaktirano je Udruženje Q iz Sarajeva, koje se bavi pitanjima LGBTIQ ljudskih prava u Bosni Hercegovini. Članovima udruženja pružene su informacije o temi i ciljevima istraživanja, te su zamoljeni da učestvuju u online istraživanju. Ova tehnika prikupljanja podataka omogućila je potpunu anonimnost i dobrovoljno učešće ispitanika. Svega N=16 ispitanika iz spomenute kategorije građana kompletiralo je web anketu. Zbog niskog ukupnog broja ispitanika, rezultati analiza odgovora ispitanika na pitanja web ankete prikazani su najčešće samo u frekvencijama (N).

Značajno je napomenuti da svi ispitanici koji su učestvovali u web anketi trenutno žive u Kantonu Sarajevo. Također, rezultati ovog istraživanja ne mogu se generalizovati na LGBTIQ populaciju BiH, ali pružaju početni uvid u stavove malog uzorka pripadnika ove populacije.

Ovo istraživanje sprovedeno je u aprilu 2011. godine. Sprovela ga je profesionalna agencija za ispitivanje javnog mnijenja – Prism Research.

Osnovni sociodemografski podaci ovog istraživanja predstavljeni su u Tabeli 24.

Tabela 24. Struktura uzorka ispitanika

N= 16 ispitanika		N
Spol	Muški	6
	Ženski	10
Obrazovanje	Bez osnovne/Nezavršena osnovna škola	0
	Završena osnovna škola	0
	Srednja škola/gimnazija	0
	Viša škola	1
	Fakultet	12
	Magisterij/ Doktorat	3

Dob	18-24	1
	25-29	11
	30-39	3
	40-49	1
	50-59	0
	60-65	0
	66+	0
Radni status	Stalno zaposleni	8
	Privremeno zaposleni	3
	Trenutno nezaposleni/trražite posao	0
	Penzioner	0
	Domaćica	0
	Student	2
	Nešto drugo	3
Nacionalnost	Bosnjacka	3
	Srpska	1
	Hrvatska	1
	Neka druga	11
Religijska uvjerenja	Musliman-muslimanka	2
	Katolik-katolkinja	0
	Pravoslavac-pravoslavka	1
	Protestant-protestantkinja	0
	Jevrej-jevrejka	0
	Ateist-ateistkinja	8
	Nešto drugo	5

2.1.2. GLAVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA

RAZUMIJEVANJE POJMA DISKRIMINACIJE

Ispitanicima je, kao prvo pitanje u ovom istraživanju, postavljeno pitanje o tome šta im prvo padne na pamet kada čuju riječ „diskriminacija“. Ispitanicima nisu ponuđeni odgovori na ovo pitanje, već su se trebali spontano dosjetiti i izreći vlastite asocijacije na spomenutu riječ. Frekvencije odgovora ispitanika prikazane su u Tabeli 25.

Najveći broj ispitanika (N= 8) ima asocijacije koje se mogu grupirati u kategoriju *Nejednak tretman/Zabrane*. Pod ovim ispitanici podrazumijevaju nepružanje jednakih šansi u različitim oblastima, u odnosu na heteroseksualne ispitanike. Ostatak ispitanika povezuje riječ „diskriminacija“ sa neznanjem i predrasudama ljudi, te sa netrpeljivošću i nasiljem.

Tabela 25. Kad čujete riječ "diskriminacija", šta vam prvo padne na pamet?

	N
Nejednak tretman/Zabrane	8
Neznanje/Predrasude	4
Netrpeljivost/Nasilje	4

Od ispitanika je, također, zatraženo da objasne na koji način oni lično definiraju diskriminaciju (Tabela 26.). Ispitanici diskriminaciju definiraju većinom kao nejednak tretman prema ljudima zbog određenih njihovih osobina (spol, obrazovanje, porijeklo i dr.), ili kao ograničavanje prava i sloboda pojedincima i grupama. Jedan dio ispitanika diskriminaciju definira kao stigmatizaciju pojedinaca, odnosno grupa.

Tabela 26. Kako biste svojim riječima objasnili šta znači "diskriminacija"?

	N	
Nejednak tretman prema ljudima zbog određenih osobina	6	
Ograničavanje prava i sloboda pojedincima i grupama	6	
Stigmatizacija osoba/grupa	3	
Ostalo	1	

Kada je riječ o stavovima ispitanika o prisutnosti i raširenosti diskriminacije u BiH (Tabela 27.), tri od četiri ispitanika smatraju da je diskriminacija u BiH problem koji je u velikoj mjeri izražen, odnosno raširen. Ostatak ispitanika smatra da je diskriminacija donekle raširena u BiH. Niko od ovih ispitanika ne navodi da je diskriminacija izražena u manjoj mjeri, ili da uopšte nije izražena.

Tabela 27. Možete li mi reći u kojoj mjeri je trenutno raširena diskriminacija u BiH?

	N	
U velikoj mjeri izražen problem	12	
Donekle izražen problem	4	
U manjoj mjeri izražen problem	0	
Uopšte nije izražen problem	0	

Slično kao i kada je riječ o BiH generalno, većina ovih ispitanika (N= 11) smatra da je diskriminacija veoma raširena i u mjestu u kojem trenutno žive (Tabela 28.). Svaki četvrti ispitanik smatra da je diskriminacija donekle izražen problem u mjestu u kojem žive, dok svega jedan ispitanik smatra da ona uopšte nije izražena u njihovom mjestu življenja.

Tabela 28. *Možete li mi reći u kojoj mjeri je diskriminacija raširena u mjestu u kojem trenutno živite?*

	N	
U velikoj mjeri izražen problem	11	
Donekle izražen problem	4	
U manjoj mjeri izražen problem	0	
Uopšte nije izražen problem	1	

PROCJENA PRISUSTVA DISKRIMINACIJE

Od ispitanika ovog istraživanja zatraženo je da procijene u kojoj je mjeri diskriminacija prisutna u različitim oblastima (radi se o različitim oblastima povezanih sa radom i zapošljavanjem, pravosuđem i sudstvom, i dr.). Najveći broj ispitanika navodi da je diskriminacija u velikoj mjeri prisutna u oblasti medija (N= 13), javnog informisanja (N= 11) i zapošljavanja u državnim preduzećima i javnim ustanovama (N= 10). I u svim drugim navedenim oblastima većina ispitanika navodi da je diskriminacija donekle ili u velikoj mjeri prisutna. Ipak, oko trećina ispitanika smatra da je diskriminacija malo prisutna u oblasti obučavanja, stručnog i profesionalnog usavršavanja (N= 6), i u oblasti članstva u profesionalnim organizacijama i udruženjima (N=5). Gotovo polovina ispitanika (N= 7) smatra da je diskriminacija malo ili nije nimalo prisutna u oblasti raspolaganja vlastitom imovinom i nekretninama.

Detaljniji podaci o diskriminaciji prema navedenim oblastima prikazani su u sljedećoj tabeli (Tabela 29).

Tabela 29. *Molim vas da mi za svaku oblast kažete u kojoj mjeri je po vašem mišljenju diskriminacija prisutna u toj oblasti.*

	Nimalo	Malo	Donekle	U velikoj mjeri
	N			
Zapošljavanje u privatnim preduzećima	0	1	6	9
Zapošljavanje u državnim preduzećima i javnim ustanovama	0	1	5	10
Rad i radni uslovi	0	0	8	8
Nauka i sport	0	1	8	7
Obučavanje, stručno i profesionalno usavršavanje	0	6	5	5
Pravosuđe i uprava	0	3	8	5
Stanovanje	0	2	10	4
Javno informisanje, mediji	0	0	5	11
Članstvo u profesionalnim organizacijama i udruženjima	0	5	10	1
Trgovina robom i uslugama	1	4	9	2
Postupanje policije	0	3	7	6

Zdravstvena zaštita	1	4	4	7
Obrazovanje	0	3	5	8
Socijalna zaštita	0	3	7	6
Mediji	0	1	2	13
Javna uprava, upravni postupci	0	2	9	5
Sudski postupci	1	2	9	4
Raspologanje vlastitom imovinom, nekretninama	2	5	7	2

Kada je riječ o prisustvu diskriminacije prema različitim osnovama, poput etničke pripadnosti, spola ili stepena obrazovanja (ostale karakteristike koje mogu predstavljati osnovu za diskriminaciju prikazane su u Tabeli 30.), većina ispitanika smatra da su gotovo svi navedeni oblici diskriminacije rašireni u BiH. Svi ispitanici smatraju da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije jako raširena, a diskriminacija na osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini donekle (N=2) ili jako raširena (N=14). Oko polovina ispitanika smatra da je diskriminacija na osnovu članstva u sindikalnim organizacijama prilično rijetka. Oko trećine ispitanika smatra da je ona prilično rijetka na osnovu stepena obrazovanja, zdravstvenog stanja i bračnog statusa.

Tabela 30. Molimo vas da nam za sljedeće oblike diskriminacije kažete da li su po vašem mišljenju jako rašireni, donekle rašireni, prilično rijetki ili jako rijetki u Bosni i Hercegovini?

	Jako rijetki	Prilično rijetki	Donekle rašireni	Jako rašireni
	N			
Etnička, nacionalna pripadnost	0	0	3	13
Imovinsko stanje	1	4	11	0
Vjerska pripadnost ili uvjerenje	0	0	4	12
Spol	0	0	4	12
Seksualna orijentacija	0	0	0	16
Političko uvjerenje	0	3	8	5
Invaliditet, onesposobljenost	0	1	5	10
Boja kože ili rasa	0	3	6	7
Stepen obrazovanja	0	5	8	3
Zdravstveno stanje	0	5	6	5
Bračni status	0	6	6	4
Godine starosti	0	2	8	6
Članstvo u sindikalnim organizacijama	1	7	6	2
Pripadnost nekoj od nacionalnih manjina	0	0	2	14

U slučaju svih navedenih oblasti diskriminacije, višom se procjenjuje njezina prisutnost danas u odnosu na period od prije pet godina (Tabela 31.). Razlika, koja označava pojačanu diskriminaciju danas u odnosu na protekli period, najveća je kada je riječ o spolnoj diskriminaciji, diskriminaciji na osnovu invalidnosti i onesposobljenosti, rasnoj diskriminaciji, te diskriminaciji na osnovu vjerske pripadnosti ili uvjerenja.

Tabela 31. Molimo vas da nam za sljedeće oblike diskriminacije kažete da li su po vašem mišljenju jako rašireni, donekle rašireni, prilično rijetki ili jako rijetki u Bosni i Hercegovini? Ako poredite sadašnju situaciju sa situacijom od prije 5 godina, da li biste rekli da su sljedeći oblici diskriminacije više ili manje izraženi u Bosni i Hercegovini?

	Prisustvo diskriminacije danas	Prisustvo diskriminacije prije 5 godina
Etnička, nacionalna pripadnost	16	13
Imovinsko stanje	11	10
Vjerska pripadnost ili uvjerenje	16	11
Spol	16	9
Seksualna orijentacija	16	13
Političko uvjerenje	13	11
Invaliditet, onesposobljenost	15	9
Boja kože ili rasa	13	8
Stepen obrazovanja	11	9
Zdravstveno stanje	11	8
Bračni status	10	9
Godine	14	11
Članstvo u sindikalnim organizacijama	8	7
Pripadnost nekoj od nacionalnih manjina	16	14

Kada je riječ o prisustvu diskriminacije u društvu, odnosno u različitim specifičnim društvenim grupama (npr. LGBT osobe, starije osobe, povratnici i sl.; Tabela 32.), većina ispitanika smatra da je diskriminacija donekle ili jako raširena u gotovo svim navedenim grupama. Izuzetno, oko polovina ispitanika smatra da je diskriminacija raširena prema osobama mlađe dobi. Drugi izuzetak je stav većine ispitanika o tome da je diskriminacija prema muškarcima jako ili prilično rijetka.

Tabela 32. *Koliko je u našem društvu trenutno raširena diskriminacija pripadnika svake od sljedećih grupa koje ću vam sada pročitati*

	Jako rijetka	Prilično rijetka	Donekle raširena	Jako raširena
	N			
Homoseksualne osobe	0	0	0	16
Siromašnije osobe	0	2	9	5
Romi	0	0	2	14
Oboljeli od teških bolesti	0	2	9	5
Invalidi, osobe sa raznim onesposobljenjima	0	2	7	7
Žene	0	1	9	6
Povratnici	0	3	7	6
Izbjegli i raseljena lica	0	4	6	6
Starije osobe	0	3	8	5
Mlađe osobe	2	7	5	2
Pripadnici tri većinska naroda tamo gdje su brojčana manjina	0	2	5	9
Pripadnici vjerskih manjina	0	2	5	9
Muškarci	7	6	2	1

ISKUSTVA SA DISKRIMINACIJOM

Ispitanicima ovog istraživanja postavljeno je i pitanje da li su u proteklih 12 mjeseci imali lično iskustvo diskriminacije, odnosno da li su bili diskriminirani u posljednjih 12 mjeseci. Svi ispitanici doživjeli su iskustvo diskriminacije prema određenom osnovu. Većina ispitanika koji su bili diskriminirani navodi da su u proteklih 12 mjeseci bili diskriminirani na osnovu seksualne orijentacije (N= 14), i na osnovu spola (N= 10). Polovina ispitanika navodi da su bili diskriminirani na osnovu etničke pripadnosti (N= 8). Detaljniji odgovori ispitanika prikazani su u Tabeli 33.

Tabela 33. *Da li ste u proteklih 12 mjeseci vi lično bili diskriminirani, ili uznemiravani na osnovu bilo koje od navedenih karakteristika?*

	Da	Ne
	N	
Seksualna orijentacija	14	2
Spol	10	6
Etnička, nacionalna pripadnost	8	8
Vjerska pripadnost ili uvjerenje	6	10
Političko uvjerenje	4	12
Bračni status	4	12
Zdravstveno obrazovanje	2	14

Imovinsko stanje	1	15
Invaliditet, onesposobljenost	0	16
Boja kože ili rasa	0	16
Stepen obrazovanja	0	16

Svi ispitanici navode da su svjedočili tome da je neko drugi bio diskriminisan na osnovu vlastite seksualne orijentacije (Tabela 34.). Većina ispitanika svjedočila je spolnoj diskriminaciji (N= 12), diskriminaciji na osnovu etničke pripadnosti (N= 11), vjerske pripadnosti (N= 11) i dobnoj diskriminaciji (N= 11). Samo jedan ispitanik navodi da je svjedočio diskriminaciji na osnovu članstva u sindikalnim organizacijama.

Tabela 34. *Da li ste u proteklih 12 mjeseci bili svjedok da je neko drugi bio diskriminisan, ili uznemiravan na osnovu bilo koje od navedenih karakteristika?*

	Da	Ne
	N	
Etnička, nacionalna pripadnost	11	5
Imovinsko stanje	5	11
Vjerska pripadnost ili uvjerenje	11	5
Spol	12	4
Seksualna orijentacija	16	0
Političko uvjerenje	7	9
Invaliditet, onesposobljenost	8	8
Boja kože ili rasa	3	13
Stepen obrazovanja	6	10
Zdravstveno obrazovanje	8	8
Bračni status	7	9
Godine starosti	11	5
Članstvo u sindikalnim organizacijama	1	15
Pripadnost nekoj od nacionalnih manjina	9	7

Ispitanicima je postavljeno pitanje o tome da procijene kolike šanse za zaposlenje, unapređenje, i dr. imaju osobe iz različitih društvenih grupa (npr. LGBT osobe, Romi, povratnici i sl.) u odnosu na druge osobe, koje ne pripadaju ovim grupama, pod uvjetom da imaju jednake kvalifikacije i obrazovanje. Rezultati su prikazani u Tabeli 35.

Većina ispitanika smatra da najmanje šanse da, pod spomenutim uvjetima, budu zaposleni, unaprijeđeni, i sl. imaju (ovim redoslijedom) LGBT osobe, osobe oboljele od teških bolesti, Romi, osobe sa invaliditetom ili određenim onesposobljenjem i starije osobe. Prema mišljenju većine ispitanika, pripadnici većine navedenih društvenih grupa imaju smanjene šanse za zapošljavanje u odnosu na osobe koje ne pripadaju ovim grupama, pod uvjetom da imaju iste kvalifikacije i obrazovanje. Ispitanici smatraju da je muški spol najveća prednost pri zapošljavanju.

Tabela 35. *Da li biste rekli da osobe sljedećih karakteristika, sa jednakim kvalifikacijama i obrazovanjem, imaju veće, manje ili iste šanse da dobiju posao, budu promovisani na poslu ili primljeni u školu, fakultet, trening nego drugi?*

	Imaju manje šanse	Imaju jednake šanse	Imaju veće šanse
Homoseksualne osobe	16	0	0
Osobe druge nacionalnosti u odnosu na većinu	9	5	2
Romi	13	3	0
Oboljeli od teških bolesti	16	0	0
Invalidi, osobe sa raznim onesposobljenjima	15	1	0
Žene	10	3	3
Povratnici	11	3	2
Izbjegli i raseljena lica	8	6	2
Starije osobe	12	3	1
Mlađe osobe	5	3	8
Osobe druge vjeroispovijesti u odnosu na većinu	9	6	1
Muškarci	2	2	12

Ispitanicima je u ovom istraživanju postavljeno i pitanje o tome da li su u posljednjih 5 godina bili diskriminirani na osnovu određenih vlastitih karakteristika, u nekim specifičnim situacijama, navedenim u tabeli koja slijedi (Tabela 36.). Najviši broj, odnosno polovina ispitanika, navodi da su u posljednjih 5 godina bili diskriminirani prilikom traženja i dobijanja posla (N=8). Slijede diskriminacija na radnom mjestu, te diskriminacija u školama i fakultetima. Najmanji broj ispitanika navodi da je bio diskriminiran prilikom pokušaja otvaranja bankovnog računa, odnosno dobijanja kredita.

Tabela 36. U zadnjih 5 godina, da li ste ikada bili diskriminirani...?

	Da	Ne
	N	N
Prilikom traženja i dobijanja posla	8	8
Na radnom mjestu	7	9
U školama, fakultetima	5	11
U zdravstvenim institucijama	4	12
Od strane zaposlenih u opštinskim, kantonalnim, državnim ili entitetskim službama	6	10
U zavodima za zapošljavanje, i centrima za socijalni rad	2	14
Prilikom pokušaja otvaranja bankovnog računa, dobijanja kredita	5	11

U sljedećoj tabeli (Tabela 37.) prikazani su odgovori ispitanika koji su doživjeli diskriminaciju, o tome prema kojoj osnovi su bili diskriminirani. Ispitanici koji su naveli da su diskriminirani prilikom traženja i dobijanja posla, najčešće su u posljednjih 5 godina bili diskriminirani na osnovu seksualne orijentacije. Ispitanici koji su bili diskriminirani na radnom mjestu bili su najčešće diskriminirani na osnovu spola i seksualne orijentacije. Ispitanici diskriminirani unutar obrazovnih institucija najčešće su diskriminirani na osnovu seksualne orijentacije i spola, a oni koji su bili diskriminirani u opštinskim, kantonalnim državnim i entitetskim službama, i u zdravstvenim institucijama, bili su, između ostalog, većinom diskriminirani i na osnovu seksualne orijentacije.

Tabela 37. Na osnovu kojih od navedenih karakteristika ste bili diskriminirani?

	Nacionalna etnička pripadnost	Spol	Status izbjeglice, raseljenog lica	Invaliditet ili onesposobljenje	Seksualna orijentacija	Vjerska pripadnost	Neka druga karakteristika	Ne zna, ne želi odgovoriti
	%							
Prilikom traženja i dobijanja posla	12.8	10.0	5.5	1.3	0.0	5.5	65.0	1.8
Od strane zaposlenih u zdravstvenim institucijama	9.4	9.4	3.6	.7	0.0	3.3	67.2	10.7
Na radnom mjestu	4.5	1.3	1.5	5.2	0.0	2.9	80.7	3.8

Od strane zaposlenih u opštinskim, kantonalnim, državnim ili entitetskim službama	4.4	3.2	6.5	2.7	0.0	1.0	73.2	10.5
Od strane zaposlenih u zavodima za zapošljavanje, i centrima za socijalni rad	5.6	9.8	3.9	0.0	0.0	6.5	70.4	5.8
Od strane zaposlenih u obrazovnim institucijama	11.0	0.0	3.1	2.4	0.0	3.1	76.8	9.1
Pilikom pokušaja otvaranja bankovnog računa, dobijanja kredita	12.7	3.6	6.8	6.1	0.0	1.5	69.3	3.0

Od ispitanika koji su lično doživjeli diskriminaciju (N= 16), šest ispitanika navodi da su poduzeli određene mjere nakon tog iskustva.

Ispitanicima koji su, nakon doživljaja diskriminacije, poduzeli nešto kako bi zaštitili vlastita prava, postavljeno je pitanje o tome šta su tačno poduzeli. Na ovo pitanje ispitanici su mogli dati više od jednog odgovora. Odgovori su prikazani u Tabeli 38. Kada riječ o tome šta su ispitanici poduzeli nakon što su doživjeli diskriminaciju, njihovi odgovori raspoređeni su na sve odgovore ponuđene upitnikom. Ipak, oni najčešće navode da su prijavili slučaj policiji ili podnijeli tužbu nekoj nevladinoj organizaciji za zaštitu ljudskih prava, te da su fizički ili verbalno reagovali na diskriminaciju. Ispitanici su se najrjeđe odlučivali obavijestiti medije o slučaju diskriminacije.

Tabela 38. Šta ste sve poduzeli?

	N
Prijavili slučaj ili podnijeli tužbu nekoj od nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava	3
Fizički ili verbalno reagirali	3
Prijavili slučaj ili podnijeli tužbu nekoj od nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava	2
Prijavili slučaj policiji	2
Žalili se unutar organizacije ili institucije u kojoj ste bili diskriminirani	2
Obratili se nadređenim	2
Obavijestili medije o slučaju	1
Nešto drugo	1

Od šest ispitanika koji su nešto poduzeli nakon doživljavanja diskriminacije, 5 navodi da se nakon toga ništa nije desilo, dok svega jedan ispitanik navodi da još uvijek ne zna posljedice vlastite akcije jer procedura još uvijek traje.

UPOZNATOST SA ZAKONOM O ZABRANI DISKRIMINACIJE

Ispitanici ovog istraživanja većinom su upoznati sa postojanjem Zakona o zabrani diskriminacije u BiH. Od ukupno 16 ispitanika, 15 ispitanika navodi da su upoznati s tim da u BiH postoji ovaj Zakon.

Od ispitanika koji su upoznati sa postojanjem Zakona o zabrani diskriminacije u BiH, većina (N=11) navodi da su upoznati sa odredbama ovog zakona. Od ovih ispitanika, 8 navodi da su donekle nezadovoljni, dok su 3 ispitanika jako nezadovoljna odbredbama Zakona o zabrani diskriminacije.

Većina ispitanika smatra da će Zakon o zabrani diskriminacije malo smanjiti ili da uopće neće smanjiti diskriminaciju u BiH (Tabela 39.).

Tabela 39. U kojoj mjeri smatrate da će Zakon o zabrani diskriminacije u BiH dovesti do smanjenja diskriminacije?

	N
Malo će smanjiti	7
Uopšte neće smanjiti diskriminaciju	6
Donekle će smanjiti	5

Polovina ispitanika navodi da su im poznati mehanizmi koje Zakon o zabrani diskriminacije pruža građanima BiH s ciljem zaštite od diskriminacije, dok druga polovina ispitanika navodi da nije upoznata s njima.

Ispitanici koji navode da su upoznati sa mehanizmima koje Zakon o zabrani diskriminacije pruža građanima BiH, najčešće pod tim mehanizmima podrazumijevaju podnošenje tužbe za utvrđivanje diskriminacije i podnošenje tužbe za zabranu ili otklanjanje diskriminacije (Tabela 40.)

Tabela 40. Možete li navesti te mehanizme?

	N
Podnošenje tužbe za utvrđivanje diskriminacije	6
Podnošenje tužbe za zabranu ili otklanjanje diskriminacije	4
Podnošenje tužbe za naknadu tete	2
Nešto drugo	2

Ispitanicima je postavljeno pitanje o tome za koju instituciju ili organizaciju smatraju da je najodgovornija za sprečavanje diskriminacije u BiH. Na ovo pitanje bilo je moguće dati više od jednog odgovora. Odgovori ispitanika prikazani su u Tabeli 41. Ispitanici većinu institucija smatraju odgovornim za sprečavanje diskriminacije u zemlji. Najodgovornijim, ipak, smatraju se pravosudni organi entiteta u kojem ispitanici žive.

Tabela 41. *Koja od navedenih institucija ili organizacija je po vašem mišljenju najodgovornija za sprečavanje diskriminacije u BiH?*

	N
Pravosudni organi entiteta u kojem živite	12
Parlamentarna skupština BiH	10
Vlada entiteta u kojem živite	10
Kantonalna vlast	10
Državni sud BiH	10
Parlament, skupština entiteta u kojem živite	9
Parlament, skupština entiteta u kojem živite	9
Opštinska vlast	8
Ombudsmen BiH	8
Nevladine organizacije	5
Neka druga institucija, organizacija	1

SOCIJALNA DISTANCA I RAŠIRENOST DISKRIMINACIJE

Ispitanici u ovom istraživanju imali su zadatak da na skali od 1 do 10, gdje veći broj znači viši stupanj prihvatanja, procijene koliko bi im ugodno, odnosno neugodno bilo da za susjede imaju pripadnike različitih socijalnih grupa, na primjer manjina ili grupa koje se po određenom osnovu razlikuju od njih. U tabeli su prikazane aritmetičke sredine za svaku navedenu grupu.

Ispitanici ovog istraživanja pokazuju visok stepen prihvatanja ispitanika svih socijalnih grupa (Tabela 42.). Zanimljivo je uočiti da ovi ispitanici najnižom vlastitu ugodnost procjenjuju u slučaju kada bi za susjeda imali homoseksualca ili lezbijku.

Tabela 42. *Molim vas da mi kažete kako bi se vi lično osjećali...?*

	N
Da vam je Rom susjed ili komšija	9,44
Da kao susjeda ili komšiju imate osobu sa invaliditetom ili onesposobljenjem	9,88
Da kao susjeda ili komšiju imate homoseksualca ili lezbijku	9,94
Da za susjeda ili komšiju imate osobu koja je druge nacionalnosti	9,94
Da za susjeda ili komšiju imate osobu koja je drugačije vjeroispovijesti nego vi	9.88

2.2. KVALITATIVNA ANALIZA: GRUPNE DISKUSIJE SA ISPITANICIMA ROMSKE NACIONALNOSTI, I SA OSOBAMA SA INVALIDITETOM ILI ONESPOSOBLJENJEM

2.2.1. OPIS METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA

Kvalitativno istraživanje – fokus grupe

Metod prikupljanja primarnih podataka

Kao glavni metod prikupljanja kvalitativnih podataka korištene su fokus grupe. Osnovni podaci o istraživanju prikazani su u Tabeli 43.

Tabela 43. Osnovni podaci o istraživanju

Vrijeme sprovođenja	April 2011.
Metoda prikupljanja podataka	Fokus grupe
Instrumenti	Vodič za grupnu diskusiju razvio je Prism Research na osnovu inputa koje je dobio od strane klijenta
Anketirana populacija	Osobe romske nacionalnosti; osobe sa razvojnim teškoćama, invaliditetom ili nekim drugim onesposobljenjem, te roditelji djece sa razvojnim teškoćama
Veličina uzorka	8 do 9 participanata unutar jedne fokus grupe

Fokus grupe

U ovom istraživanju održano su ukupno dvije grupne diskusije, odnosno fokus grupe. Učesnici jedne fokus grupe bili su pripadnici romske nacionalnosti, i ova fokus grupa održana je u Kaknju. U drugoj fokus grupi učestvovala su osobe sa razvojnim teškoćama, osobe sa invaliditetom ili nekim onesposobljenjem, te roditelji djece sa razvojnim ili drugim teškoćama, i ova fokus grupa održana je u Sarajevu.

Na svakoj grupnoj diskusiji učestvovalo je 8 do 9 particijanata.

Grupne diskusije vodio je dobro obučeni i iskusni moderator Prism Research-a. Grupe su organizovane na pristupačnim mjestima za participante. Učešće particijanata bilo je dobrovoljno, ali su dobili određenu novčanu nadoknadu/poklon za svoj trud.

Sve diskusije snimane su na audio kasete. Audio materijali su proslijeđeni profesionalnim daktilografima, koji su uradili transkripcije koje su, uz observacije i dojmove moderatora bile materijal na osnovu kojeg je izvršena i napisana kvalitativna analiza ovog izvještaja.

2.2.2. GLAVNI NALAZI I SAŽECI GRUPNIH DISKUSIJA

Fokus grupa sa pripadnicima Romske populacije, Kakanj, BiH

Na riječ „diskriminacija“, participanti grupne diskusije imaju sljedeće asocijacije: *odbačenost, poniženje, nasilje i nečiji stav o manjoj vrijednosti drugoga*. Ovi participanti dijele mišljenje u vezi s tim da je diskriminacija prisutna u BiH. Prema njihovom mišljenju, ona se pojavljuje u različitim oblastima života; kada je riječ o raspolaganju imovinom i nekretninama, te dobijanju istih na korištenje; kod izbjegavanja upošljavanja Roma, zatim u obrazovnom sistemu, u javnoj upravi, te u zdravstvenom sistemu.

Participanti smatraju da je danas situacija nešto bolja nego u prošlosti, kada je riječ o diskriminaciji, te stavovima ljudi prema Romima. Najčešće, nisu žalili nakon što su doživjeli diskriminaciju. Jedna participantica žalila se upravi škole, nakon što je njeno dijete bilo diskriminisano u školi. Ostali participanti smatraju da se time ništa ne može popraviti, odnosno da od žalbi nema koristi. Kada je riječ o diskriminaciji prilikom traženja i dobijanja posla, te diskriminaciji na radnom mjestu, iskustva participanata povezana su ili sa odbijanjima da ih se uposli, ili sa neostvarivanjem vlastitih prava i izrabljivanjem na radnom mjestu.

Pojedini participanti su se, pored neostvarivanja prava u centrima za socijalni rad, susretali i sa generalnom neljubaznošću i negativnim stavom uposlenih prema njima. Participanti smatraju da niko ko ima novca, pa ni pripadnici Romskog naroda, nemaju problema u pristupu bankama. Participanti kažu da, kada je riječ o rješavanju zajedničkih problema, to uglavnom rješavaju nevladine organizacije.

Većina participanata čula je za Zakon o zabrani diskriminacije, te smatraju da će im Zakon pomoći u borbi protiv diskriminacije. Pojedini participanti smatraju, pak, da im neće biti od koristi, s obzirom na to da se zakoni u BiH rijetko adekvatno implementiraju. Participantima nisu poznati mehanizmi koje Zakon o zabrani diskriminacije pruža građanima BiH. Participanti smatraju da su opštinske vlasti i ministarstva najodgovorniji da se bore protiv diskriminacije. Na koncu, participanti navode da je njihova najveća želja da budu ravnopravni sa ostalim građanima BiH.

Fokus grupa - diskusija

V= Voditelj grupne diskusije

M= Učesnik grupne diskusije muškog spola

Ž= Učesnik grupne diskusije ženskog spola

V: Kad čujete riječ diskriminacija, šta vam prvo padne na pamet?

Ž: Izbačeni od drugog naroda.

Ž: Poniženi od naroda.

V: Jedna vrsta nasilja.

M: Smatraju nas manje vrijednim.

Ž: Ponižavanje.

V: (Pročitana definicija diskriminacije) Ima li diskriminacije u BiH, ovako kako smo je mi naveli?

Ž: Ima.

Ž: Ima, prvo u školama.

V: Na osnovu onoga što vi znate na nivou BiH, u drugim dijelovima BiH, da li biste rekli je li u Kaknju manje, više ili jednako otprilike kao u ostatku zemlje?

Ž: Jednako!

V: Diskriminacija se pojavljuje u različitim oblastima života. Šta vi, kao pripadnici Romske zajednice, možete reći iz svoga vlastitog iskustva, gdje se kod vas najčešće pojavljuje diskriminacija?

Raspolaganje imovinom i nekretninama, dobivanje imovine i nekretnina na korištenje

M: Živim u stanu osamnaest godina. Demobilisan sam borac, sad – petnaestog - mi je došlo da izađem. Obraćao sam se i opštini i načelniku - nemam prava nikakvog. Troje djece imam. Eto, to ti je to, diskriminacija.

V: Jesu li drugim ljudima u sličnoj situaciji kao vama riješili stambeno pitanje?

M: Ima dosta ljudi koje ja znam što su riješili, koji nisu Romske populacije, koji su se obratili načelniku lično za boračka pitanja. Dao im je stan i stanovanje, a meni je vani.

V: Je li stan opštinsko vlasništvo?

M: Jeste. Osamnaest godina sam bio u tom stanu.

V: A, niste u tuđem stanu, jelde?

M: U tuđem, ta žena je umrla. Taj stan nikome nije ostao. Sad je pripalo opštini!

Izbjegavanje upošljavanja

Ž: Kada je u pitanju zapošljavanje, ja sam lično imala iskustvo, za mog sina sam pitala. Direktor je tek tako uzeo podatke, zapisao, „pa, vidjet ćemo ako mogne“... Od drugog dotičnog čovjeka dobili smo informaciju da on neće dobiti posao.

Diskriminacija u obrazovnom sistemu

Ž: Pa vrši se posebno nad Romskom djecom, zato što se odvajaju djeca. Prvo, imam dijete, prvi razred (...). Kad djeca dođu, moje dijete dođe zadnje, a oni se svi igraju - zar to nije diskriminacija?

Ž: (...) Jer gdje god dođeš - ti si pozadina. Romska djeca su pozadina, a 'vamo druga nacionalnost... Ja sam rekla, svi smo mi isti, ali mi nismo svi isti. Kako ovaj Rom ovako, oni onako, i kažu svi smo isti. Nismo isti! Zašto se moje dijete baca na stranu? Jer je moje djete čisto, kulturno. Kulturu mu dajem kod kuće. Nije dijete moje što vi mislite. Ima dosta diskriminacije i po školi, stvarno.

Ž: Moj mali ima 14 godina. Ide u osnovnu školu Hamdije Krešavljakovića. Neki dan je došao, i baš priča meni i Muji: „Majko, mene učiteljica pita pola sahata i da mi dvicu, a jednu djevojčicu pita minutu i da joj peticu.“ On se bunio, i neka mu rekla: „Haj', šuti, ti si Rom.“ Onda je Mujo poslije otišao i razgovarao sa učiteljicom.

Diskriminacija od strane kupaca

Ž: Evo ja bih se vratila onoj pijaci što smo počeli pričati. Koliko puta sam doživjela da priđe mušterija i kaže: „Ma, ko će kod ovih cigana!“. I tako to mene povrijedi, da znate!

Diskriminacija u javnoj upravi

Ž: Mi nikad nismo, kao Romska populacija, imali razgovor sa načelnikom da posluša naše primjere.

V: A jesu li druge zajednice imale prilike da razgovaraju sa načelnikom?

Ž: Jesu, jer oni imaju priliku da uđu, a mi kao Romi nemamo. A nama je želja da i mi sarađujemo sa tim ljudima.

Diskriminacija u zdravstvenom sistemu

M: Kad odem gore da tražim pomoć, za mene nema ništa. A kad dođe neki Srbin, Musliman, Hrvat, druga nacionalnost, za njih ima 150.

M: Kad sam ja bio kod doktora, sve je bilo uredu, ali kad sam izlazio: jedna žena Romkinja drži dijete. Naiđe jedna gospođa kraj nje i reče: „A, što se čuje!“.

Ž: Jednu našu Romkinju su izbacili sa biroa i kad je išla da izmjeri tlak, oni su je primili, ali je na kraju morala platiti jer joj ništa nije ovjereno.

V: Kad bi se poredilo stanje sa diskriminacije Roma, prije i sada, je li situacija gora sada ili prije?

Ž: Diskriminacija je i sada, ali je bolje sada.

Ž: Ako naši Romi... znamo da su haj'mo reći 10% nepismeni i onda oni imaju tu radnu knjižicu...

Ž: Ja imam kolegicu Romkinju i ne-Romkinju.

M: Ja imam komšinicu, koja kod nas jede i pije, samo što ne spava, a nije Romkinja.

Ž: Ja idem sa djecom; čim me vide, odmah kažu: „Evo idu Cigani.“

V: Ima li još nekog drugog osnova po kojem ste diskriminirani, osim što ste Romi?

M: Evo neki dan u Kiseljaku me policajac zaustavi. Nisam sa njim ni progovorio, a reče mi: „Šuti, bacit ću te u vodu!“ - to je diskriminacija velika od organa vlasti. Malo me naljutilo, rekoh: „Kako misliš da ćeš me baciti u vodu?“ A on kaže: „Bolje je da ne pričaš!“

M: Imovinsko stanje.

V: Da li ste nakon nekog incidenta gdje ste doživjeli diskriminaciju, da li ste nešto poduzeli?

Ž: Jesam! Jesam učiteljici, ona je rekla neće se to više ponoviti, jer to su dječija posla.

Ž: A ne mogu biti dječija, jer roditelji daju djeci savjet kako će se dijete ponašati.

M: Nisam, jer kad bih se žalio ne bih ništa dobio.

Ž: Mi pokušavamo, al ništa ne ostvarimo!

V: Volio bih da mi svako od vas kaže da li se suočio sa diskriminacijom u traženju i dobivanju posla u zadnji pet godina ?

Ž: Da!

M: U mene otac na rudniku radio. Sad je operisan, kičmu je operisao, srce je operisao. Penziju ne prima radi žiranata, lijekove plaća 250 maraka mjesečno.

M: Ja sam radio na pilani, tjerali me na prvu i na drugu smjenu, a ja sve – haj' - ne bi li ostao na poslu.

V: Je li imao iko iskustva sa centrima za socijalni rad?

M: Jesam ja! Jednom sam se obraćao zbog toga što nemam nikakva primanja, obraćao sam se socijalnom radu, vrlo jasno su mi rekli ženi: „Muž vam nije poginuo, nije invalid, nemate ovdje šta tražiti!“

Ž: Obratila sam se gospođi Emini, ne znam joj prezime, tražila sam za dječiji doplatak. I pitala sam se fino, rekla sam joj: „Možete li mi dati taj papir za dječiji doplatak?“ A ona mi je rekla: „Niste došli na pijacu, došli ste u kancelariju.“ Ja joj kažem: „Jesam li ja vas šta uvrijedila?“ Kaže: „Nisam ja...“. Ja joj kažem: „Vi ovdje radite zbog nas.“, i drugi put kad sam došla, govori mi : „Izvolite! Šta ste trebali?“ Znači, i tu je bilo diskriminacije.

V: Jeste li imali poteškoća da imate pristup bankama pošto ste Romi?

M: Ne!

M: To ti je ako imaš novac, možeš, ako nemaš...

V: Imate li vi dojam da kod načelnika ne možete ući zato što ste Romi?

Ž: Ma ne, to je u suštini tako.

Ž: Dobili smo termin ...

V: Da li nekada tražite sastanak da riješite zajednički problem?

M: Uglavnom to rješavaju nevladine organizacije.

M: A i ako te prime, prime te neki zamjenici.

V: Da li znate da postoji Zakon zabrane diskriminacije?

Ž: Znamo!

Ž: Jesam ja (pročitala Zakon o zabrani diskriminacije), tu mi je u rokovniku, dobila sam od nekih (...). Prije tri-četiri sedmice, na nekoj radionici. Ja sam nešto malo pročitala.

V: Mislite li vi, da će vama, kao pripadnicima Romske zajednice, zakon zabrane diskriminacije pomoći da se vi lično borite protiv diskriminacije?

Ž: Hoće!

M: Pa, ako se radi o zakonu, mislim da će nam pomoći.

Ž: Ima svakakvih zakona, a to niko ne gleda!

V: Jesu li vam poznati mehanizmi koje Zakon zabrani diskriminacije pruža građanima BiH? Recimo podnošenje tužbe za utvrđivanje diskriminacije.

M: Niko od nas nikad nije podnosio tu tužbu!

V: Podnošenje tužbe za zabranu ili otklanjanje diskriminacije?

Ž: Nismo ni to!

V: Po vašem mišljenju, ko je u ovoj zemlji najodgovorniji da se bori protiv diskriminacije? Koje institucije vlasti?

Ž: Opštinske.

M: Ministarsvo, tamo Sarajevo.

V: Moje je uvjerenje ovdje iz ove diskusije da se ipak slažete u jednom - da je situacija generalno gledajući bolja nego što je bila. Je li tako?

Ž: Jest!

Ž: Jeste!

M: Više se komunicira sa ostalim narodom!

V: Imate li mi šta reći za kraj što je u vezi sa ovom diskusijom, ili nešto što nisam pitao, a smatrate da je jako važno?

Ž: Ja bih samo jedan primjer dala (...). Prije dvije-tri godine u jednom kafiću ili više kafića, bila je zabrana da Romi ulaze. A sad u ovo vrijeme idu svi u izlazak.

V: Na koji način bi diskriminacija protiv Roma bila najbolje riješena u skoroj budućnosti? Šta bi bilo najbolje poduzeti?

Ž: Da živimo kao ostali narod! Ravnopravnost, jedinstveno da se borimo.

M: Da imamo ravnopravnost kao ostali građani.

Ž: Mi smo ljudi kao oni.

Fokus grupa sa osobama sa invaliditetom i roditeljima djece sa teškoćama u razvoju, Sarajevo

Asocijacije participantata ove grupne diskusije na riječ „diskriminacija“ bliske su njihovim problemima i potrebama. Participanti navode sljedeće: pristupačnost i prilazi (kolicima), obezvređivanje, razlikovanje od „normalnih“ i inkluzija. Participanti smatraju da se podrazumijeva to da je diskriminacija prisutna u BiH. Primjeri koje navode odnose se na Centre za socijalni rad (prilaz, toalet i dr.), te javni saobraćaj (nemogućnost samostalnog ulaska u tramvaje, i sl.). Participanti navode kako uzroci diskriminacije leže u tome što sredina nije senzibilizirana na probleme i potrebe osoba sa invaliditetom, te kako nije upoznata s tim da osobe sa različitim vrstama teškoća mogu kvalitetno i dobro obavljati poslove za koje su obučeni.

Veliki problem su i predrasude društva prema ovakvim osobama. Participanti smatraju da osobe sa invaliditetom treba uključiti u sve segmente društva i proces donošenja odluka, kako bi iskazali i svoje mišljenje i natjerali društvo da im omogući normalnu prilagodbu.

Oni ne navode da su primijetili određena poboljšanja u odnosu na period od prije 5 godina, kada je riječ o diskriminaciji i mogućnostima ostvarivanja njihovih prava. Razlog tome je, smatraju, uglavnom spora implementacija ili neimplementacija zakonskih propisa. Majka djeteta sa posebnim potrebama smatra se diskriminiranom jer joj nisu pružene informacije u vezi s tim kako odgajati dijete sa posebnim potrebama. Problemi su i neprimanje ovakve djece u vrtiće, odnosno uskraćivanje pretškolskog obrazovanja, a prisutan je i problem zapošljavanja roditelja djeteta sa posebnim potrebama.

Participanti ove grupne diskusije smatraju da su u BiH trenutno osobe sa invaliditetom u najvećoj mjeri diskriminirane. Participanti navode, također, da su bili diskriminirani i prema drugim osnovama - zbog spola, ili zbog etničke pripadnosti manjinskom (romskom) narodu. Svi participanti navode da su u posljednjih godinu dana bili diskriminirani. Rijetki participanti poduzeli su nešto nakon toga, a i oni koji jesu uglavnom su pisali dopise, ili pisma, odnosno nisu ništa pravno poduzeli.

Kada je riječ o diskriminaciji na radnom mjestu, participanti navode da ne mogu biti diskriminirani u tom pogledu jer uopće ne mogu dobiti posao. Oni navode da su bili diskriminirani u zdravstvenim institucijama. Čini se da stomatološka njega osoba sa težim intelektualnim teškoćama predstavlja poseban problem u zemlji. Kada je riječ o diskriminaciji u zavodima za zapošljavanje, jedan od participantata navodi primjer skidanja osoba sa invaliditetom sa biroa, smatrajući da one nikada neće naći posao; tim se ovim osobama ukidaju i povlastice koje drugi ljudi imaju prilikom čekanja na posao. Problem je i insistiranje da osobe sa invaliditetom lično dolaze u biroe za zapošljavanje, a u pojedine biroe im prilaz nije omogućen.

Čini se da centri za socijalni rad stvaraju mnogo problema osobama sa invaliditetom. Participantima se teško uklopiti u obrazovnim institucijama, zbog nedovoljnog senzibiliteta osoblja, kao i zbog neadekvatnih prilaza. Susreću se i sa problemima nemogućnosti podizanja kredita u bankama, i nemogućnosti ostvarenja zdravstvenog osiguranja. Participanti navode da su u proteklih pet godina bili diskriminirani od strane ljudi uposlenih u opštinskim, kantonalnim državnim i entitetskim službama. Smatraju da su svi nivoi vlasti odgovorni za sprečavanje diskriminacije. Pojedini participanti smatraju da treba početi od najvišeg ka nižim nivoima, dok drugi smatraju da bi osobama sa posebnim potrebama više odgovaralo da se krene od lokalnog nivoa. Participanti nisu upoznati s tim da je u BiH već postoji Zakon o zabrani diskriminacije. Smatraju, pak, da Zakon ne bi doveo do smanjenja diskriminacije. Participanti smatraju da bi medijske kampanje, usmjerene na podizanje svijesti opće populacije građana, imale velikog utjecaja na smanjenje diskriminacije. Podnošenje tužbi i druge pravne načine borbe protiv diskriminacije smatraju efikasnim samo na nivou pojedinca. Participanti smatraju da u BiH ima dobrih zakona, ali da su

jedni s drugima često u koliziji i često se ne implementiraju. Svakako, još bi se mnogo trebalo raditi i na samoj zakonskoj regulativi.

Fokus grupa diskusija

V= Voditelj grupne diskusije

M= Učesnik grupne diskusije muškog spola

Ž= Učesnik grupne diskusije ženskog spola

FGD, SARAJEVO, MUŠKARCI I ŽENE SA TEŠKOĆAMA U RAZVOJU, RODITELJI DJECE SA TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

V: Kad čujete riječ „diskriminacija“, šta vam prvo padne na pamet?

M: Pristupačnost. Pogotovo ko je sa kolicima, da bude pristupačno.

M: Da ne obezvređuju zato što sam osoba sa invaliditetom.

Ž: Da postoji neka razlika između onih ljudi koji nemaju nikakve smetnje i ovih sa smetnjama. Da nismo svi jednaki.

Ž: Da prave zgrade - nove, koje nemaju prilaz invalidima ili osobama sa teškoćama.

M: (...) Žalosno je to kad dođete na jedan fakultet - neću imenovati koji je, nebitno je, i onda tamo morate reći da vas neko iznese. (...) Mislim, možete zamoliti jednom, dvaput, treći put, ali više puta...

Ž: Ova tema, diskriminacija, kad se spomene, ja u globalu vidim sve osobe sa invaliditetom s jedne strane i sve prepreke s druge strane, a ima ih jako puno; od podrške, pristupačnosti, više asistencije, ortopedskih pomagala, da ne govorim o listi esencijalnih lijekova (...).

Ž: I znači, u svim drugim segmentima života koje osobe s invaliditetom prolaze, zaista je vrlo teško, i evo inkluzija je napisana. Znači kad čitate zakon o obrazovanju, imate osjećaj da poželite imati dijete s poteškoćama u razvoju. Kako je to lijepo napisano, šta mu se sve nudi. U praksi je nešto sasvim drugo. Zašto mi kao roditelji moramo doživljavati, kad ja uvedem svoje dijete u tramvaj da se čitav tramvaj okreće za mnom zbog njegovog ponašanja? Zašto ja moram doživljavati da ja nemam prednost od osnovne medicinske njege kad ga odvedem u hitnu, zato što mom djetetu treba na čelu da piše da je on autističan, i tako tih nekih stvari znači na koje mi kao roditelji nailazimo, koji smo indirektno osobe sa invaliditetom.

V: Dakle, imajući u vidu ovo značenje diskriminacije, biste li mogli reći ima li diskriminacije u Bosni i Hercegovini?

M: Definitivno.

Ž: To je suvišno pitanje.

Ž: To nam je „od nula do 24“, ja mislim, u svakom pogledu svijeta.

Ž: (O centru za socijalni rad)... Napravljena je nova zgrada, znači sa uslovima, imaju wc za invalide, imaju lift... Jedini problem je što lift ne radi, nikad nije pušten u funkciju, i wc za invalide je zaključan.

M: Ima svugdje. Pazite, nije to samo u Sarajevu, svugdje u Bosni i Hercegovini ima diskriminacije.

M: (...) Lahko je sjesti u taksu, lahko je sjesti u auto, pa se odvesti. Ali nekad poželite malo saobraćaj da koristite, da ste u društvu. Znači to je to. Ja kad uđem u tramvaj, hoću da ljudi vide da sam ja ušao u taj tramvaj sam. Ali je stvar u tome što naša država nije obezbijedila da taj tramvaj ima jedna vrata koja su pristupačna meni da ja mogu ući sam, znači.

Ž: Greška. Tramvaji postoje ali stajališta nisu prilagođena.

Ž: Imaju tri tramvaja ovdje s kojima se ja vozam.

V: Znae šta mi je upalo u oči sada kad sam vam pročitao dva puta ovu definiciju diskriminacije - niko nije zapravo primijetio da u ovom nabrajanju nema vas. Nema osoba sa onesposobljenjima, sa poteškoćama u razvoju.

Ž: ... to, kako ste pročitali, socijalnim...

Ž: Mi smo se našli u prvom dijelu.

M: Pa nije to to.

Ž: Ali nas svrstavaju.

M: Po tome, mi nismo diskriminirani.

Ž: (...) Inače, u dokumentima u koje nisu uključene osobe sa invaliditetom direktno ili indirektno, roditelji znači, ili osobe sa invaliditetom, uglavnom se mi svrstavamo u neku kategoriju socijale ili zdravstva, gledano sa medicinskog stanovišta ili gledano s tog socijalnog. Vrlo teško, ako se ne izborimo, to gospodin Veselin najbolje zna, da ubaci nas kao posebnu kategoriju i prava osoba sa invaliditetom. Znači, to je samo uglavnom po dokumentima, koji su direktno uključeni u rad sa osobama sa invaliditetom.

V: U kojim oblastima života su osobe kao vi diskriminirane (...)?

M: Više im vremena treba za određenu stvar ali, dakle, rade i kvalitetno i dobro. E sad, kad recimo govorimo o zapošljavanju, vrlo teško, vrlo teško će neko prihvatiti slijepog čovjeka da ga zaposli iako je recimo ekstra stručnjak ili ekspert ili evo, recimo - vrstan pravnik ili vrstan defektolog ili vrstan sociolog, vrstan autolog. Dakle, jedan primjer: nedavno sam razgovarao o sistematizaciji radnih mjesta u Fondu za profesionalnu rehabilitaciju za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Znači, to je u nastajanju, i predlagao sam da određen broj radnih mjesta već bude određen za osobe sa invaliditetom, ne govoreći o nekoj vrsti invaliditeta. Kaže: „Ali zašto? Mi bi, mi bi rado, ali problem je, znate, nama uglavnom sa visokom spremom trebaju.“ To je jedan fin pokazatelj da se misli da osobe sa invaliditetom ne mogu se obrazovati do tog nivoa, i to je, na kraju krajeva, i u zakonu o obrazovanju jedan veliki gaf, gdje se predviđa za osobe sa invaliditetom do srednje spreme, ne dalje- tako da ovaj, to sve pokazuje. E sad, kad mi govorimo o slijepima, znači od obrazovanja pa do zapošljavanja, od života u ulici, od znači, onih najelementarnijih - zadovoljavanje onih najelementarnijih potreba - u svakoj toj situaciji se nailazi na diskriminiranje.

M: Pošto sam ja osoba sa intelektualnim poteškoćama i član sam Udruženja OAZA, ispred kojeg dolazim. Vidimo, najvišu diskriminaciju vidimo u pitanju zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Baš sam imao tih par takvih iskustava; kad god je neki konkurs izašao prilikom zapošljavanja osoba sa invaliditetom, nikad ni jedna firma nije izrazila tu želju da bi osobu sa invaliditetom primila (...). Jer misle, ako si završio neku kao specijalnu školu, da ti ne znaš šta je posao raditi, da nisi osposobljen.

M: Nikad nije osobi sa invaliditetom pružena neka, pa 'ajmo reći, kao neki probni rad od šest mjeseci gdje bi se oni mogli dokazati, pokazati, da to umiju da rade i da su odgovorni na tom poslu koji im se dodijeli. I više puta odem na neki, budem pozvan na taj razgovor. No, međutim, kroz par dana, čujem da je neka druga osoba primljena i ja nisam zadovoljio te neke njihove kriterije da bih bio zaposlen.

Ž: Ja bih samo se nadovezala na Marka i rekla da, kad su u pitanju intelektualne teškoće, da tu najveći problem predstavljaju predrasude od strane društva, zato što smatraju da osobe sa intelektualnim teškoćama, (...) imaju tu intelektualnu invalidnost, da ne mogu obavljati određene poslove, i tu najveća predrasuda je društvo, znači - to nedavanje prilika. Nama se često desi (...) da sama lokalna zajednica, da je trebalo pet godina da prođe da se privikne da su tu sasvim okej osobe. Znači, koje ne prave problem, koje tu dolaze, koje su radno aktivne. Znači, pet godina punih je trebalo da ti ljudi iz lokalne zajednice uđu u naše prostorije i vide da su te osobe sasvim okej, da oni rade fantastične radove, da se oni mogu osposobiti, itd. Marko je imao priliku da radi kod nas, i pokazao se kao jedan dobar radnik. Šteta je zaista ne iskoristiti njegov potencijal. Ali, u društvu predrasude ne dozvoljavaju da, što Marko navodi, probni rad - da dokažu se osobe da mogu raditi i da, znači, ne mogu oni raditi, ne mogu raditi znači deset poslova u isto vrijeme, ali za posao za koji su osposobljeni mogu raditi vrlo, vrlo kvalitetno. To je ta predrasuda društva, znači, a ni mediji nam puno ne pomažu kad su sve osobe sa invaliditetom u pitanju, da promovišu sposobnosti osoba sa invaliditetom.

Ž: U preduzećima koja samo označavaju osobe sa invaliditetom, koja su namjenski registrovana za to. (...) Znači, imamo zakon o profesionalnoj rehabilitaciji od prošle godine u februaru, evo i Fond registrovan. Koliko smo dobili zadnje informacije, imenovani organi. Kao što je gospodin Veselin rekao: u svim tim segmentima, znači, postoji zakon - od svakih 16 zaposlenika, jedna osoba sa invaliditetom. Međutim, ja ne vidim ni jednu firmu da toliko zapošljava osobe sa invaliditetom. Znači, to se uglavnom se svelo na registrovana preduzeća koja samo zapošljavaju

određenu kategoriju, na profesionalna udruženja koja zapošljavaju svoje članstvo, i tu se završava sva priča. Mene je strah da i taj fond koji je formiran, da ne bude samo sebi, radi svog nekog značenja, da bude ovaj, formiran, a ne za potrebe zapošljavanja osoba sa invaliditetom (...).

V: Biste li rekli da je sad po tom pitanju situacija bolja nego što je bila prije pet godina?

Ž: Ja mislim da je čak lošija jer, evo, navest ću vam samo jedan primjer. Ja sam poodavno imala jedan razgovor tako o osobama sa invaliditetom; šta su to radile, recimo, osobe sa invaliditetom za vrijeme Olimpijade. To su, recimo, fantastične priče, jer su se one uključile, u kuhinji, u pripremanju hrane, šta ja znam. Da li bi to sad uradili? To je pitanje koje sebi trebamo postaviti. Mislim, odgovor možemo lahko dobiti. Znači, ja bih čak rekla da je lošije.

V: Spomenuli ste ove neke novousvojene zakone. Je li to pogoršalo stvar?

M: Nije.

Ž: Što se tiče fonda, (...) tek je registrovan fond prije možda mjesec dana (...). Međutim, (...) Bosna i Hercegovina je ratifikovala konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom. (...) Međutim, ja bih samo rekla jednu rečenicu koja je ovako vrlo bitna: sve što se radi, kod nas je problem sve što se počne raditi - u Bosni kompletnoj. Šest mjeseci nam je trebalo za formiranje vlasti. Oni - naša državna vlast - misli ako je dala osobama sa invaliditetom ličnu invalidninu - da je nama samo bit da imamo novčanu pomoć. Oni nek nama sve obezbijede da mi ne moramo. Meni ta novčana pomoć kao majki ništa ne znači ako ja primam 360 KM, a treba mi 400 KM da platim ženi koja će mi voditi dijete u školu. Je li to meni neka pomoć? Nije. Znači, ja moram lično još dodati da bi moje dijete išlo adekvatno u školu. Da govorimo o drugim stvarima, tipa inkluzije (...), nakon sedam godina Zakona inkluzivnog obrazovanja, i dan danas se dešava da majke uzmu svoje dijete i vode od škole do škole i traže dobru volju direktora da li će primiti njihovo dijete sa intelektualnim teškoćama. Kroz medije se promovise - sad ispadoše da su naša djeca problem u školama, da je to problem - i svaka škola kaže: „Znate, mi imamo problema, imamo djecu sa poteškoćama u razredu.“ (...)

M: Da, evo, kad smo razgovarali o ličnim invalidninama i stručnoj pomoći, mislim, nemam ništa protiv ratnih vojnih invalida, ali ta što su sad aktuelna socijalna davanja... Ratni vojni imaju ogromnu tuđu pomoc, lične invalidnine, a mi prijeratni, mi imamo 360. Ustvari, po zakonu je 403 marke, ali čim je zakon donesen, 9% su nam ukinuli.

M: (...) Kad su davanja o tuđoj pomoći i njezi – mislimo da treba da imamo svi jednako! Zavisi od stepena invalidnosti.

M: Ja u opštini i dolazi jedan moj prijatelj, invalid. (...) Rekoh: „Doš'o da tražim kao neki dokaz da opština stoji iza mene, da bih ja mogao uzeti kredit.“ I opet banka mi nije izašla u susret, znate. Sad ja pitam u zavodu za taj socijalni rad: „Pa, možete li mi reći zašto vi ne možete da ovjerite naše papire za te rate? Mislim, ljudima je potreban kredit, to je definitivno.“ „Pa“, kaže, „nije Ministar odobrio.“

Ž: Ja bih isto ovdje spomenula kad je u pitanju diskriminacija, osim osoba sa invaliditetom, ja ću se fokusirati na intelektualne teškoće. Kolika diskriminacija postoji za roditelje djece sa intelektualnim teškoćama. Mi kao, evo roditelji, kada dobijemo dijete sa poteškoćama u razvoju, znači od samog starta smo diskriminirani u odnosu na zdravlje. Znači, nema nikoga na klinici, na ginekologiji, ko će prihvatiti majku koja je dobila dijete sa intelektualnim teškoćama ili bilo kojim, slijepo znači dijete, koje ima invalidnost, da toj ženi pruži psihološku podršku. Šta, kako dalje. (...) Kod sljedeće trudnoće obavezno radite amniocentezu, i to je sve. Je li to meni psihološka podrška? Ni gdje s djetetom, ni gdje ima logopeda, ni na koji način. Znači, moja psihološka analiza, tu je prva diskriminacija. Drugo, diskriminacija već dolazi kod vrtića. Znači, kod vrtića, gdje mi ne možemo uključiti djecu redovno u vrtić ili moramo se fokusirati na jedinicu Vladimir Nazor. Za majku koja je u Hadžićima, u Ilijašu, nema šanse da se isplati dovesti djecu u Vladimir Nazor, znači samim tim i dijete je diskriminirano od pretškolskog. Pa, onda (...), koliku diskriminaciju imam kad se zapošljam. Kad kažemo poslodavcu da imamo dijete sa poteškoćama u razvoju, ovako poslodavac razmišlja: „Ona ima dijete, ona će često izostajati s posla, dijete je često bolesno...“, nema šanse, znači (...). To je ogromna diskriminacija. (...) A da ne govorim o onom zakonu koji je stavio da poslodavac može majci koja ima dijete sa invaliditetom omogućiti pola radnog vremena, znači da radi ali da je samo na pola radnog vremena. Kaže poslodavac - može.

(...) Ja samo u BiH znam dva slučaja u Elektroprivredi gdje su majke ostvarile ta prava.

V: Ljudi u Bosni i Hercegovini mogu biti diskriminirani na više osnova. Koji je oblik diskriminacije u ovom trenutku najprisutniji?

Ž: Osobe sa invaliditetom. Definitivno.

V: Da li je neko od vas doživio diskriminaciju na više od jednog osnova?

M: Pa dešava se.

Ž: Ja znam (...) da je Amir doživljavao duplu diskriminaciju, po tome što je i osoba sa invaliditetom, i osoba Romske populacije.

Ž: Žene-osobe sa invaliditetom imaju dvostruku diskriminaciju, samim tim što su žene, i samim tim što su osobe sa invaliditetom. Tu je baš ono dvostruka diskriminacija zastupljena kad su u pitanju i zapošljavanje i obrazovanje.

V: Da li ste Vi, lično, u posljednjih godinu dana, u posljednjih 12 mjeseci, bili diskriminirani ili uznemirivani po bilo kojem od ovih osnova koje sam vam pročitao?

Ž: Jesam.

M: Jesam.

Svi uglas: Jesmo. Jesmo.

V: Da li je iko od vas poduzeo neke korake da zaštiti svoja prava nakon što ste bili diskriminirani?

Ž: Evo, ja sam uradila jednu aktivnost. Znači, naprosto se desila situacija da nakon koncerta, da niko nije htio primiti od taksista osobu sa invaliditetom u taksu. U kolicima je bila osoba. Ovaj, upravo pregovaram sa Federalnom televizijom da se napravi emisija po tom pitanju, i da se javno prozovu taksisti. Znači, mi smo zaustavili negdje 27 taksija, brojali smo na kraju, da niko nije htio i svako je odgovorio da nema gepeka, da ne može staviti osobu zato što je kiša padala (...), i kao isprljat će mu kolica auto, i zaista jedna ružna atmosfera. Ja sam na kraju pozvala svog prijatelja koji je taksista jer to je bilo već 12, pola 1, i mi smo bili u jednoj teškoj situaciji da više ne znamo šta da radimo. Onda sam ja probudila čovjeka (...), i zamolila ga i rekla mu situaciju, i onda sam uputila dopis Udruženju taksista Kantona Sarajevo, Crvenom taksiju i svim taksijima. Zašto se to dešava? (...) Čak smo nudili da duplo platimo.

M: Meni se desilo isto, na Drveniji. Ide taksu Golf petica, i ja ga zaustavljam, i on stane. Rekoh: „Ja bih trebao do Škake.“ Kaže: „Bogami, ne mogu ti stati kolica. U gepeku ima plin.“

Ž: Ovaj, pored svega ovoga znači, (...) mi se zaista susrećemo sa problemima sa, da kažem, ustanovama koje trebaju da nam pružaju neku podršku. Mislim na socijalne ustanove, i ja sam jedne prilike morala se pogoditi da moje dijete ostvari znači pravo invalida sa ortopedskim dodatkom. Dijete koje je u kolicima (...). Ja kažem, ono, otišla, napisala pismo socijalnoj radnici gdje sam joj ostavila na stolu; naravno, nisam je zatekla na radnom mjestu, gdje sam joj napisala sve svoje nezadovoljstvo (...). Ona se nadula, on je rekao da ja nisam bila u pravu (...).

M: (...) Ja, pošto često puta idem ovim gradskim saobraćajem, moj najveći problem je taj što bih ja priupitao nekog ono: gdje sam, šta sam. Ali, ovaj, pored neozvučenih semafora i onaj, neozvučena i vozila, da nam najavljuju koja je stanica trenutno, da ja ne bih morao da brojim stanice.

M: Imao sam primjer jedan gdje sam konkurisao za posao, i onaj pitanje je bilo, kaže: „Kako ćeš ti dolaziti meni na posao?“

V: Amire, Adisa je spomenula da ste Vi bili diskriminirani na osnovu vašeg statusa osobe sa intelektualnim teškoćama i kao pripadnika nacionalne manjine Roma. Kako ste to doživjeli Vi lično?

M: Pa, ja sam ti živio... u stanu ... Sve mi je iz stana iznio, tako da sam ga tužio policiji (...).

Ž: (Objašnjava, jer je govor participanta teško razumljiv). Ovako, Amir je znači dugo vremena živio sam i naši državni organi su mu postavljali staratelje ovako malo čudnijih naravi, (...) gdje su ti ljudi dolazili, pošto je on sam i što je Romske populacije. Ono što je imao u stanu, sve su mu rasprodali. Znači, na kraju je ostao bez ičega, i Centar više nije imao rješenja i onda je podnio

zahtjev za smještaj. I tad sam ja došla da preuzmem starateljstvo, da spriječim njegov odlazak.

Diskriminacija na radnom mjestu

M: Ne može nam se to desiti kad nam nisu dali posao.

M: (...) Ja ne bih dozvolio da me diskriminiraju na poslu. Ja bih im odmah rekao – znači, ja to neću da prema meni se odnosite tako.

Ž: Ovaj, što se tiče tog posla, moram samo reći da sam imala jedno stvarno lijepo iskustvo. Ja sam završila medicinsku školu. Fizioterapeut sam. Stažirala sam u državnoj bolnici. Četiri mjeseca sam gore radila na fizikalnoj terapiji i stvarno sam se presretno osjećala. Nisam primijetila ni jedne sekunde da sam nešto manje vrijedna i da nešto ne mogu uraditi. Znači, radila sam sve što su radili drugi (...).

Diskriminacija u zdravstvenom sistemu

Ž: O, pa to svaki dan.

M: Više puta, redovno.

Ž: ... Evo kad su u pitanju stomatolozi, tu imamo najvišu diskriminaciju kad su u pitanju osobe sa intelektualnim teškoćama. Sve naše osobe koje imaju malo veći stepen intelektualnih teškoća, znači, ne mogu popravljati zube bez totalne anestezije. Prije dvije i po godine, znači, otvorena je ambulanta na stomatologiji za djecu sa posebnim potrebama. Ja podnosim zahtjev da dijete mi naruče, znači za popravak zuba, da se spasi što se spasiti može. Oni rade dva puta mjesečno. (...) Lista čekanja je - to je za Bosnu i Hercegovinu, znači - stomatologija radi za kompletnu Bosnu i Hercegovinu. (...) Nakon toga, dođem u kontakt sa talijanskim doktorima, i izvrše oni operativni zahvat djeteta. Sve se to završi. Znači, i u novembru nazovu da priprelim dijete za operativne - nakon dvije i po godine! Zar to nije diskriminacija - znači, moje je dijete moglo umrijeti što se tiče njih, a da ne govorim kako privatne ordinacije uzimaju nama roditeljima oko 4, 5 hiljada KM za popravak i vađenje zuba.

Diskriminacija u zavodima za zapošljavanje

Ž: Ja nisam imala lično iskustvo, ali imamo iskustva sada gdje skidaju osobe sa invaliditetom s biroa jer smatraju da oni nikad neće naći posao, i samim tim im ukidaju naknadu za vrijeme čekanja na posao.

M: Znači, šta još ovaj, što se tiče biroa. Sad je izašao zakon da moram ja da odem u biro lično, da se prijavim. Znači, ne može moja sestra otići. I sad, zamislite sad, nedavno je padao snijeg do koljena. I moja sestra je uzela moju radnu knjižicu i moju ličnu kartu i ona je donijela. Ova joj rekla, kaže: „Ne možete vi njega prijaviti. Mora on doći lično.“

Ž: A da ne govorimo da se sa kolicima u određene biroe ne može ući. U Novi Grad ne može.

Diskriminacija u centrima za socijalni rad

Ž: Jedno vrijeme nije bilo, sad je opet tako.

M: Uvijek, evo ja sam, kad nešto tražim u nekom centru, naiđeš na neko pravilo... Što sam sam, što sam osoba sa invaliditetom, ne mogu jednokratno da ostvarim, a pridonio sam pri tome sve papire što je trebalo i opet ...

Ž: Pa da, naravno da je strašno, jer mi smo nedavno imali u OAZI jedan sastanak – ustvari, ja sam im ispričala svoju priču, i željela sam da čujem mišljenja ostalih roditelja koji su djecu - Centar za socijalni rad je preuzeo brigu o njima. I pitala sam: „Koliko vas je puta neko iz socijalne službe obišao? Vaše dijete, recimo.“ (...) Ima ova jedna majka gdje ima starateljstvo nad svojim djetetom, gdje im je otac umro i znači gdje je centar za socijalni rad preuzeo brigu tako reći o njima. Znači, kad je bila ostavinska rasprava, dijete je dobilo svoj dio stana i sad majka bi željela da proda stan, da kupi manji jer su se druga djeca razila. Ne može, centar spori prodaju stana, jer centar je odgovoran za imovinu - brani interese djeteta. A uz to, znači, nikad ih obišli nisu.

Diskriminacija u obrazovnom sistemu

Ž: (...) Ja sam bila na fakultetu, i znali su profesori pošto je moj brat studirao, išao je prije na fakultet. On je radio isključivo zvučnu tehniku. Međutim, ja sam pisala, i ovaj, znali su svi da trebam, kad su parcijale, da mi trebaju, da mi uvećaju gradivo i to. I došla sam jednom na ispit i profesorica (...). I ona je otišla i vide, žena nosi meni papir ogroman. Slova ostala ista! Rekoh: „Izvinite, profesorice, ali meni trebaju uvećana slova a ne uvećan papir. (...) Često to oni zaboravljaju. Ili ako mi uveća jedan test, ako je sunce, ja to vidim pročitati sitnim slovima. Ako je mračno (...), ja ne mogu uraditi test. Znači: „Meni definitivno nije jasno kako ti ne možeš - uradila si ti prošli put s istim fontom slova, sad ne možeš.“

Diskriminacija u pristupu kreditima i zdravstvenom osiguranju

Ž: Ako imate pomoć i njegu...

M: ... Ne možete dobiti kredit.

M: Ne možete se ni osigurati kao invalidno lice kod osiguravajućih kuća. Ja sam se, na primjer, osigurala. Osoba sa police je moj sin. Ali, onaj, samo može biti kao nosioc police. Ništa više. Znači, ja sam htjela da osiguram i sebe i dijete, i ne može, zato što Dino ima tuđu njegu, zato što je Dino osoba sa invaliditetom, već sam osigurala sebe a nosioc police je moje dijete.

Ž: Znae li da slijepa osoba ne može prijaviti nasilje u porodici, jer policija neće da dođe jer nam ne priznaju pečat. Ne možemo mi potpisati rukom; kao, gdje mi je dokaz da ste to Vi.

M: Svi su se nešto zabrinuli što se tiče tog kreditiranja, jer ja sam žrtva toga. Ja sam Vama naveo na početku, znači kad smo počeli razgovor- razlika između nas i ratnih vojnih invalida. Mene samo interesuje zašto, ako meni FBiH isplaćuje novac, pa zaboga miloga, zašto taj ministar ne potpiše to da meni Ministarstvo može ovjeriti taj papir? Jer meni banka traži dokaz ko stoji iza mene. (...)

M: Ja isto kad sam tražio u banci kredit, neki kažu: „Ta vama primanja nisu zagarantovana.“

M: Na primjer, ili recimo krediti - slijepi ljudi u UniCredit banci su imali – nailaze na situaciju da moraju dovesti žirante i u slučaju kad daju kredite bez žiranata sa onim osiguranjem, i tu se mora intervenisati, i evo, to smo prevazišli. (...) Znači, tu sam intervenisao i to je primjer.

M: Moj lični primjer - U Raiffeisen banku sam otišao da podignem novac, svoj vlastiti novac sa svoga tekućeg računa. Sa mnom je slučajno bio jedan moj prijatelj(...) Kaže [prijatelju]: „Mogu li dobiti vašu osobnu kartu?“ Ja kao da sam pretpostavio - nikad do tad nisam imao taj problem. „A zašto će Vam njegova osobna karta? On ništa nema s vama.“ „Znae“, kaže, „ali u ovom treba potpisati da ste Vi podigli novac.“ Naravno, ja sam ovaj i tu morao poduzeti neke stvari i mislim to je riješeno, tako što meni to više ne traže, ne smiju, ali traže drugima, slijepima. Ono što je jako, jako bitno, jako bitno kad je u pitanju ta diskriminacija - ona samo ne proizilazi iz nedostatka zakonske regulative. Ona proizilazi iz teških predrasuda društva prema osobama sa invaliditetom, ali i zbog samih osoba sa invaliditetom koje jednostavno prihvataju stanje takvo kakvo jeste.

V: U zadnjih pet godina, da li ste ikad bili diskriminirani od strane ljudi koji rade u opštinskim, kantonalnim, državnim, ili entitetskim službama?

M: Jesmo. Svakodnevno.

Ž: Svakodnevno. Svakodnevno - to je...

M: Od vrata do vrata.

Ž: Kanton nije pristupačan. Ulazite u kanton, ovolišna su vrata.

M: Pristupačnost, dakle, uopšte je nema. Ne postoji pristupačnost.

V: Da. Koja od navedenih institucija, organizacija je po vašem mišljenju najodgovornija za sprečavanje diskriminacije u BiH?

Ž: Država Bosna i Hercegovina. Kompletna vlada.

M: Vlada.

Ž: Od predsjedništva, pa dalje.

M: Od predsjedništva pa dalje.

M: Odozgo prema dole.

Ž: Možemo i obrnutim stopama.

M: Od lokalne vlasti.

M: Ombudsmeni su još uvijek tu.

Ž: Po meni su svi, ali što kaže Veselin, možda da se krene sa lokalne vlasti pa da se ide gore, ili obrnuto, ali nama bi više odgovaralo da ide od lokalne vlasti.

V: Dakle, biste li rekli da je zakonski okvir dobar, ali je problem u sprovođenju?

M: Ne, nije. Nije zakonski okvir dobar, nego postoje određeni zakoni, odnosno određeni propisi, a postoje i određeni dokumenti kao što je konvencija, kao što su pravila u izjednačavanju, kao što je strategija, itd. Znači, ima dosta dokumenata koji su jako dobri, je li, a koji se uopšte, oni su doneseni radi prikazivanja prema ...

Ž: Prema UNESCO, prema Evropskoj Uniji.

M: (...) A što se tiče zakona, određeni zakoni, zakonska rješenja su dobro postavljena. Međutim, dolaze u koliziju sa nekim rješenjima u drugim zakonima, i zbog toga se ne primjenjuju. Ne postoji sistem, ne postoji uređenost između zakona.

M: Još nešto: ne postoje ni instrumenti za primjenu, odnosno za kontrolu primjene.

Ž: Nemamo monitoring. Evo sad treba da u roku od dvije godine pišemo – možemo npr. pisati izvještaj uz cijenu za praćenje konvencije. Sve je to mrtvo slovo na papiru. Znači, mi nemamo monitoring kompletne države. Dolaze zakoni u koliziju. Ja sam rekla maloprije, ja kad čitam zakon o obrazovanju - zaista, za poželjeti imati dijete, jer tako ti zakon nudi, da svaka škola mora primiti dijete. Međutim, u praksi je sasvim nešto drugo. (...) Predrasude koje postoje, znači, prema osobama sa invaliditetom su svugdje zastupljene, i najviše ljudi vole kad nas izbjegavaju i kad nemamo kontakta s njima.

Ž: Ovo što je Vahida rekla na početku: kad se zakon donese, treba neko da bude od invalidnih osoba, pa ne mora se sve ispoštovati što mi tražimo.

Ž: Gospođa Vesna je rekla upravo ono što sam i ja htjela da kažem. Znači, sve ste iščitali - Vijeće ministara, da kažem, svi ti nivoi vlasti nas ustvari ne poznaju, ne poznaju s čime se susrećemo, jer ne žele, jednostavno nemaju želju. Ko je zaposlen od invalidnih osoba pri tom nekom ministarstvu - rekli bi da nema niko. I ovaj, naravno da ne znaju. Ne znaju problematiku. Recimo, za Skupštinu Kantona Sarajevo, moraju da znaju šta se dešava, makar u našem kantonu. Zašto sami ne bi provjerili. Bilo bi i njima lakše s jedne strane, ali bilo bi i učinkovitije mislim.

Ž: (...) Zar za predsjednika vlasti nije neko rješenje - evo, pravi se nova zgrada, pravi se kosa ravan - evo, krenut ćemo od rampe, prelazne rampe za kolica. Napraviti će neki arhitekta, znači on će tu to praviti po standardima, itd. Zar nije logično da, kad se napravi ta rampa, da se pozove jedna osoba u kolicima i da se prođe kroz tu rampu da se vidi da li ona odgovara (...).

Ž: Moje iskustvo - nama su došli u goste Šveđani, znači Švedska, naša partnerska organizacija iz FIP-a. To je isto organizacija osoba sa invaliditetom i ovaj došao s kolicima, i ja i Vahida smo otišle po njih na aerodrom (...). Dolazimo mi dole: na rampi se parkiralo auto! Na rampi! Mislim, ja, mene je bila sramota, jer smo mi bili u Švedskoj, mi znamo koliko se poštuje - ne može se niko parkirati na mjesto gdje je predviđeno za osobe sa invaliditetom. Kod nas to kao da ne postoji.

M: Ja ću samo još da kažem jednu stvar: na putu za ulazak u EU nama osobe sa invaliditetom moraju biti na prvom mjestu. Zamislite da nama predsjednik iz Evropske skupštine sjedi evo ovdje sad, i da čuje ovako ovo...

V: Da li znate da li u BiH postoji zakon o sprečavanju diskriminacije, o zabrani diskriminacije? Da li je iko čuo za taj zakon?

Ž: Nismo čuli.

M: Jeste. U pripremi je.

V: A da li mislite da bi eventualno donošenje tog zakona o zabrani diskriminacije u BiH dovelo stvarno do smanjenja diskriminacije u BiH?

Ž: Ne!

M: Ne.

M: Ne, ne. Ja znam iz iskustva iz drugih sredina, drugih država, da nema promjene. Zakon o

sprečavanju diskriminacije, on podrazumijeva određene sankcije itd, ali treba da podrazumijeva i dokazivanje da je izvršen zakon, i to jako teško funkcionije. Znam za par slučajeva da su na sudu dobijeni, evo u Njemačkoj. Nije to rješenje. Rješenja, znači, pored tog zakona, to može biti oslonac za neke druge zakone.

V: Koji od mehanizama za sprečavanje diskriminacije za vas, po vašem mišljenju je možda najprikladniji, najefikasniji?

Ž: Ja mislim da je to jedna dobra kampanja zagovaranja sa medijskom kampanjom, jer najbitnije je u svemu tome podići svijest, od građana, od običnog građanina do onih na vrhu.

M: Samo mediji.

Ž: Mediji i, naravno, državna kampanja.

V: A šta je sa podnošenjem tužbi?

Ž: Ma ako vi ne možete tu tužbu dobiti ...

Ž: Ali, vi možete tu se baviti individualno. Evo, ja tužim Federaciju zbog injekcija. Znači, ja ću dobiti individualno. Ja sam na sudu sa FBIH. Znači, krenemo od toga, moje dijete je vakcinisano tom vakcinom sumnjivih kvaliteta i, dokazali smo to, predali smo na sud, nas sedamdesetero roditelja iz BiH. Ali, ta tužba koju dobijemo, ostat će mrtvo slovo na papiru. (...) Ja mislim da kampanjom možemo postići da podignemo tu svijest kompletnog građanstva. Nama nije bit da mi pobijedimo svijest samo građana ili samo političara. Znači, mi želimo da idemo u kompletu. U tom smislu, da ljudi malo više znaju o potrebama, mogućnostima, i sposobnostima osoba sa invaliditetom. Šta su osobe sa invaliditetom. Ja smatram da su tu mediji najjači partneri u kompletnoj kampanji.

Ž: Mislim isto tako da recimo edukacija djece u predškolskom, školskom obrazovanju uopšte, da je bitna edukacija, da ljudi znaju recimo, od samog nekog odrastanja, (...) da znaju da iako imaju u komšiluku osobu sa invaliditetom, sa bilo kojom vrstom invalidnosti, znači kako, na koji način prići. Znači, jer ako dijete razbije recimo predrasude dok je on u prvom razredu osnovne škole, kad postane odrasla osoba, on će već imati edukaciju, znači, biti će edukovana osoba. Recimo, ova inkluzivna nastava, ukoliko se kvalitetno sprovede, da ne bude samo ono da kažem slovo na papiru, nego ukoliko se kvalitetno sprovede, ona može biti jedan dobar pokazatelj kako treba da se odnosi sa invalidnim osobama.

M: Jeste, jako bitno stvaranje tog opšteg ambijenta za razumijevanje osoba sa invaliditetom. Jeste, to jeste bitan preduslov da bi diskriminacija bila smanjena. Međutim, ona se može smanjiti samo boljom zakonskom regulativom, uređenijim sistemom zaštite, i uz izgradnju mehanizama za primjenu, uključujući i mnogo strožije sankcije.

V: Evo da dam priliku i vama da na samom kraju možda kažete nešto u vezi ove cijele diskusije, što nema veze s onim što sam vas ja pitao, ako želite nešto da kažete.

M: Ovaj, kako da kažem, nas treba, ovim osobama u kolicima, najviše treba njima pomoć i u prevozu. Kad sam išao u prevozu, nijedna osoba neće da ustane, neće da pomogne u prevozu.

Ž: (...) Nedavno sam se vozila tramvajem, i ispred mene je sjedila osoba sa intelektualnim teškoćama, ne znam je. Nije član OAZE, tako da je ne poznajem. I došli su revizori i traže kartu, dijete nije imalo kartu (...). Naravno, tu su odmah njih šestorica oko njega, traže novac, kazna itd. Ja sam prišla i rekla: „Znate li šta radite? To je osoba sa intelektualnim teškoćama.“ Vidi se. Mislim očit primjer po ponašanju, po izgovoru, po svim nekim... Znači, da nije nikad sreo osobu sa smanjenim intelektualnim sposobnostima... „Ne, ne! Kazna! Vi se Gospođo ne petljajte.“ Ja sam zamolila vozača da stane, ja ću pozvati policiju za ovakve stvari, da je ovo zaista maltretiranje. Znači, ja sam prvo njima postavila pitanje: „Da li vi uopšte možete shvatiti da ova osoba možda ne zna uopšte pojam karte? Da uopšte ne zna da treba kupiti kartu kad uđe u javni prevoz? Je li vi možete to shvatiti?“ I onda su nam pozvali policiju. Policija je intervenisala, a dijete se strašno uznemirilo, ovaj do te mjere da nije znao izaći iz tramvaja. Naravno, reakcije su druge; pozvala se Hitna pomoć, da se odvede dijete do kuće, jer je uznemireno (...).

M: To je ono, to je ono što sam ja rekao na početku. Dakle, osobe sa invaliditetom, nebitno kakvo je, da li je to intelektualno, da li sam ja, da li su slijepi, gluhoonijemi, razumijete - bilo ko. Treba nas socijalizirati. Znači, društvo treba da nas uvodi, razumijete, da bi upoznavali nas,

---

upoznavali naše potrebe, da znaju šta mi trebamo. Jednostavno, tako bi naučio nešto od nas. Ž: Ja bih voljela kad bi ova naša država u kojoj mi živimo (...), da nas posmatra kao sve građane, da kažem – ravnopravne u društvu, da nam da priliku da mi dokažemo ono što možemo. Ako moje dijete ne može da dokaže, mogu ja! Daj mi priliku da radim! Ne treba socijalno davanje. (...) Naravno, neke stvari će se morati posložiti; bolje je sa nama nego bez nas. Bolje je da, na kraju krajeva, da nas na neki način uključe, nego da nas isključe.